

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXVII. évfolyam 2021/1.

SZÉPIRODALOM

**Lackfi János, Ádám Tamás
Kalász István, Karaffa Gyula**

KÉPZŐMŰVÉSZET

Kakas Olívia

EMLÉKEZÉS

**100 éve született
Erdélyi Zsuzsanna
folklórkutató**

TARTALOMJEGYZÉK

SZÉPIRODALOM

Olaszka Sándor: Városunk	3
Lackfi János: Az elgurult imák zsoltára	4
Istenes Tibor: Három napig	16
Ádám Tamás versei	17
Karaffa Gyula Jézus-meséi	22
Gáspár Aladár versei	35
Balajthy Ferenc versei	45
Jóna Dávid: A tavasz	52
Kalász István: Az út	69
Simek Valéria versei	88

EMLÉKEZÉS

Vasvári Zoltán: Erdélyi Zsuzsanna és a Palócföld	7
--	---

JEGYZET

Pásztor Éva: Akit az Isten a tenyerén hordoz	28
--	----

KÉPZŐMŰVÉSZET

Botos Zoltán: Felesleges szavak Kakas Olívia képeihez	32
---	----

„A GÉP FOROG”

Rétfalvi P. Zsófia: Színház az egész múzeum?	38
--	----

SZOCIOGRÁFIA

Onagy Zoltán: Lókos, almaálom, almacsaták (folytatás)	47
---	----

PORTRÉ

Jóna Dávid: Interjú Kaiser Lászlóval	54
--------------------------------------	----

HELYTÖRTÉNET

Monostori Tibor: Egy közép-európai dinasztia aranykora: a Forgáchok a 17. században	58
--	----

HISTÓRIA

Ménes András: Olvasókör a Magyar Néphadseregben	65
---	----

PALÓC KONYHA

Nagy Zsófia konyhája – Receptek és történetek	72
---	----

VALÓSÁG

- Baráthi Ottó: Szemelvények Salgótarján város gazdaság- és társadalomtörténetének elmúlt 30 évéből (2. rész) 75

SZEMLE

- Bakonyi István: Simek Valéria: *Hittem, szerettem* 89
Abafáy-Deák Csillag: A lét pásztora – Bene Zoltán: *Isten, ítélet* 92
Sulyok László: „Amíg magyar lesz és emlékezet...” – Erős Kinga: *Szavakban lobog* – Írók az 1956-os forradalomban 98
Kégl Ildikó: „Csüng az idő a meggömbült mutatón” – Balázs F. Attila: *Újrafestett rácsok* című kötetéről 103
Dénes József: Nógrád megye várai – Nováki Gyula–Feld István–Guba Szilvia–Mordovin Maxim–Sárközy Sebestyén: *Nógrád megye várai az őskortól a kuruc korig* 108

OLASZKA SÁNDOR

Városunk

A város macskakövei közül felszáll az idők meséje, mint egy bagoly, és fejfel nekikoppan minden este a kávézók, kocsmák és kirakatok üvegeinek, amelyekben és amelyek előtt igaz szerelmesek sétáltak, régen is és most is. Ugyanazok a csókok, ölelések, álmok. Mit ígértek egymásnak? Miről beszéltek? A garzon fényei kigyúlnak este, a legfelső szinten egy halott ballada teteme oszlik. Senki se tudja, miről szólt, csak belengi a lépcsőházat egynémely dallama. Szoktátok hallani? Fényt lélegzel a Fő téren, és fogadalmakat sóhajt a Karancs, egykori vendégeket, az örökké ígéretének aranyporát kirázza a szobalány emléke az ablakokon. Hamis ígélet volt vagy valódi? Pécskő út. Séta közben magas gondolatok, csoda, hogy a magyar nyelv nehéz gépei bírják, nem esnek szét az útra, temérdek, súlyos kérdés és a válaszok tömbházai. Kedves, jóleső szavak bámulnak az erkélyekről nézve. Valóban kedvesek? Vagy mosoly mögé rejtett előítéletek? Néztél már szét onnan? Mit láttál? És van sok falatozó, ahol feltöltődhetsz, mikor szendvicsbe raknak a nyomasztó napok. Ott a mozi, ahol az arany-endorfiné a főszerep minden filmben. Igazán azért izgulsz, ahhoz képest érdekes csak a vászon, mit bánod, robbanjon fel a tulipán, vagy akármi.

A nagy szürke folyók városában is lehet boldog az ember, csak élnie kell, és észre kell, hogy vegye a csodákat. Ugye észreveszed?

LACKFI JÁNOS

Az elgurult imák zsoltára

Hová lesz, Uram,
a kismilliom elgurult rózsafüzér-szem,
amikor egy Üdvözléggel
többet mond az ember
vagy eggyel kevesebbet talán?
Nem is tudom, botorkálnak
a göbös ujjak a fából, gyöngyből,
műanyagból való göböcskéken,
s hát, téved az ember, eltéved,
elbóklászik, beszabadul saját
elméje, emlékezete vetésébe,
mint az elbitangolt állat,
ki tudja, miféle zöldet herseget,
mire végül észreveszi magát.
Így bódorognak el fejben
szent emberállatkáid,
és mint kiszakadt zacskó drázsészemei,
széjjelmásznak az imák, fohászok,
sóhajok, kérések, keservek, hisztik,
nyavalygások, nyöszörgések
a templompadló kacskaringós
mintázatán, furfangos labirintusában.
Széjjelgurul a sok meghallgatott
vagy meghallgatatlan imádság,
és az olyanok is, melyek helyett,
Uram, volt egy sokkal jobb ötleted,
keringenek, pörögnek a szavak...

„...add meg, Uram, hogy a Zsoltika egészséges legyen, s ha már nem fog soha lábra állni, adj erőt, hogy gondozhassam egyedül, és hogy elbírjam a rettenetes magányt, mert ő meg pont most hagyott itt, nem állta a nyomást, adj erőt...”

„...add, hogy Andika meg a vejem szót értsenek, úgy megromlott közöttük valami, te nem kívánod szentjeid romlását, a jók vesztét, nem a hasadás, nem a kétségbeesés, hanem az egység Istene vagy, segíts összefogni azt, ami összetartozik...”

„...Uram, a szomszédomat kéne magadhoz venni mielőbb, utálatos alak, csak a baj van vele, mindenkivel kitol, nem lenne nagy kár érte, senki se szereti, a felesége lenne a leghálásabb, a kutya se ugatna utána meg ő sem ugatna a kerítésen át, hogyhogy nem vállalsz bérgyilkos-melókat, Uram, ezt hogy értsem, hiába jöttem ide?, nekem azt mondták, élet-halál Ura vagy...”

„... küldj nekem, Uram, kedves és szép párt, karcsút, mint a gazella, hűségeset egy életen át, egy örökléten át, legyen hite, ereje, munkakedve, tudjon szeretni igazán, legyen leleményes, kreatív, dobja fel a mindennapokat, ne egyen meg mellette az unalom, Uram, ugye jó helyen járok, a te szent társkereső irodádban, ugye nem túl igényes, amit kértem?, hiszen te a lehetetlen ügyek szakértője vagy, úgy hallottam...”

„...adj, Uram, tiszta szívet, hitet, erős kart, szilárd lelket, gyógyulást magamnak, másnak, pénzt, szerelmet, forró kemencét, enni, inni, adj barátot, társat, örömet, fedelet, életet a keserű halál, a mindennapos haldoklás helyett...”

És gurulnak az imák mindenfelé, hangya-hadsereg,
mígnem landol az ablaküvegen keresztül
egy díszítőangyal-kommandó, fűrgén összekapdossa
a sok apró-cseprő fohászt, kirakosgatják
a színesebbekkel a tetőt, hadd pompázzon
zománcos-tarkán a napfényben,
a kevésbé kopásállókat körberagasztgatják
a benti oszlopok tetején, ablakok mentén, falakon,
kicsipkézik velük a csillárokat, jut mindenhová,
szép tarkák így a vágyak, sóhajok, szenvedések,
egy piros, egy kék, egy zöld, egy sárga,
ilyen semmiből áll össze a Minden ónagysága.

VASVÁRI ZOLTÁN

Erdélyi Zsuzsanna és a Palócföld

Száz éve, 1921. január 10-én született a magyar folklorisztika kiemelkedő jelentőségű személyisége, tudományunk nagyasszonya, Erdélyi Zsuzsanna. Az elmúlt fél évszázadban a folklorisztika és a vallási néprajz meghatározó alakja volt, aki elsősorban az archaikus népi imádságok műfaji leírásával, művelődéstörténeti, irodalmi, folklorisztikai elemzésével és közzétételével, valamint emberségével nagy szakmai tekintélyt szerzett nemcsak idehaza, hanem határainkon túl is. Kutatói teljesítményének elismerését számos hazai és külföldi szakmai díj és kitüntetés jelzi.

Erdélyi Zsuzsanna
(Fotó: Lugosi Lugó László)

Erdélyi Zsuzsanna életútját egyértelműen meghatározták családi hagyományai, mindamelllett jókora kerülővel, történelmi fordulatok folytán jutott el a filológusi pályára. Nagypja Erdélyi János költő, műkritikus, filozófus, édesapja Erdélyi Pál irodalomtörténész, könyvtárigazgató volt.

1939-ben érettségizett az ONE Veres Pálné Leánygimnáziumában. Tízéves korától folytatott zenei tanulmányokat, 1931–1942 között a Fővárosi Zeneiskola zongora szakán tanult. 1939–1940 között a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának hallgatója volt. 1940–1944 között a budapesti egyetem magyar–olasz–filozófia szakjain folytatott tanulmányokat. 1943-ban beiratkozott a Római Egyetemre. 1945-ben doktorált. 1943-ban külügyi ösztöndíjat kapott és a római követség kulturális osztályára került, egyúttal egyetemi és zenei tanulmányait is kiegészítette. Német, francia, olasz nyelvtudása és római működése révén került a Külügyminisztériumba. 1944–1945-ben a Sajtóosztályon olasz referens és miniszteri fogalmazó, majd – miután 1945-ben a nők számára is megnyílt a külügyi szolgálat lehetősége – diplomata lett. Rákosiék hatalomátvételekor osztályidegen társaival együtt 1948-ban kitették a minisztériumból. Még abban az évben házasságot kötött Dobozy Elemér kutató orvos-kardiológussal. Négy gyermekük született: Miklós (1949) bölcész, Dániel (1951) ügyvéd, Zsófia (1952) énekes, Borbála (1955) csembalóművész. 1951-ben Lajtha László zeneszerző-népzene-tudós segítségével újra munkához és pénzkeresethez jutott, ha egyelőre csak külsősként is: a Népművészeti Intézet munkatársa lett (1951–53). 1953-tól tíz éven át a Művelődésügyi Minisztérium Népzene-kutató, ún. Lajtha-csoportjának tagjaként, Lajtha László 1963-ban bekövetkezett halála után pedig 1964–1971-ig a Néprajzi Múzeum Népzene Osztályán dolgozott. 1971–1986-ig az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos munkatársa, 1987–1990-ig Filozófiai Intézetének szerződéses kutatója volt.

Erdélyi Zsuzsanna 2015. február 13-án pénteken hunyt el. A római katolikus egyház szertartása szerint Bíró László püspök temette 2015. március 12-én. A szakma nevében Voigt Vilmos professzor búcsúztatta.

Élete végéig dolgozott. A magyar néprajztudomány egyik legfáradhatatlanabb gyűjtője volt. Az ő nevéhez fűződik a folklór középkorig visszanyúló, igen régi és a 20. században már csak lappangó műfajának, az archaikus népi imádságoknak a föltárása, funkciójának meghatározása, európai összefüggéseinek, eredettörténeti kérdéseinek vizsgálata. Ezt elősegítették külföldi tanulmányútjai, könyvtári és terepmunkái. Sok-sok ezer ima és ének birtokában bebizonyította, hogy az archaikus népi imádságműfaj elsősorban a késő középkor vallásos költészetének két kiemelkedő ágazatához, a passióepikához és a Máriasíralom-lírához kötődik, de őrzi a szent színjátás nyomait is. Bebizonyította azt is, hogy a nemlétezőnek vagy elveszettnek tekintett vallásos közlíránálunk is magas szinten virág-

zott, jóllehet erről csak néhány szórványemlék tanúskodik. A történelmi viszontagságok ugyanis kulturális értékeinknek nagy részét megsemmisítették. Nem tudták azonban megsemmisíteni a szóbeli népi kultúra értékeit, amelyeket a közösségi emlékezet tárolt és nemzedékről nemzedékre szájhagyományozás útján juttatott el napjainkig.

Az archaikus népi imádság műfaja önálló tudományterületként Erdélyi Zsuzsanna munkássága nyomán került a hazai folklorisztika érdeklődésének középpontjába. Bár már korábban is gyűjtöttek hasonló szövegeket, Erdélyi Zsuzsanna volt az első kutató, aki fölismerte, hogy önálló folklórműfajról van szó. Módszeresen gyűjteni, rendszerezni, majd publikálni kezdte az imádságokat. Munkája országos visszhangra talált, mind szakmai, mind a nagyközönség előtt is, bebizonyítva az „új” műfaj létjogosultságát.

1968-ban somogyi körútján döbbsent rá a váratlanul föllelt kincs valódi értékére. Ekkor találta meg s vette magnetofonra a nagyidejű Babos Jánosné Ruzics Rozáliától a Somogy megyei Nagyberényben azt a sajtóságos imádságszöveget, amely őt egy ismeretlen szövegvilág felfedezésére sarkallta. A felismerés aztán évtizedeken keresztül tartó, akadályokat és fáradságot nem ismerő szakadatlan lelkesedéssel, áhítatos buzgalommal folytatott gyűjtését indította el az egész magyar nyelvterületen. Az egész ország területét bejárta, hogy a teljesség igényével gyűjthesse össze a még fellelhető anyagot. *„Hat éven át loboltam minden irányba s szükség esetén többször tértem vissza egy s ugyanazon helyre. (...) Nincs kiténtetett terület és nincsen elhanyagolt terület. (...) Az egész magyar nyelvterületről van anyagom”* – írta dr. Makra Sándor református lelkésznek szóló levelében. A Palócföldről is gazdag és értékes anyag gyűlt össze az évek során.

Hasonló imádságszövegeket ugyan már Kálmány Lajos, Bálint Sándor és Fettich Nándor is lejegyzett, Erdélyi Zsuzsannáé azonban az érdem, hogy feltárta, meghatározta és leírta az archaikus népi imádság műfaját, lelkiségi és lélektani funkcióját, lehetséges történelmi és lelkiségtörténeti vonatkozásait, eredetét és európai összefüggéseit.

Az imádságokról szóló első elemzését az *Ethnographia* 1971-es számában¹ olvashattuk a nyelvészek és irodalomtörténészek (Pais Dezső, Mezey László, Holl Béla) reflexióival együtt. Az irodalmi élet (*Új Írás*,² más irodalmi lapok) lelkesedéssel fogadta e sajtós költői szövegvilágot.

¹ Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. *Ethnographia*. LXXXII. 1971/ 3. 343–363.

² Hegyet hágék, lőtót lépék. *Új Írás*. X. 1970/9. 75–100.

A nagyközönség először az 1970-es évek elején ismerkedhetett meg egy szűkebb szövegválogatással (1974-ben a *Somogyi Almanach*ban tette közzé a *Somogy megyei szövegeket*³). Majd 1976-ban a Magvető Kiadó gondozásában jelent meg a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című, több kiadást megért könyve.⁴ A majdnem kétszeresére növelt terjedelmű, harmadik, bővített kiadás 1999-ben a pozsonyi Kalligram Kiadó gondozásában látott napvilágot.⁵ Eredeti hangfelvételeiből és előadóművészek közreműködésével több lemeze és CD-je is megjelent.⁶

A szövegcsoportot Erdélyi Zsuzsanna kezdetben *archaikus apokrif népi imádságnak* nevezte. Későbbi a szakmai szóhasználatban az *archaikus imádság* megnevezés honosodott meg. A szövegek népi elnevezései elsősorban az imádság ideje (*reggeli, esteli, hajnali, pénteki, böjti, lefekvő* stb.), a szöveg jellege (*szenvedésszerű, fájdalmas, kokasos, papnélküli* stb.), vagy a kiváltott hatás alapján (*ajánlatos, hathatós, üdvös, nagyerejű* stb.) fogalmazódtak meg. A szövegek mind a mai napig a népi gyakorlatban imádság funkciójában élnek, középponti témájuknál fogva (Krisztus halála) elsősorban a későközépkor ferences ihletésű és szabad szárnyalású költői műfajaihoz, a passióepikához és a Mária-siralom-lírához kötődnek.

Erdélyi Zsuzsanna életművének jelentőségét Csoóri Sándor így foglalta össze: „*Munkája nyomán egy nem létezőnek, illetve elveszettnek hitt lánc szemei ke-*

³ *Hegyet hágék, lőtőt lépék...* (*Archaikus népi imádságok*.) Előszó: Ortutay Gyula. Szerk.: Kanyar József. Somogyi Almanach, Kaposvár, 1974. 19–21., 233.

⁴ *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Előszó: Ortutay Gyula. Magvető Kiadó, Budapest, 1976. 769 o.; 2. kiadás, 1978. 771 o.

⁵ *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Harmadik, bővített kiadás. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999. 1103 o.

⁶ Jancsó Adrienne – Török Erzsébet – Mosóczy Miklós: *Boldogasszony Anyánk. Ósi népi imák és énekek*. Magyar Records, 1972. No. 2 Mag 102; Hungaroton, 1992. SLPX 14226; Hungaroton, 1994. HCD 14226. – Ó, *Évának fia! Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok 1*. Hungaroton, 1991. SLPX14118 – *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok 2*. Hungaroton, 1991. SLPX14119 – Ferencz Éva: *Világ Békessége (Régi magyar adventi és karácsonyi énekek, népi imádságok)*. Csillaghegyi Bt. 1997. CSBT 001/97 – Ferencz Éva – Kobzos Kiss Tamás: „*Világ Váltságáért*”. *Nagybét a magyar népköltészetben*. Csillaghegyi Bt. 1998. CSBT 001/98, Etnofon: ER-MK 048 – Ferencz Éva: *Szót mond a FiúIsten (Archaikus népi imádságok, Mária-siralom, legendák)*. Csillaghegyi Bt. 2005. CSBT 2005/1.

rültek elő az idő több százados rétegei alól. A korai magyar középkorral s folytatás-ként a rákövetkező századokkal kerülhetünk megejtő közelségbe.”⁷

Juhász Ferenc pedig így emlékezett vissza az Erdélyi Zsuzsanna által feltárt anyaggal való találkozására: „*Jött a hívás: mennék el meghallgatni néhány magnetofontekercset, hallani valamit, a magnetofon-szalagokról fölzengő csodát, valamit, ami a csoda, mert maga a hulló, kúszza, tétova, aranyszárnyú és vérző szépség (...) s aligha túlzok, ha mondom, amit hallottunk, az valóban a vérző, aranyló, ősfán-virágzó, csoda-fában aranylángokkal csipkéседő, véres, csillagos csoda volt”⁸*

* * *

Erdélyi Zsuzsanna életműve, tudományos munkássága sok szállal kapcsolódik a palóc vidékhez, amely az archaikus vallási hagyományokat részben napjainkig is őrzi. Palócföldön gyűjtött szövegek jelentős számban, hangsúlyosan szerepelnek archaikus imádság-publikációiban. A *Hegyet hágék, lőtőt lépék* kötetének kiadásában a közölt 321 szövegből 90 palóc területről származik. „*Úgy gondoltam, jó nyomon járok, ha elmegyek a mélyhítű palócokhoz is. Csak úgy ömlött az anyag*” – nyilatkozta Hovanyecz Lászlónak 2011-ben, visszaemlékezve palócföldi gyűjtőútjaira.⁹ Járt Nógrád, Heves, Borsod palócnak tartott falvaiban, 1969-ben gyűjtött Magyargécen, Kisterenyén és Nógrádmegyeren, 1970-ben Tereskén, Karancskesziben, Egyházasgergén, Nógrádmegyeren és Romhányban, 1969–1970-ben Heves megyében, Bükkszéken, 1972-ben pedig Egerben. Az említett falvakban az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején még sikerült az előző évszázadban született asszonyoktól is gyűjtenie, lejegyeznie az ősoktól fennmaradt, nemzedékekről nemzedékekre hagyományozódott imádságokat és a hozzájuk kapcsolódó szokásokat.

Egyik legjelentősebb palócföldi terepmunkáját és archaikus imádságyűjtését Nógrádsipeken folytatta az MTA kiemelt kutatási témaprogramja – *Életmód és kultúra változása a falusi társadalomban* – keretében az MTA Néprajzi Kutató Csoport Folklór Osztályának szervezésében 1972–74 között. Az 1980-ban az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent, a nógrádsipeki terepmunka eredményeit közreadó tanulmány-

⁷ Csoóri Sándor: Csipkekoronák. *Élet és Irodalom* 1972/19. 15.

⁸ Juhász Ferenc: Imák, apokrif mámorok. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/JUHASZ/juhasz00212a/juhasz00328/juhasz00328.html> (Utolsó letöltés: 2020. 01. 19.)

⁹ Hovanyecz László: „Engem csak a fele illet meg.” Beszélgetés Erdélyi Zsuzsanna néprajztudóssal. Elektronikus dokumentum. Kossuth, Budapest, 2011.

kötetben¹⁰ olvasható nagy tanulmányának bevezetőjében így írt ottani kutatásának célkitűzéséről: „Nógrádsipeki vizsgálódásom körét és ezzel célját kutatási anyagom eleve meghatározta. A népköltészet archaikus rétegeinek feltárása, különösen a vallási tudathoz kapcsolódó műfajok irodalomtörténeti érdekű elemzése-értelmezése egyre inkább előtérbe hozta azon tétel igazságát, miszerint a nép hagyományvilága a múlt századokon át lecsapódott élményanyagát őrzi. Sokszor írásos rögzítést sem nyert tényeket, emlékeket. Ezért adhat birt gyakran a szájhagyományozó kultúra olyan művelődéstörténeti mozzanatokról, melyekről az írásbeliség nem, vagy alig szól. A közösségi emlékezés letűnt korokat idéző, forrás értékű tudatanyagot ment át napjainkra, népünk szellemi örökségeként.”¹¹ Erdélyi ebben a jellegzetes palóc faluban is gazdag archaikus imádságyanyagot tudott gyűjteni, amelyből tanulmánya függelékében nyolcat olvashatunk.¹²

A palóc területen folytatott gyűjtései a Felvidéken a szlovákiai falvakra is kiterjedtek. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy első határon túli gyűjtőútja 1973 novemberében a Felvidékre, Csallóközbe, Mátyusföldre és Nyitra környékére vezetett. Czövek Judit bőségesen idéz egy 2018-as tanulmányában¹³ Erdélyi ott szerzett tapasztalataiból, élményeiből leszűrt gondolataiból. Erdélyi a tanulmányút közel két hete alatt bejárta a Zoborvidéket, több felvidéki falut. Feljegyzései nemcsak a gyűjtés körülményeibe engednek betekintést, hanem Erdélyi Zsuzsanna szubjektív érzéseibe, gyűjtési habitusába és a terepmunka embert próbáló körülményeibe is.) Az 1970–1980-as években többször járt határon túli palóc településeken. Lengyel Ágnes 2018-ban megjelent tanulmányában¹⁴ idézi, hogy az *Új Ember* katolikus hetilapban megjelentetett felhívására számos levél, kézzel írott imádság érkezett az Ipolyon túli területekről is. Debródról például 1982-ben „200 éves” imafüzetről szóló tájékoztatást küldtek, 1983-ban Dunaszzerdahelyről, Szencről idős emberek gyermekkorukban öreg szülőktől megtanult imádságai érkeztek. Ipolyszakállosról 1985 februárjában

¹⁰ Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus szövegemlékek a nógrádsipeki néphagyományban. In: *Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórijáról*. Szerk.: Szemerkenyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 183–234.

¹¹ Erdélyi Zsuzsanna i. m. 1980. 183.

¹² Erdélyi Zsuzsanna i. m. 1980. 219–226.

¹³ Czövek Judit: Erdélyi János és Zsuzsanna – az Erdélyiek és a Zoborvidék. In: *„Kívül aranyos, belül irgalmas...”*. *Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. MNM Palóc Múzeuma, Balassagyarmat, 2018. 15–30.

¹⁴ Lengyel Ágnes: A palócföldi archaikus imádságokról – Erdélyi Zsuzsanna gyűjtései nyomán. In: *„Kívül aranyos, belül irgalmas...”*. *Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. MNM Palóc Múzeuma, Balassagyarmat, 2018. 129–166.

a 85 éves „Antal bácsi”, Dobrovölai Antal írt, aki maga is összegyűjtötte falujában az énekeket, imádságokat, és saját szerzeményei is voltak – számolt be felhívásának hatásáról Erdélyi a *Hegyet hágéké...* 1999-es kiadásában.

A táji specifikumok kérdéséről Erdélyi Zsuzsanna úgy vélekedett, hogy a legtöbb esetben a kimutatható jellemzők inkább a szöveg megtartás, illetve feledés, vagyis a hagyomány elevensége, feladása folyamatával függenek össze. Lengyel Ágnes tanulmányában¹⁵ a gyűjtött és publikált szöveganyag és a hozzájuk kapcsolódó szokások legfontosabb jellegzetességeit vette számba. Alapvetően Erdélyi nógrádsipeki, karancslapujtói és egyéb, a Palóc Múzeum adattárában őrzött gyűjtéseinek tapasztalatait összegezte, sok szempontú, részletes elemzésüket elvégezve. Megállapításait felsorolásszerűen foglaljuk össze.

A palóc vidék magyarsága zömében katolikus vallású. Hitéletük mély és gazdag, paraliturgikus hagyományaik változatosak. Fokozott vallásosságuk, Mária-tiszteletük közismert. Az imádságok átadását, tanítását az idősek fontos feladatuknak tartották. Az írásbeliség terjedésével sokan leírták maguknak az imádságokat, továbbá a 19. századtól palóc tájon a ponyvakiadványokkal is terjedtek az archaikus imádságok. A gyermekkorban tanult szövegek rögzültek, és bár a régies nyelvezet értelme lassan elhomályosulhatott is, szent szavakként őrizték és imádkozták. Megfigyelhetők a sajátos palóc szóalakítások – pl. *pelikán / pillikán* – és motívumok, toposzok (köszönés-, köszöntésmotívum: „*Óh köszöntöm a Boldogságos Szűz Máriát / Evvel a három angyali üdvözléssel...*”). Továbbá több, jellegzetes, az archaikus imádságokhoz kapcsolódó szokás is fennmaradt a Palócföldön. Maguk a szövegek is gyakran utalnak az imavégzés kötött időbeli rendjére és szokáscelemekényeire, amit az imavégzők többnyire szigorúan betartottak.

Erdélyi Zsuzsannára emlékezve születése centenáriumán, írásomat egy általa Hasznoson (Nógrád megye) lejegyzett archaikus imádság katartikus soraival zárom:

„*Oh én Uram teremtőm / Mely időben teremtél, / Annak előtte ismertél, / Szent lelkeiddel szeretted...*”

¹⁵ Lengyel Ágnes i. m. 130–162.

Erdélyi Zsuzsanna gyűjtés közben

Válogatás Erdélyi Zsuzsanna palócföldi archaikusimádság-gyűjtéseiből

Törje le a keresztfa

Én ágyamba lefekszek,
Én semmitül nem félek,
Három őriz engemet,
Az biztatja lelkemet,
Az Atyának szerelme,
Az Fiúnak kegyelme,
A Szentlélek ereje,

Jézus énvelem,
Senki ellenem,
Bátor szívem jó fegyverem,
Margit szűz leán,
Tüntesd el előlem,
Törje le a keresztfa,
Akire Krisztust feszítették.

*Bükkszentdomonkos (Heves m.), 1975. máj. 8.
Nyerges Kálmánné Kovács Hermin, 1903. Mikófalva (Heves m.)*

Ide nem mer semmi rossz

Begyütt Jézus a házamba,
Házam közepén megállta,
Piros vérét hullajtotta,
Az egész házamat befolyta,
Szűz Mária helyét hatta,
Ide nem mer semmi rossz,

Ha lefekszek én ágyamba,
Mint Úrjézus koporsóba,
Fejem felett három angyal,
Egyik őriz, másik vigyáz,
A harmadik szegén bűnös lelkem
várja.

*Bükkszentkeresztet (Heves m.), 1972. jan. 15.
Simon Józsefné Nagymenyi Katalin, 1893.*

Ki a kígyó fejét taposta

Paradicsomkertbe három cédrusfa,
Alatta őrködik Ádám atyánk és Éva,
Ki a Paradicsomkertet alkotta.
Azon ült három főangyalka,
Ki éjjel-nappal a hársfát tartotta.
Egyik volt Gábrriel,
A másik Ráfáel.
A harmadik Szent Mihály főangyal.
Gábrriel őrködik fölöttem hajnalig,
Az Űrangyala imáig.

Ráfáel főangyal estelig,
Az esti imámig.
Szent Mihály főangyal őrkögyik
halálom órájáig.
Boldogságos Szűzanya,
Ki a kígyó fejét taposta,
Kérünk, légy oltalmunkra!
Szent Fiaddal, Űrjézussal
Állj halálos ágyam mellé
Bűnöm bocsánatára! Ámen.

Nógrádmegyer, 1969. nov. 16.

Őzv. Sálek Ferencné Géczi Ilona, 1914. Etes (Nógrád m.)

Pogánnak a markátu'

(„Föläjánlás”)
Hálákat adok, Uram Teremtőm,
Ez te szent fölségednek,
Hogy megőriztél, oltalmaztál a mái
dicsőséges szent napon,
Kártu', kárvallástu',
Szerencsétlenségtü',
Hirtelen haláltu'
Kécségbeeséstü',
Pogánnak a markátu',
Rossz embernek a szándékátu',
Minden kárvallástu',
Oh Uram Jézus Krisztusom,
Szent kezedbe ajánlom
Testemet-lelkemet,
Életemet-halálomat,
Minden mozdulomat,

Ezt a mostani keves imáccságomat,
Föläjánlom az Űrjézus Krisztusnak
az ő kinszenvedéséé',
A Boldogságos Szűzanyának a hét
fájdalmáé',
Édesanyámé',
Édesapámé',
Hetedízönt való nemzeccségemé',
A purgatóriombeli lelkeknek a
kiszabadulásáé',
Árvákér',
Özvegyekér',
Úton, vizen járókér',
Velünk jótevőkér'.
Mindenféle szükségünkér',
Magam bűnöm bocsánattyáér' is,
ámen.

Varsány (Nógrád m.), 1972. okt. 10.

Tóth Szép Istvánné Tóth Júlia, 1886. Karancskeszi (Nógrád m.)

ISTENES TIBOR

Három napig

Ütöttem, csúfoltam, húsát téptem.

Istenkáromlónak kiáltottam.

Leköptem, töviskoszorúval
koronáztam.

Megöltem, majd meghaltam vele.

Farostok szorították magukba a szeget,

S én vérben áztam,

Vérben léptem,

Elátkoztam,

Földet és eget,

Mindeneiket.

Három napig sírban holtan,

Három napig elárultan,

Három napig elárvultan,

Hullottam részeimmé.

Aztán megnyílt a sír,

Többé nem vagyok.

Az élet karjában örökre elhalok,

A mindenség felett

Csak a sóhajok

Lebegésében foszló múlt vagyok.

Jelenné vált a jövőm,

Feltámadássá kárhozatom.

A sír elgurult kövébe zártam,

Egóm és áldozatom.

Kegyelem vérében mostam arcomat,

Tiszta lettem, mint a hó.

Nincs bennem idő s térszerű szerkezet,

Nem vívom már sajátos harcomat,

Melyben színész a rossz és a jó,

A mindenség felold és eltemet.

Átírja álomból álommá álmomat,

Majd kezdet leszek és a vég,

S mindez semmiség,

Hisz újjá lesz teremtve föld és az ég,

Ropogva múlnak el a napok,

A földi pőreség

És én csak vagyok, aki vagyok,

Velem tágul a mindenség.

ÁDÁM TAMÁS

Hegyi beszéd a bosszúról

Sokszor bosszús voltam, de nem szórtam szemekbe töreket, nem törtem fogakat, a labdarózsák ökleivel ütöttem. Ha kardhalak megszúrtak, nem vágtam le kopoltyúik szirmait. Mindig csak kardvirággal hadonásztam. Mégis nehezen fogadtam el a tanácsot: *Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.* Mostanság különös lenne ez, ütnek, ahol érnek. Közben éhezünk a szeretetre.

Fehér hollók szállnak az égen, az aluljárókból nem látható röptük. Gyűrött rongyok ráncaiban sem halkul a dübörgés. Elfogynak az árnyak, mint napra tévedt vakondok, zsugorodnak rémült árvák, alig érinti fogukat kidobott hamburger, sorvad csontjukon a hús, ezért joggal gyűlölnék. *Ha ébezik, aki téged gyűlöl, adj enni néki kenyeret; és ha szomjúbozik, adj néki inni vizet.* Viszek kenyeret, vizet.

Sose örültem annak, ha valakire kőhold esett, ha vitatkozás közben elfogytak az érvek. Annak sem, ha csokrot kötöttek kenderkötélből, ha vonatkerekek alatt roppant a bazalt. Ha szikárrá vált a lélek, és a sivatag magányában fázott ismeretlen. A tanítás célba ért. *Mikor elesik a te ellenséged, ne örülj; és mikor megütközik, ne vigadjon a te szíved.* Nem vigad.

ÁDÁM TAMÁS

Hegyi beszéd a gondviselésről

Szellőkre szőtt, élére állított macskaköveken
nehéz a haladás. Megállok a kanyar előtt,
árnyéktól csúszós a hajnal, taknyosak a kockák,
nem kapcsolnak be a fényérzékelők. Messzebb
még nagyobb a bizonytalanság, záporok
ostorcsapása. Aggódás. Összeomolhatnak házak,
idegrendszerek, lassul a juharok vérkeringése.

A zászlókról lemosott színek arcomig érnek,
szürke selyemrongyokat szaggat a szél.
A kutyáknak sem jut csont, nekem is csak
szarkaláb. *Ne aggodalmaskodjatok a ti életeitek
felől... a holnap felől! Elég minden napnak
a maga baja.* Meg sem történt a múlt, máris
elveszett.

Buszmegállót építek az örök várakozásban.
Bodzavesszőket hajlítok, a falon átsüt a szeretet.
Az üres bódében nem létező padot keresek,
kapcát a lábra, kenőcsöt hajhullásra. *Keressétek
először az Isten országát és a többi szükséges
dolgok mind megadatnak nektek.* Hol a kezdet,
hol a vég, s közte egy simogatás mennyit ér?

ÁDÁM TAMÁS

Hegyi beszéd a gyűjtésről

Koldus szél kopog az ablakon, beengedem,
megtapogatja a falakat, megmozdítja azt
a festményt, amelyen halott költő barátom mosolyog.
Az altatók lassan olvadnak liternyi szilvapálinkában,
megérte várni, soha többé nem lesz másnapos.

Kincseket gyűjtök: tusrajzokat, akvarellt, szeretetet,
fekete gyolcsba tekert lelkeket, dobogó mézeskalács
szíveket. Átvergődök a léten, a végén mindent
rátok hagyok, álcázva marakodjatok. A beszédet
értelmezzétek. *Gyűjtsetek kincseket a mennyben...
ahol az örökre megmarad. Ahol a ti kincsetek,
ott van a ti szívetek.*

Kis ház épül a faluszélen, ablakai világító szemek.
Koszorú híján vályogba süppednek a mestergerendák,
csúszik a háztető, Isten tenyere állítja meg. A szomszédos
ház két méterrel magasabb. És ez így megy a templomig, egyre
tovább, egyre magasabban, a lendületet a temető töri meg.
Úgyis mindent itt hagyunk, fiam, hajtogatta anyám. Mert
*a világ elmúlik, és annak kívánsága is; de aki az Isten
akarátát cselekszi, megmarad örökké.* A romos házakat
láncos gépek tépik, a kertet elsimítja az idő.

ÁDÁM TAMÁS

Hegyi beszéd a haragról

Haragszom rád, mert nyitva hagytad
a hűtőt, és elfűjtad a fenyőillatú méceszt
karácsonykor. Az ajándékod, csókotat
elfelejtetted átadni. Imádkozás közben
szétfeszítetted összekulcsolt kezem. Ott
fenn is haragszol valakire. Megbocsátottam,
megértettem. *Ne gyűlöld a te atyafiát
szívedben.* Már nem tudtam teljesíteni
teljes szívvel a második kérést, *szeresd
felebarátodat, mint magadat!* Magamat
sem szeretem nagyon. Méltó vagyok
a gyehennatűzre.

Gond lehet a fénnel, fáklyás esteiken sem
talállak, a feltúrt avarban alig világít a
szentjánosbogár. Hátad egyre kisebb lesz
a távolban, pont, majd semmi. Ostoroználak,
tudod. *A bosszú gondolatában ugyanúgy
benne rejlik a gonosz cselekedet, mint a magban
a növény.* Nem akarok magban növény lenni,
kikelni legfeljebb az ágyból, vörös szemekkel
készülődni, hogy szókéseket szűr hassak beléd.

Ha keserű a nyál számban, nehezen nyelek, és
meglopják érzelmeim, megvetően beszélek
felebarátaimról. Ilyenkor Isten felsóhajt,
szigorúan néz rám, felelősségre von minden
egy szóért, cselekedetért.

Bodzabort öntök a kancsóba, reszket a kezem.
Eddig haragudtam, többé nem teszem.

ÁDÁM TAMÁS

Hegyi beszéd a megbocsátásról

Ki vétkezett ellenem, és kit bántottam, nem számolom. Szégyenfoltok feketednek az égen. Inakat szaggat a kutya, csontot dobok neki. Fáj az esőverte lapulevelek suhogása, kezed bot a hátamon, karmolásod patakmeder arcomon, fogsorod húsomba mélyed, nem védekezem, egyszer majd visszaadom.

Észak felől közelítetek, elesek a mohás betonon, megállít egy meztelen csiga. Sebet ejt a cseresznyefa csüngő ága, homlokomon vérvonal, integetnek őseim. Csonkítanám a fát, rossz a láncfűrész csillagcsavarja. Megbocsátok a vasnak, jóba lennék önmagammal, akik ütnek, azokkal is.

Reszelem a pálinkafőző csövét, rézport szórok az avarba, lassítom az időt, ezen az őszön a felismerésre sokkal erősebb a hajlam. Esélyt adok, hogy megbocsáss, én is megbocsátok, nem harapok húsodba, elszáradnak a lapulevelek, egyenesbe jövök: *Mert ha megbocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, megbocsát nektek is a ti mennyei Atyátok. Ha pedig meg nem bocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, a ti mennyei Atyátok sem bocsátja meg a ti vétkeiteket.*

Tört virágcserepeket ragasztok, leandert adok pofonok helyett. Mindannyian szeretjük a fényt.

KARAFFA GYULA

A cseresznye...

Eccer Jézus Péterrel mendegélt s hát ahogy mennek, észrevette Jézus, hogy egy fillér bever a porba magába.

– Vedd csak fel, te Péter, jó lesz a még meglásd!

– Ugyanmán, dehogy hajtom én meg a derekomot egyetlen fillérér, majd felveszi más szegény rászoruló, de én ugyan soha!

No, mennek csak tovább, mennek szép csendbe, hát hajja ám a Jézus, hogy a Péternek igencsak megbődült a bendője. Betértek hát egy piacra, s az egyik asztalnál épp cseresznyét árult egy kofa, de az, hajják, épp három szemet adott egy fillérér, olyan fukar vót. Nem vót pénzi a Péternek, hát csak nyeldekelt, s tán még az es az eszibe jutott, hogy ha lehajolt vóna, most vehetne három szem cseresznyét, oszt az es milyen jó lenne. No, sebaj, mentek tovább. Vót a mán többször es, hogy éhen vótak napokot a Jézusval, meg se kottyant mán nékik ez.

No, ahogy mennek, hát lássa ám a Péter, hogy hopp, az út porába ott egy szép piross cseresznye. Menten lehajolt, s bé es kapta azon poroson. Még a magját es lenyelte. Ahogy megy tovább, hopp, ott egy másik es. Azér es lehajolt, oszt azt es békapta magostul. Így vót ez harmaccor es, hát egy harmadik cseresznyét es bepakkolt a bendőjébe.

Látta eztet a Jézus, s jót mosolygott a bajsza alatt.

– No, látod, te Péter, csak meghajtottad a derekodat kisebbér es, mint a fillér. Mer emlékezzél csak, egy fillérér ugyan le nem hajoltál vóna, de épp annyiér kaptál vóna annyi cseresznyét, miér most háromszor döntötted meg a derekod. Máskor ne hordd annyira fent az orrod, oszt tanuld meg, hogy a kicsinél es van kisebb, de a legkisebb es értékes annak, kinek semmije nincsen!

Hogy így vót? Nem így vót? Így tuggya eztet a történetet a nagyoroszi Szabó Géza bácsi, oszt néki mán csak hihetnek, hajják, merhogy reformátuss a. Ösmerem én es az öreget, hát nékem es hihetnek kendtek!

Krasznainé Konczili Éva: A cseresznye (tollrajz)

A gyiófa

No, eccer Jézus elvetődött erre mifelénk es, a Felvidékre, oszt végiggyalogolt a lévai úton, tuggyák, abun az a sok gyiófa áll végestelen végig egészen Ságtul. Végh Jóska nagyapja csemetekertyibül telepítették aztat oda Diósjenőrül, s óta ott szógálnak az arra járóknak es, meg az ott lakóknak es. De hogy szavamat ne felegyem, Jézus igencsak megéhiült esment, hájszen megéhiül az, ki az apostolok lován jár, hát öszvedegette a lebullott gyiókat a fák alól, feltörte s eszegette a jóó finom gyióbelet. No, ahogy eszeget valamék fa alatt, hát hajja ám eccer, hogy a gyiógok elkezdik magukat dicsérnyi a gyiófa törzsének emígyen:

– No, látod, te fatörzs, münk vagyunk a legértékesebbek a gyiófából, mer rajtunk terem az a sok gyió, miket még a Jézus es megbecsül. Bezzeg te, csak állsz egész napokot, semmit se teszel, bambulsz csak, s a derekadat hízlalod. Ha így halacc, akkora leszesz, hogy tekenyőt es vájhat belüled valamék tekenyővájó cigán, ha elfogyott a ficfája.

No, hajja ám eztet Jézus es, hájszen vót annak füle, még az állatokval es megértette magát, ha arrul vót szó. Ahogy hallgassa, igen megdühödött ettül a beszédtü. Há még jó, hogy megdühödött, mer aztat a sok ágot, levelet, gyiót mindmind a fának a törzse tarcsa, ha az nem vóna, gyió sem nem vóna, így tanálta eztet ki a Teremtőúristen, ki a Jézus urunk mennyei aptya vót. Oszt ha a törzset szapulták, hát a Teremtőt es szapulták egyvégebe azval.

– No, várjatok csak, tik nagyszájúak! A mái naptul fogva mikor elgyün az üdő s kiöregedik valamék gyiófa, tik csak tűzrevalók lesztek arrul, de a gyiófa törzse a legbecsessebb bútorfá lészen. Azér fogják jární a vidéket az asztalosok, de még a vásáros cigányok es, oszt ha ilyen fát tanálnak, annak törzsit viszik majd magikkal megdógozni, de az ágot, tikteket csak a tűzre vetnek majd leveleitekvel együtt. Ott fogjátok tik megtanulni, hogy a gyiófa gyökérbül, törzsbül s leveles ágokbul áll, s egyik se nagyobb a másiknál, mer egyik se lehet meg a másik nekül! Így vagyon ez biza minden élőlénynél, legyen az ember, asszony, avagy másfajta.

No, kipihente magát Jézus, elment Léva felé, oszt ótántul télleg a gyiófa törzse a legszebb bútorfá, nincs es annál szebb szekrény, asztal, ágy más fából! Oszt hogy hányan esmerik eztet a történetet, én nem tudom, de-hogy mind eltáccsa a száját, ha egy szépen faragott gyiófabutrot lát, amán bizonyos! Nézzék csak meg magik es Egri Pista bácsi butrait a gyarmati Palóc Múzejomba, oszt menten igazat adnak majd nékem! Ha nem, hát a kalapom es megeszem!

Krasznainé Konczili Éva: A gyófa (tollrajz)

A mesterek mestere...

No, eztet a mesét megentsak Szabó Géza bácsi mesélte, s neki elhiggye mindenki!

Eccer Jézus jártába elveszítette a csizsmájáról a patkót, hát kereste, hon tanál egy susztert, vagy akár csak egy patkolókovácsot, ki visszaveri reá, s mehet esment uttyára. No, ahogy megyeget, lássa csak egy cégéren, hogy itt kovácsol „a mesterek mestere”. Gondolta magába, no várjál csak, majd megtanítlak én tégedet. Bémegy, hát épp patkolt a mester, de csak úgy eccerűjen a surcához emelte a lúnak a lábát, oszt faragta a patáját a patkó alá.

– Nem így kell aztat mesteruram, aggya csak ide nékem aztat a lovat.

No, fogta, oszt a térgyinél levágta a lúnak a lábát, oszt bévitte a műhelybe, befogta a sutuba, oszt jól megpatkolta, ahogy csak kell. Visszavitte a megpatkolt lábot, oszt fogta, visszaragasztotta a lúnak a lábáho. Ment es a, akárcsak a parancsolat, még nyerített es hezzá.

De mán a csizsmát csak reábízta Jézus a kovácsra. Meg es patkolta az a kovács a csizsmát úgy, akár a lovat, mán mehetett újfent benne csángálni a Jézus. De mielőtt elindult vóna, esment gyött egy lú a gazdával, patkolnyi. No, gondolta a kovács, mostan megcsánnya, amit látott, megmutassa, hogy ű es. Fogta hát, oszt levágta a lúnak a lábát, oszt bévitte ű es a műhelybe, oszt odabe a sutunál megpatkolta azt a patát. Hát ahogy kiviszi s ragasztaná a helyire, nem ragatt az atyaúrstennek se. Se jobbrul, se barrul, se elűrül, se háturrul, sehogyse. Megszánta a Jézus a lovat, mer a mán igencsak nyerített a lábájér, hát fogta, oszt visszaragasztotta ennek es.

– No, lássa csak, kovács uram, maga aztat írta a cégérire, hogy „a mesterek mestere”. Hát vegye tudomásul kend, hogy amit én meg tudok csányni, aztat egy ember se. Hát rajtam kívül ne híjjanak kendtek se sénkit mesternek, mer nem mester a, csak kontár, ki utánnam nem csánnya, amit én tudok.

Hát így történlett, hogy ótán mán levette a kovács a cégért, de ótán es csak olyan jól patkolt a, mint annakelőtte. Persze minden lúnak a lábát a surcáho szorította, mint addig es. Méggha szaros vót es. Hát ha úgy kell!

Krasznainé Konczili Éva: A mesterek mestere... (tollrajz)

PÁSZTOR ÉVA

Akit az Isten a tenyerén hordoz

Irodalmi est a balassagyarmati Artériában, melynek vendége
Karaffa Gyula költő, s beszélgetőtársa Handó Péter író

*„...a Föld csak azért gömbölyű
hogy visszataláljunk oda
abonnan elindultunk...”*

*(A Tartozásaim gyűlnek című
verseskötet egyik mottója)*

Miután Fricska Éva, a művészeti stúdió vezetője köszöntötte a hallgatóságot, Handó Péter egy interjúkötetből kiemelt idézettel nyitotta meg a beszélgetést. Tóth Krisztina költőnő mondta egy interjú kapcsán, hogy *„a beszélgetők élete azért lesz teljesebb, mert meghallgatják és kimondják azokat a mondatokat, amelyek a másik jelenléte nélkül nem születtek volna meg. Ezért lesz beszélgetőtárs minden olvasó”*.

Karaffa Gyula 2015-ben megjelent *Tartozásaim gyűlnek* című verseskötete adott apropót a találkozóra 2020 novemberében az Artéria művészeti stúdióban.

Handó Péter a költőt életéről faggatta, akinek első mondata olyan egyszerű, mint a gondolat maga: *„az élet az elődökkel kezdődik, az utódokkal folytatódik”*. Gyula Nyíregyházán született, Pócsperiben nevelkedett. Apja kőműves volt, aki a II. világháború után a saját házán kívül a generációjával együtt az ország újjáépítésén is dolgozott, de az ő apja ebbe belerokkant, eldobta magától az életet. Gyula ekkor első osztályos volt, s a padlásan – ahova fel-feljárt – mindig kihagyta azt a helyet, ahol az apja lógott a kötélén.

Az '50-es évek Pócsperrije egy sváb falu volt dolgos és nagyon babonás emberekkel. Történt egy rendőrgyilkosság, egy fiatal rendőr meghalt, mert a falu lakosai nem engedték államosítani az iskolát a pap intésére, mivel azt fogják tanítani, hogy az ember a majomtól származik. A falu néma maradt a tragédia után, a téma tabuvá vált, az idős emberek csak jóval később mertek róla beszélni. A hír szárnyakon jár. Amikor Gyula

felvételizett a Kossuth gimnáziumba, megkérdezték, honnan érkezett, s a bizottság ismerte a gyilkos falu nevét.

Hogy milyen gyermekkorra volt Gyulának? Nem sokat játszott, mint azt tette a gyermekek többsége. Negyedik osztályos kora óta minden nyarat végigdolgozott. 1978-ban például egy nyári keresetéből vette meg magának az első Levis farmerjét. 14 éves korától dohányzott engedéllyel, s nem is akárki, az édesanyja mondta neki: cigarettázz, mert kövér vagy. Otthon sokat kellett segítenie. Az iskolából hazatérve papíron várta az utasítás, mit kell tennie a ház körül. Édesanyja a fél napját átkapálta, hogy két gyermekét el tudja tartani.

Gyula munkája végeztével könyvet vett a kezébe. Régóta tudja, miért olvasott annyit. Nagy a hite az olvasásban, mert hiszi, hogy a kultúra megváltás az embernek, kiemeli a szellemi nyomorból. Vele azt tette. Az értelmes élet feltétele az olvasás. Ő olvasott, nem villanynál, mert azzal spórolni kellett, hanem a gyertya fényénél. A könyvek révén tudott kimekűlni a drámai élethelyzetből. Úgy érezte, hogy menekülnie kell szülőfalujából.

A beszélgetés ezen a ponton a mai kulturális helyzetre terelődött. Nagyon szomorú kép kerekedett ki belőle, mert tény, hogy a mai iskolás generáció nem vesz könyvet a kezébe, ma nem szeretnek olvasni az emberek: „... egyre több / a / soha / el / nem / olvasott / betű ...” – írja a *Mint apró féreg...* című versében. Péter és Gyula meggyőződése, hogy ma érték-válság van, ami azzal is bizonyítható, hogy régen akarták a családok, hogy a gyerekek tanuljanak, többek legyenek a szüleiknél. 30–40 éve folyóirattal csajozni lehetett a strandon, ma folyóiratot sem ismernek a fiatalok.

A rövid intermezzo után Handó Péter a versírás kezdeteire kérdezett rá. Karaffa Gyula középiskolás korától ír. Az olvasástól jutott el ideig, mert megtanult az írók és költők által gondolkodni, s evidens, hogy egy idő után a gondolkodó emberből költő lesz, hiszen önálló gondolatai teremnek. Díjat nyert diákvers-pályázaton, küldött verseket a *Palócföldre*, rangot jelentett számára, hogy a *Szatmári Szemlé*ben is szerepelhetett alkotásaival, 1987-ben művei jelentek meg a *Mozgó Világ*ban, Nyíregyházan tagja volt egy fiatalokból álló írócsoportnak. Gyula büszkén emlékszik erre a hőskorra, arra, hogy fiatalon szabad elmék voltak. Nem volt mindenki értelmiségi, ő is munkásember volt, autószerelő.

Handó Péter ekkor látta a legjobbnak, hogy rákérdezzen, voltak-e segítői, mesterei. Karaffa Gyula elsőként egy rajztanárát említette, aki képzőművészeti pályára motiválta, de ő autószerelő akart lenni. Katona Béla Madár János tanítványának aposztrofálta őt, de nem volt a mestere. Rat-

kó József volt az a költő, akire felnézett, akitől tanulni lehetett volna. A mester és tanítvány viszony hiányos terület az ő életében. Talán Hamvas Bélát tekinti mesterének. Az olvasás vitte közel Ady Endréhez, József Attilához, Kassák Lajoshoz, hatásuk meg is mutatkozik alkotásaiban: „*pedig apa nélkül olyan az élet / mint lóhússal a létezés / vagy nikkel-szám(ov)árral / az úrutazás*” (*A madarak kirepültek*).

Az apa öngyilkossága sérültté tette Gyulát. Nem minden ok nélkül alakult ki az agora- és szociofóbiája. Pócsperitől elszakíthatatlan ez a keserű emlék és a szegénység. Ugyanakkor őt ezek az élmények egy idő után felfelé vitték. A „többet kell tenni”-parancsát munkálta ki benne, s azt a tényt, hogy nem tud hazudni. 32 éve házas ember, négy felnőtt gyermeke van. Számára az igen igent jelent. Áldásnak tartja ezt a gondolkodást. A költészetet pedig isteni motivációnak. A költészetnek szakrálisnak kell lenni – mondja. Ha a többi ember előtt a költő példamutató, akkor hiteles. Lehet, hogy meghasonlik önmagával, lehet, hogy csalódik az emberekben, a világban, lehet, hogy nincs lelki ereje, de nem adja fel, sőt fejleszti magát. Minden embernek ezt kellene tennie. A kötet mottójaként szolgáló kijelentést kérdéssé formálta:

*egyébként tudjátok hogy
a föld nem csak azért gömbölyű
hogy visszataláljunk oda
abonnan elindultunk?*

A költői est nem maradhat el anélkül, hogy azon fel nem olvasnának verseket. Gyula először az *Én, Karaffa Gyula* címűt olvasta fel. Döbbenetes a vers, mert tizennégy év gyűjtőfogházi őrmunka tapasztalata áll mögötte. Gyilkosokra, megszállottakra vigyázott, életüket irányította a kényszer-gyógykezelés alatt állóknak. Ezek a foglyok őt tartották bűnösnek, bolondnak, nem értették, hogy ő az egyetlen, aki Isten helyett vigyáz rájuk.

Nem ok nélkül mondta el többször is, hogy a világon a születés és a halál a legegyszerűbb. Ami közte van, az élet, az nagyon bonyolult. Azt tartalmassá kell tenni. Nem ismeri az unalmat, hiszen könyv mindig akad, ami olvasásra vár. Nem lehet egzisztenciális csöndben ülni otthon és várni a halált. Ettől az ember sokkal értékesebb. Jól élni, okosan élni, bűnök nélkül élni – ezt kellene megtanulni. Elég lenne, ha a szólásokat, a közmondásokat, a tízparancsolatot betartaná az ember, már szebb világ lenne.

Handó Péter a költő és költészetet értékelő vagy nem értékelő ember közötti kapcsolat témáját vetette fel. Karaffa Gyula hitelt érdemlő válszában mutatott rá az igazságra. Befogadók kellene. Ha nem lesznek, a

költészetnek nincs értelme. Lelki válságban meg is írta, hogy *Nem írtam semmit*, s hogy nagyobb értelme van egy kutyapóráz elkészítésének, mint egy vers megírásának.

Isten sokat jelent Gyulának, visszatérő motívuma a Teremtő említése. Egyik vallomásában, a *Nem tudok mást* című versében említ három székot. Az egyiket a felesége ül a négy gyerekkel, s néhány rokon, a másikon a barátai foglalnának helyet, a harmadik üres, erre várja Istent, addig azonban ráülteti a félelmét vagy a dühét, esetleg ő ül rá, amikor mesél vagy szaval a szeretteinek.

Költőnek lenni olyan ihletett állapot, amit nem sokan élnek át – kezdte az utolsó monológját Péter költői léttel kapcsolatos kérdésére. Olyan transzállapot – folytatta –, amit tudatosan nem tud szabályozni az ember. A költő a csatorna az égiek és a földiek között. Karaffa Gyula ösztönös költőnek nevezi magát, s bár utólag belejavít egy-egy nem tetsző verssorba, s ír kötött formában is, mint pl. szonettek, de igazán a szabadverseket szereti. Mindent szívzerelemből tesz, mert egyébként elmehet szivarvégszedőnek (Kassák nyomán). A semmiért is szárnyalni kell, ha szárnyakat kap az ember. Úgy érzi, ha nem ír semmit a következő években, nem baj, mert a *Tartozásaim gyűlnek* című kötetével elégedett.

Hogy mindezeket elmondhatta, s értő fülekre talált a hallgatóságban, mindenkit megajándékozott a kötetével, dedikálta néhány kedves szóval, s a *Derű* című versének felolvasásával fejeződött be a költői est.

„...és esőben és sárban és ködben
szétázott málló göröngyökben
a türelem lehet csak az egyetlen jóság ...

*hát ne vess meg a versemért
kedves hallgatóság...*”

BOTOS ZOLTÁN

Felesleges szavak Kakas Olívia képeihez

Balassagyarmaton, az Artéria galériában 2020 nyarán Kakas Olívia egyéni tárlatát láthatták az érdeklődők. A tárlatbemutató írás ehhez a kiállításhoz és a festőművésznek a lapszámunkban bemutatott alkotásaihoz kapcsolódik.

Először is a képek nagy mérete lepi meg a látogatót. A 150 x 120 cm-es alkotások uralják és éles kontrasztot képeznek a terem kicsiségével. A néző olyan közel kerül a képekhez, hogy szinte belelép azokba. A hatás óriási! Mégsem érezzük magunkat kellemetlenül, mert ezek a képek semmiféle agressziót, durvaságot nem sugároznak. Az egyén elmagányosodásáról, a lélek tehetetlen sodródásáról, az ember és a természet elszakadásáról szólnak.

Nézzük sorra a képeket! A *Cölöp* című vásznon az látszik, hogy alulról a kép felső harmadáig cölöpök párosan sorakoznak, és a végtelenbe tartanak (a *végtelenbe* helyett a *semmibe* szót is használhatnánk).¹ Kihalt a táj, a cölöpök hajdani funkciója megszűnt, nincs, aki lépdeljen rajta. Az ember már nem létezik, hiszen kizsákmányolt mindent, így önmagát is, saját halálát okozva ezzel. A kép megkomponálása tudatos, hiszen a cölöpök középre helyezésével megszegte azt a szabályt, hogy a képet alkotó lényeges tárgyat, tárgyakat sohasem helyezzük középre, mert ettől a látvány unalmas lesz. Kakas Olívia azonban tudatosan választotta ezt a szerkesztési módot, mert fontosabbnak tartotta a kép sugallta üzenetet. Az érdekes mégis az, hogy a kép kép maradt így is. Azért is mondom ezt, mert a cölöpök mesterien vannak megrajzolva, a bal oldalról jövő fény szépen hozza ki a jobb oldalról sötétebb foltokat, így létrejön a körforma. Nem használ tiszta színeket, inkább a kevert színek dominálnak. Ebben is igaz van, mert a tiszta színek életet vinnének a sivár tájba, ami ellentmondana a kép gondolatiságának.

A *Csend I.* című alkotásnak a kompozíciós tere ugyanaz. Kétharmad és egyharmad. A fölül lévő egyharmad a szürkés-kék ég tere, az alatta lévő kétharmad rész a tenger, amely csodálatos türkizzöld, és meghatározha-

¹ A kép a lapszám hátsó borítóján látható.

tatlan kék színt terít elénk egészen a kép aljáig. A türkizzöldbe itt-ott belecsillan a fehér és a vörös. A tenger a vörös színt a csónaktól kapja, amely a vízfelület bal felső sarkában lebeg. A katamaránszerű csónak egymagában a nyugodt víztükroön. Két evezőt látunk rajta, meg egy mentőövet. Ember nincs a csónakon. Nem evez senki, a mentőövet sem dobja a vízbe senki. Ugyanaz a jelképes üzenet, mint az első képnél. A kevert színek itt is dominálnak, a kép hangulata azonban melegebb, barátságosabb, és ezt a magányos csónak vörös színe okozza.

Meg kell említenem még a művész *Rejtőzködő* című vásznát. Ez a kép zseniális, magával ragadó, mozdulatlaná teszi a nézőt, marasztalásra készíti. A képen egy rejtőzködő férfiaktot látunk. Az arc tisztán látszik, valamint a kézfeje, amivel próbálja eltakarni meztelen testét. Valószínű, hogy ez a kép egy igazi férfiakt volt. A művész most úgy gondolta, hogy betakarja őt egy szép világos sárgászöld színnel. Létrehozott egy új képet, és így még izgalmasabbá, vonzóbbá tette. Engem a betakarást végző széles ecset vagy szivacs henger lepett meg, amit csak csodálni és irigyelni tudok a művésztől. Egy 8–10 cm-es szivacs hengert használt, amit belemártott a festékesedénybe, majd nagy lendülettel és egy ritmusban folyamatosan betakarta vele az aktot. Ezt a zseniálisan létrehozott vékony és sejtető festékréteget szinte egyvégtében hozta létre. Szerettem volna jelen lenni ezekben a pillanatokban. Ezt a képet bámulva eszembe jutottak Michelangelo Firenzében látott rabszolgaszobrai. Valamiféle párhuzamot látok a reneszánsz mester rabszolgaszobrai és Kakas Olívia betakart aktja között. Noha a szándék ellentétes a két alkotó között, mégis lehet találni közös alkotói gondolatot. Michelangelo próbálta kibontani a kő fogságából a rabszolgáit, de mielőtt szabadulhattak volna a kemény anyag szorításából, a művész nem engedte a teljes szabadulást, és letette vésőjét. Miért hagyta abba? Az a gondolata támadhatott, hogy ha kibontja őket, akkor is csak rabszolgák maradnak. Michelangelót jobban érdekelte a mozdulat, a szabad életért való küzdés, az erőfeszítés. Ezért is dagadnak az izmok. Zseniális gondolat! Kakas Olíviánál a gondolat az lehetett, hogy alakja már nem olyan szép és fiatal, így hát elrejtí. Beburkolja őt, megőrizheti férfibüszkeségét, egyúttal sejteti egykori daliás alakját is. A nézőre van bízva, hogy helyesen cselekedett vagy sem.

Nem szabad elítélően hagynom a legegyszerűbben megfogalmazott, ugyanakkor a legtöbbet mondó képet. A kép címe helyett csak egy ? van.² A vászon felső részében egy sötét felhő, gomolygás látható. Ebből a go-

² A lapszám borítóoldalán látható a festmény.

molygásból egy jól megrajzolt kötél függ lefelé a kép alsó harmadáig. A kötél elszakadt. Több mindent gondolhatunk bele. Egy végeszakadt élet? Egy megszakadt folyamat? Egy jónak indult kapcsolat megszakadása? Az örökkévalóság időharangja zuhant a semmibe? A kép tragikus! A nézőre van bízva, mit gondol róla?

Aztán itt van még a *Sodrás* című alkotás, amely a tárlat mottójául is szolgálhatna.³

Ez a kiállítás számomra azt bizonyítja, hogy Kakas Olívia alapvetően realista festő, azonban nem olyan, mint a klasszikus realizmus. Ott a képen minden elénk van tárva, legfeljebb a mesterek szakmai zsenialitását csodálhatjuk. Itt viszont a látványon túl gondolkodásra készíti a nézőt. Kakas Olívia nem rejtőzködő, hanem bátran elénk tárja gondolatait, érzéseit, a világról és önmagáról kialakított véleményét. Ebben a festészetben a művész érzéseinek kétségbeesett tomboló erejével fejezi ki magát, és költészetté emelkedik. Ez a kiállítás gondolatokban gazdag, festőileg professzionálisan megfogalmazott képek gazdagsága. Nem mehetünk el úgy, hogy a rendezést ne dicsérhetnénk. Fricska Éva érzékenysége, a művészet szeretete, tisztelete és hozzáértése fokozza ezt az élményt.

Végezetül egy Shakespeare-mű címe jut eszembe: *Abogy tetszik*. Kinek így, kinek úgy. Nekem nagyon. Gratulálok Kakas Olíviának.

Kakas Olívia: Női portré

³ A festmény a lapszám hátsó belső borítóoldalán látható.

GÁSPÁR ALADÁR

Krízis

Igen,
jobb így, hogy nem tudod, amit
amúgy se volna jó látnod, hallanod.
Szánalmas, vén számár,
miközben vívod haláltusádat,
életed párja, hamis hitvesed
ott imbolyog, susmog feletted.
sunyin rád tekintget, s
kétes imára zárja
hazug két kezét.

Tán másfajta kép maradt
róla kushadó szemedben,
mielőtt végleg magadra zártad.
Szomorú szolgálád, türelmes társad,
s végül kényszerű támaszod
fájdalmat mímelt, jajongott.
Azt hitted, miattad bánatos,
jöllehet önmagát szánta, s
titokban tégedet vádolt, hogy
elvetted tőle az ábrándjait,
helyettük bizonyságokat kapott,
szerelmei és elcsábulásai
mindig miattad vetéltek el,
melletted nem volt szabad, s
veled sosem boldogulhatott.

De most, ahogy látja
töppedő testedet tárgyként
heverni végső ágyadon,
színt vall, várja, hogy kimúlj,
hallgatja, szuszogsz-e még,

retteg fonnyadt éned felett,
nehogy magadhoz térj megint.

Te meg fel sem fogod, hogy
helyzeted jócskán megváltozott,
ő van felül, s te alulra kerültél
életre képtelen, tehetetlenül.

Azt se tudod, hogy régóta terhére vagy...

Igen, jobb így neked, hogy
aszott, vén eszedig nem jut el,
asszonyod nem érted esdekel,
magát sajnálja és örül legbelül.
Könnyedén el tud már eresztetni,
hisz haláloed csak jó lehet neki.

Igazságkereső

Mikor az igazságot kereste,
kezét mindig a szívére tette,
s nem a fejére, bár hallotta már,
hogy igazul szólni csak arról
lehet, ami tiszta, ami ismert.
És másoktól tudta azt is, hogy
ha kezével a szívét kérdezi,
nem jut majd semmi lényegeshez,
meg ha könnyelműn ítélkezik,
vagy hitetlen közönnyel,
hamis lesz a véleménye is.
Hisz az ész csak hittel járatható,
nélküle nincs érvényes igazság!
S hite csak annak van, aki tudja,
honnan jött, valója honnan való!

Ez az egyedi lét őslényege,
s ez a teremtés indítéka is.
Az ember csak teremtés közben él,
tőle lelkesül, vele működik.
Aki teremt, azt öröm járja át,
s az örvendő mindig tetre vágyik.
Az öröme szárnyalni készíti.
Mert a korlátlan szárnyalni képes!
**Csak az korlátlan, aki súlytalan,
aki senkitől, semmitől se függ!**
Így emelkedhet önfeledten,
így szállhat fel a végtelenbe,
így lehet szabad a lelke is.
Aki ezt látja,
ezt gondolja,
ezt hiszi,
az végre felismeri, hogy
az igazság
mégsem a gondolatban,
nem az ismeretben,
hanem a hitben,
és az eredetben,
meg az emelkedésben,
a teremtésben,
az örömben,
a korlátlan létezésben,
az önfeledt, végtelen,
szárnyalásban, tehát
az emberi lélekben kereshető!

RÉTFALVI P. ZSÓFIA

Színház az egész múzeum?

Az alsósztrégovai Madách-kastély mint színházi tér

A térrel kapcsolatos humántudományi diskurzusokban számos esetben találkozunk színházi terminológiával. Közvetve emellett érvel P. Müller Péter tanulmányában, bár ezt szűkebben, a városi terek kapcsán vizsgálja.¹ A múzeumi téralkotást figyelembe véve szintén adekvátnak tűnik a teatralitás fogalmait bevonni, hiszen – hasonlóan a városhoz – a múzeum is zárt tér, illetve – Jurij Lotmant parafrázálva – a múzeum is, mint a kultúra, arra törekszik, hogy az időnek ellenálló mechanizmussá váljon. Ez szükséges ahhoz, hogy újra és újra látogatható legyen, új élmények helyszínévé válhasson.² Persze, ez a város átalakulásához képest talán mesterségesebb folyamat.

Frazon Zsófia doktori értekezésében különböző múzeumi kiállításrendezési paradigmákat különít el (az időrend, a színház, az emléksarnok, az olvasás, az emlékeztetés mint paradigma)³. Az inszcenálásról írt elméleti áttekintésének köszönhetően többet tudhatunk meg az effajta kiállítási koncepció elméleti hátteréről. Az inszcenálás/szcenírozás általános fogalmát úgy határozza meg, mint a helyzetekbe/jelenetekbe, szituációkba/kontextusokba rendezés aktusát. A múzeumi munkában erősen kötődik a tér megalkotásához, vagyis a tárgyak leíró információinak térbeli rekonstrukciójához. A paradigma célja főként az, hogy átjárást biztosítsanak a társadalmi és a múzeumi terek között, amelyet az elrendezés dramaturgiájával, a szituációk fiktív térré fordításával, illetve vizuális interpretálásával kívánnak elérni. A tárgyaknak ebben a módszertanban kiemelt jelentőséget tulajdonítanak, nemcsak a forrásértékük, korszakhoz kötődé-

¹ P. MÜLLER Péter 2005. *Város és teatralitás*. In: N. KOVÁCS Tímea – BÖHM Gábor – MESTER Tibor (szerk.): *Terek és szövegek: Újabb perspektívák a városkutatóban*. Kijárat Kiadó, Bp. 117–129.

² Jurij LOTMAN 1994. *Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái*. In: KOVÁCS Árpád – V. GILBERT Edit (szerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elmélettrőke tanulmányai*, JPTE, Pécs. 186–210. 196.

³ FRAZON Zsófia 2009. *Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei*. Pécs. (Doktori értekezés)

sük alapján, hanem a mesterséges térbeli összefüggéseik által is jelentéseket képeznek. Az inszcenálás során a lineáris időszalagokat korszakok, élethelyzetek, életvilágok megjelenítésével pótolják, érzékeltetik, és mindent a hely, az idő és a kontextus újragondolt összekapcsolásával teszik.⁴ Frazon áttekintése, úgy gondolom, megfelelő terminológiai bázisként szolgál arra, hogy a továbbiakban a Madách-kastély kapcsán elemezhesük a múzeum színházi térré alkotásának lehetőségeit és problémáit.

„A Madách család a legősibb magyar famíliák egyike” – ezzel a mondatlal kezdi monográfiáját Kerényi Ferenc.⁵ Az állítás azonban nemcsak a család eredetére igaz, hanem lakhelyükre is. Az alsósztrégovai (ma: Dolná Strehová) Madách-kastély története a 15. századig nyúlik vissza.⁶ 1430 körül már a család birtokában volt. Később, több viszontagságos történelmi esemény után a Madáchok viszonylagos elszegényedése miatt a Révay családhoz került zálogba. Majd Madách Sándornak, a költő nagyapjának – akit a család második megalapítójaként tartanak számon – sikerült visszafizetnie az adósságokat és helyreállítani a családi birtokot, valamint felépíttetni az ún. *új kastélyt*. Ezen a helyen született meg Madách Imre. A kialakított emlékmúzeumot hivatalosan a költő halálának századik évfordulóján, 1964-ben hozták létre, bár már korábban is működött emlék- és zarándokhelyként. Madách Aladár, a költő fia volt az apa hagyatékának őrzője, és ahogy a korabeli újságcikkekből, Madách-életrajzokból kitűnik, valójában már ő is igyekezett múzeumi színteret kialakítani a kastély bizonyos helyiségeiben, például az „oroszlánbarlangnak” nevezett dolgozószobában, ahol Madách főművét, *Az ember tragédiáját* írta. Kimnach László 1883-ban a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent útibeszámolójában a következőket írja: „Különös érzés fogott el már a faluba érkeztemkor, mely annál inkább fokozódott, mentül közelebb jutottam a helyhez, hol még a közelmúltban a költő géniusza teremtett. A nagy szellemek iránti kegyelet és tisztelet kifolyása ez, melyet affektálni nem lehet, mert ez érzés az örök szép és nemes iránti fogékonyság nyilvánulása.”⁷ E részletből is kitűnik, hogy bár ekkor még nem hivatalos múzeumként működött a kastély, de a kultusz által már létrejött az a szakrális helyhez való viszony,

⁴ FRAZON i. m. 43–46.

⁵ KERÉNYI Ferenc 2006. *Madách Imre (1823–1864)*. Kalligram, Pozsony, 7. (Magyarok emlékezete)

⁶ Uo. 9.

⁷ KIMNACH László: Kirándulás Sztregovára. In: *Vasárnapi Ujság*, 1883. február 11. 87–89. 87.

amely a költő születési helyét körülölelte. Talán emiatt írja le Kimnach olyan részletesen az odaérkezésének viszontagságait is: a rituális zárándoklatot, mely része a beavatási szertartásnak.⁸ Valamint az „ereklyékkel” és a költő által „megszentelt” intim térrel való találkozásáról is beszámol: „Jeles írónk ez időtől fogva egész haláláig, 1864. okt. 5-ig az új kastély azon terjedelmes boltozott szobájában élt és működött, melyet boltozatairól, valamint sötétségéről «Oroszlánbarlang»-nak nevezett. Az e szobában még most is látható szekrényféle íróasztalnál írta meg elejétől végig az «Ember Tragédiája»-t (sic!), valamint többi művei legnagyobb részét, mely utóbbiak egyes kötegekben ez asztal fiókjában vannak elhelyezve, s melyek java része Gyulai Pál által rendezve sajtó alá, három kötetben jelent meg s szolgál irodalmunk díszére.”⁹ Mindez arról árulkodik, hogy a hivatalos emlékmúzeum megnyitása előtt is létrejött már az a kultuszhely, amely teátrális, rituális zárándoklatot kínált a látogató számára.

Különösnek tűnhet, hogy a hivatalos múzeum csak 1964-ben nyitotta meg kapuit, szemben például a Petőfi Házzal, amely már a 19. században igen nagy sajtóvisszhangot kapott.¹⁰ A Madách-kultusz azonban több okból jelentősen másképp alakult,¹¹ valamint a család is hosszú ideig lakta még az ősi kastélyt. Emellett a későbbi nyitás okát Balahó Zoltán például úgy indokolja, hogy *Az ember tragédiája* csak 1964-ben került vissza a közép-kelet-európai irodalmi kánonba, miután ezt a dátumot a Béke-világ-

⁸ „Igy jutottam el nagy ügyel-bajjal – helyenként ismerőseim által letartóztatva – Sztregovára is, mely [...] Nógrádmegye északi részén, kopár, rideg vidéken fekszik, s akár csak Neptun ő felsége vagy valamely helytartója tartaná ott rezidenciáját, annyira bőviben van az esőnek, a környék nem csekély boszuságára. Czélomhoz közeledve, szerencsém volt Sztregova eme «Isten áldása»-val megismerkedni. Városias könnyű öltözetben, gyöngye félcipőben ugyan megjártam. Maga a keresztelő csak hagyján lett volna, azonban tót cziczeronóm látva czipőim végveszélyét, hirtelen széles vállaira kapott s az egyre növekvő zivatar elől meneküendő, szilaj Pegazusként sebes vágatva indult meg a falu irányában, míg kiérve az erdőből a szikladarabokkal elárasztott országútra, velem együtt felfordult!” – KIMNACH i. m. 87.

⁹ Uo.

¹⁰ Ld. Lakner Lajos tanulmányának részletes áttekintését: LAKNER Lajos: Irodalmi kultusz: A múzeum és a látogató. A „Petőfi Ház”. In: *Hungarológiai Közlemények* 2004/1. 138–156.

¹¹ Korábbi, megjelenés alatt álló tanulmányomban többek között erről is írtam: RÉTFALVI P. Zsófia, „Mi felfordult világ ez itt?”. *Petőfi Sándor és Madách Imre Tündérialma*. In: *Töredéktől töredékig*, szerk. KOVÁCS Eszter, VISY Beatrix, Gondolat Kiadó–OSZK, Bp., 2021 (Bibliotheca Scientiae et Artis)

tanács – Madách 1864-es halálára emlékezve – nemzetközi jelentőségű évfordulónak nyilvánította.¹² A két emlékmúzeum (Alsósztrégován és Csesztvén) is ennek az évfordulónak köszönhetette létrejöttét. Ez kezdte el feloldani Madách körül azt a marxista irodalomszemléletet, amely a szerzőt elmarasztalta vallásossága és antidemokratikus népszemlélete miatt. Később mégsem figyeltek oda igazán az épület megóvására, így a leromlott állapotú kastélymúzeumot be kellett zárni. Az 1980-as évek végén fogtak hozzá a felújításához, de csak 1996-ban nyitott ki újra. Az akkori szlovák nyelvtörvény miatt azonban igen botránnyos volt a megvalósítás, mivel a kiállított tárgyakhoz kapcsolódó leírások csak szlovákul szerepelhettek.¹³ Végül 2007 és 2013 között újból felújították, és 2014-ben nyitották meg a ma is látogatható kiállítást.

Kerényi Ferenc a Madách-kultusz alakulása szempontjából négy jelentős eseményt különít el.¹⁴ Ezekből három a színházhoz, pontosabban a *Tragédia* színpadra állításához kötődik. Ezért sem tűnik meglepő kiállítás-koncepciónak a múzeumi tér színpadra állítása, inszcenálása. A tárlat három különböző oldalról közelíti a költő személyiségéhez és művéhez, melyek közül mindegyik valamilyen módon kapcsolódik a színházhoz. Az első – legnyilvánvalóbb – a nagy mű, *Az ember tragédiája* bemutatása, amelyet színenként különböző színpadképekkel, installációkkal ábrázoltak. A második, az ún. *férfiszalon* a közélet és Madách politikai fellépésének színtere. A harmadik pedig az ún. *női szoba*, amely a magánélet intim teréhez kapcsolódik, illetve ami Madách családi drámáját állítja színpadra.

Az ember tragédiáját tekintve a múzeumi inszcenálás remek élményt nyújthat a látogató számára. A csesztvei Madách-emlékmúzeummal szemben itt nemcsak falon lógó képeket láthatunk a mű színpadi megvalósításairól, hanem beszélhetünk a díszletek közé. Aktív részesei, főszereplői lehetünk Madách drámájának, ahogy Kovács Anna a kiállítási kata-

¹² BALAHÓ Zoltán: Megújult Madách-emlékhelyek: új kiállítás nyílt Alsósztrégován. In: *Honismeret* 2014/1. 57–59. 57.

¹³ Uo. 57.

¹⁴ „1883. szeptember 21.: *Az ember tragédiája* ősbemutatója, Paulay Ede rendezésében, a budapesti Nemzeti Színházban. (1983 óta a magyar dráma napja.); 1892. február 15.: *Az ember tragédiája* bemutatója a hamburgi Stadttheaterben, Dóczi Lajos fordításában, Robert Bucholtz rendezésében – a drámai költemény világszínpadi pályafutásának kezdete.; 1963. április 7.: a *Tragédia* ezredik előadása a budapesti Nemzeti Színházban.; 1964. október: az alsósztrégovai és a csesztvei emlékmúzeum megnyitása Madách Imre halálának centenáriusán.” – KERÉNYI i. m. 238.

lógusban fogalmaz: „A világ, az emberiség útját: múltját, jelenét és jövőjét járhatjuk be a madáchi időutazásban, s az emberiséget megszemélyesítő Ádámmal azonosulva együtt gondolkodhatunk létünkéről.”¹⁵ Olykor talán egyszerűsítőnek tűnhet egy-egy installáció a dráma értelmezését tekintve, az alkotók azonban, úgy tűnik, inkább arra törekedtek, hogy valamilyen szimbolikus alkotásban érzékeltessék a szín egészét. Valamint arra, hogy a megvalósítás és a kivetített drámaszöveg újabb értelmezésekre adjon lehetőséget. Ilyen lehet az athéni szín termében az eldőlt szavazóurna, amely az ingatag, befolyásolható néptömeget érzékelteti, illetve aktuálpolitikai olvasatokat is bevon. Ezáltal a múzeum közelebb lép – Czékmány Anna dolgozatának elvárásához – a színház (olykor) aktív, reflektáló attitűdjéhez.¹⁶

A londoni színtől a falanszterig egy üvegezett sírgödrön át léphet be a látogató. Ez egyfelől visszautal a londoni szín végének haláltáncjelenetére, másfelől átjárót biztosít egy másfajta kiállítótérhez, hiszen a falanszter szín kezdetén Ádám és Lucifer is egy múzeumba kerül. Így a sztregovai kastély (az önreflexió által) múzeum a múzeumban lesz. A leképezett falanszteri színtér visszautal a múzeum halott, megőrző jellegére is. Ezen a ponton mintha maga a múzeum is elgondolkodna önmagáról, ami a befogadót is arra készíti, hogy újragondolja a maga helyzetét és múzeumélményét.

A *Férfiszalon* a befogadó aktivitása helyett a tárgyak színpadra állítására törekszik. A bútorok, a kártyaasztal – amely körül a költő a megyei közélet szereplőivel társalgott, (akikről szintén láthatunk képeket a szalonban) –, a korabeli lapok, az országgyűlésről készült metszetek mind Madách politikai szerepvállalásának, elköteleződésének kifejezői. Központi helyet foglal el a teremben a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent 1861. évi országgyűlésről készült metszet¹⁷, ahol Madách országos ismertségre, elismertségre tett szert politikusként. A kiállítás ezeken a tárgyakon keresztül Madáchot a korszakban ismertebb politikai portréján keresztül mutatja be, amelynek tetőpontja az országgyűlés színpadán elmondott beszédében bontakozik ki.

Az inszcenálás szempontjából legproblematisabb kiállítási tér a *női szoba*, a magánélet színtere. Ebben a teremben Madách házasságának drá-

¹⁵ KOVÁCS Anna 2014. „Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim?: Madách Imre emlékkiállítás. Alsósztrégova (Dolná Strehová), 17.

¹⁶ CZÉKMÁNY Anna: Után – a Posztdramatikus színház és a múzeum a Jelentés után. In: *Korunk* 2019/1. 57–61. 57.

¹⁷ *Vasárnapi Ujság* 1861. június 23. 293.

máját viszik színre a tárlat alkotói. A teremben két, egy fekete és egy fehér, a korabeli öltözködésnek megfelelő női ruhát láthatunk. Mindkettőhöz különböző tárgyak tartoznak. A feketéhez feszület, imazsámoly, Biblia, karosszék; a fehérhez pedig tükör, spanyolfal, szépirodalmi cikkek, hajkefék. A két ruha és a hozzájuk kötődő tárgyak az anya, Majthényi Anna és a feleség, Fráter Erzsébet karakterét hivatottak kifejezni. Madách válásának okai a szak- és szépirodalomban, a különböző publicisztikákban igen sokat vitatott kérdés. A korabeli lapok és az első életrajzok mind Fráter Erzsébet bűnösségét hangsúlyozták.¹⁸ Az 1990-es évek végén azonban a Madách Társaság a Madách Szimpózium-kötetei mellett elkezdett néhány Fráter Erzsébet karakterével foglalkozó kiadványt is megjelentetni, amelyben bizonyos szempontból – kompenzálva a sok évtizedes negatív megítélést – megpróbálták realisabb képet festeni a feleségről.¹⁹ Mára ezért számos olyan értelmezés született, amely Majthényi Annát tekintve hibásnak a házasság felbomlása miatt.²⁰ A kiállításnak ez a része is ebbe a paradigmába illeszkedik, a teremben feszülő anyós és meny közötti oppozíció bemutatásával. A színszimbolika pedig egyértelmű sötét, gonosz karakterként utal Majthényi Annára. Erre erősít rá a kiállítási katalógus interpretációja is: „Az egyik oldalon imazsámoly mellett a komor, szigorúan vallásos erkölcsű sztregovai nagyszony, Majthényi Anna sötét alakja, a másik oldalon az öltözőasztal előtt Fráter Erzsike csillogó, lidérces fényű megjelenése ...”²¹.

Nem véletlen, hogy az alkotók a házassági drámát ilyen erőteljes színekkel, ellentétekkel érzékeltették, hiszen a jelenkori írásokban ez a leggyakoribb elképzelés: ezt a konfliktust viszi színre a Madách-házasságot illetően Egressy Zoltán is *Vesztett éden* című drámájában, valamint Nyáry Krisztián *Így szerettek őket* című népszerű kiadványában is Majthényi Anna gyarlóságát hangsúlyozza. Ilyen értelemben tehát a kiállításon csak a

¹⁸ Pl. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre neje*. In: *A Hét* 1890/39, 40, 41.; BALOGH Károly 1934. *Madách az ember és a költő*, Athenaeum, Bp.

¹⁹ *Fráter Erzsébet emlékezete I.* Balassagyarmat–Budapest, Fráter Erzsébet Középsiskolai Leánykollégium–Madách Irodalmi Társaság, 1995.; *Fráter Erzsébet emlékezete II.* Csécse–Budapest, A Csécsei Önkormányzat–Madách Irodalmi Társaság, 2000.; *I. Fráter Erzsébet szimpózium.* Csécse–Budapest, Csécsei Önkormányzat–Madách Irodalmi Társaság, 1999.

²⁰ Ezt például Majthényi Anna megnyilatkozásai, a levelezése kevésbé támasztja alá.

²¹ KOVÁCS Anna 2014. „*Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim?: Madách Imre emlékkiállítás.* Alsósztrégova (Dolná Strehová), 14.

sorsüldözött szerelmesek drámája rajzolódik ki, amely az anya szerepe miatt vált boldogtalanná.

Az inszcenálás múzeumi gyakorlata a kiállításnak ebben a vonatkozásában nem tud kielégítő képet adni. Az alkotók kiválasztottak egy – a jelenleg leggyakoribb – narratívát és azt vitték színre. Megfelelően minden olyan lehetőségről, problémáról, amely esetleg árnyalhatta volna a jó és gonosz szembenállásának narratíváját.²²

Összességében az alsósztrégovai Madách-émlékmúzeum bizonyos részeiben képes arra, hogy az inszcenálás múzeumi téralkotási módszerét kreatívan hasznosítsa. Madách drámájának esetében eléri a célját, elgondolkodtatja a befogadót a műről, a színház és a múzeum feladatairól egyszerűen. Emellett a közélet forrásokkal alátámasztható területén is megfelelő korabeli portrét tud kialakítani a költőről. Madách magánéleti drámájáról, melyről hiteles adat alig érhető el, azonban túlságosan egyoldalú képet fest. A színrevitel során azt a leggyakoribb jelenkori elképzelést ábrázolja, amely Majthényi Annát teszi bűnössé Madách Imre és Fráter Erzsébet házasságának boldogtalansága miatt, megfelelően e kapcsolat tekintetében számos más narratíváról.

Dolgozatomban a színházi és múzeumi téralkotás kapcsolatát igyekeztem bemutatni. A múzeum emlékhely-természetéből adódóan már önmagában vonzza a teátrális aktusokat. A fiktív történetek, illetve a hiteles forrásokra építkező narratívák esetében működőképes, értelmező megvalósítás jöhet létre a múzeumi tér inszcenálásából, azonban a kevés hiteles dokumentummal rendelkező magánéleti botrányok ábrázolása múzeumi környezetben túlságosan egysíkú képet közvetíthet egy bonyolult életrajzi eseményről; mely által úgy tűnik, nem biztos, hogy jó út, ha a múzeum intézményéhez színházi elvárásokkal közeledünk.

²² Például alig tudunk meg valamit Majthényi Anna küzdelmes életéről és a család elszegényedése miatt érzett félelméről.

BALAJTHY FERENC

Cimbalomszögben

„Ez a magától: ez a kegyelem.”
(Reményik Sándor)

Úrthonban az új bolygók kikelnek,
S kinő ürge gyíkok tépett farka.
Nukleáris, – kék madarat reptet,
Szoknyája alól egy vírusgazda.
Mágneses permetben fürödhetnek
Gyöngyvirágok a kerített parkban.
Gondmegoldó képletet keresek
Minden nyavalyára, minden bajra!

Cimbalomszögben ülök, és állok,
A fény egy csontorsóra föltekер.
Anyám, betonnehezek az álmok,
Mert minden erőm szanaszét hever.
S roncsából próbálom összerakni
A szétszakadt Földet, ha még lehet!
Ha semmi sem segít megmaradni,
Nyíljon az Ég – magától kegyelem!

Magától kegyelem legyen kegyes,
És élhessen, mi már megszületett!
Teljen kiszáradt tengerek medre,
Karcolják az eget sziklák, hegyek!
S hulljon zokogó csillag a Földre,
Reményt csírázzanak a vad szelek!
Nap fonjon fénykoszorút a zöldre,
S taposott ösvényen menjek veled!

Cimbalomszögben léttel, halállal,
 Hittel, múlással s szép születéssel,
 Magához hív Marson a madárdal,
 Új ember lesz, új bolygókeléssel.
 S zokogó csillag nem hull a Földre,
 Reményt csíráznak a szelíd szelek,
 Mágneses permet éltet, s nem ölhet,
 Cimbalomszögben a Nappal kelek.

Ünnepek után

(Karant/ének/ XIX.)

Elvirágzott lét, ünnep, kegyes vigasz.
 A tél hamvas csókja mégis melenget.
 Túlvelek, mint zöld évek peregnek,
 Hihetnéd, más jön, de látod, ugyanaz!

Mert az élet is egy rövid, szép ünnep,
 Örök Advent, Ezerszáz Megszületés.
 Porszemcsékből, ha összeáll az egész,
 Édes legyen a szívünknek-lelkünknek!

Ha elnémulnak a Harangok egyszer,
 Két kezem fogjad, soha ne ereszd el!
 Foslós Kalács és Gyertyafény leszek.

Csupasz fenyőszár, sok kibontott doboz
 Kukákban vár, s a Semmibe tántorog,
 Mért múlnak el mindig az Ünnepek?!

ONAGY ZOLTÁN

Lókos, almaálom, almacsaták

(folytatás)

A napi almaprogram

Az almáskert az élet szerves, meghatározó részévé válik, mintha csecsemő érkezett volna a családba. Apám a nap, a hét, a hónap bármely percében lehalássza a műhelyszekrény tetejéről a rézgálicos vasdobozt, kimer két fangli meszet a meszesgödörből. Ilyenkor mindenki fut, amerre lát, ha van módja. De apánk azt is tudja, merre futunk, ha futunk. A szőlő permetezése mellé beáll az almaliget permetezése. Közben nincs permetezőkannánk. A szomszéd utcában lakó nagyapa házilag készített, rézhüvelyből barkácsolt, pumpálni kell, akár a kerékpárt, permetlé nélkül tizenkét kiló. Előbb át a szomszédba, vagy előző este, amikor apám bevárja a két nap összeérést: rézgálic + mésztej, de általában nincs türelme, azonnal dönt, hogy a fák végveszélyben. Ősszel, amikor csak mutatóban legyen levél az almafán, amikor tíz fokra csökken a hőmérséklet, jön az őszi lemosó. Rézgálic. Az öreg permetezőcső alul-fölül folyik, minden fehér a meszes létől (csak a szemedbe ne menjen, máshol nem árt). Februárban-márciusban metszés, ahogy az időjárás engedélyezi, utána a tavaszi lemosó, megbolondítva valami könnyű rovarölővel. Apám ezt többnyire nem tartja elégségesnek, két hét múlva ráismétlünk. Ezt már csak hajnalban, vagy este a méhek miatt. A méhek nem bírják a rovarölő permetleveket úgy sem, ha kicsi adag gombaölőt tartalmaz. A virágzás két hetében háromszor permetezünk. Első a hajlatban, amikor több a kipattanás előtti rügy, kevesebb a virág. Másodszori permetezéskor fele virág, fele rügy. A harmadik futam a szíromhullás kezdete. Apám megrázza a szélső fát, mintha hó esne. Ekkor aztán kötelező.

Következnek a termést védő permetezések. Bármikor. Apánk bármelyik percben, órában úgy dönt, ne menjetek sehová, „ne tűnjetek el szem elől”, permetezünk. Nem telik el hét permetezés nélkül, mindig talál okot. Kivéve az utolsó boldog szakaszt, a feltételezett almaszüret időpontja és az utolsó permetezés közti huszonegy napot. Már az első termő év zárszámadása is siker. Az aprócska fákön (Starking, Jonathan) öt-hat

szem gyönyörű, egészséges gyümölcs. A sárga (Húsvéti rozmaring) egyetlen darabot nem terem az első évben. Apánk betudja annak, hogy a rozmaringok szenvedték el a legagresszívebb nyúlterroret, az ő sérüléseik több erőfeszítést igényeltek a fáktól, nem maradt szufla a gyümölcsre. A következő évben pótolják az elmaradást. De az első két évhez képest, amikor a kilencvennyolc facsemete végigpermetezését tíz kanna anyaggal megoldottuk, a méretváltozás miatt előbb öt, később négy fára elég egy kanna tartalma. Négy alá nem megyünk soha. Ráadásul a permetezés kétszemélyes feladat, mialatt a viszonyunk öcsémrel ritkán kiegyensúlyozott. Fél fejjel magasabb vagyok, én cipelem a kannát, járok almafáról almafára. Amikor a nyomás csökken, füttyentek az öcsémnek, jöjjön pumpálni, leülök, ő érkezik, pumpál, aztán segít felállni. Gyorsan megtanultuk, egyedül a folyadék szűrésén nem spórolhatunk időt. A bordói lé (kristályos rézgalic és mésztej) megakad a szórófejen, leállítja a munkát, öt-tíz perc veszkődés, és semmi nem jelzi, sikerült-e megszüntetni a dugulást, csak miután összerakjuk a fejet, és átengedi a folyadékot. Vagy nem. Öcsém dühöngve újra és újra átszűri a permetanyagot egyik töltővödörből a másikba. A kilencvennyolc almafa permetezési ideje első évben négy-hat óra, a másodikban, amikor már használni kell a hosszabbító nyelet is, nyolc-tíz, ha minden jól működik. Hajnal négykor kezdünk, délben végzünk. Soknak találjuk, mert közben az általános kötelezők elvégzése torlódik. Nem kapál, nem kaszál, nem etet helyettünk senki, csak halasztunk. Ha azonnali kötelező érkezik, beállít a lókéző fogat a krumplit vagy a kukoricát ekézni vagy tölteni, egyikünk, többnyire az öcsém, ugrik, vezeti a lovat, fújogatja a szem előtt szitáló lólegyeket, próbálja megelőzni a bőrön puha talppal landoló böglyöket.

A fák nőnek, mintha valami tolná őket ki a földből. Talán az érett disznótrágya, talán az, hogy esőhiányos kánikulák estéin, amiből kijut a '63-es, '64-es év nyarán, a hagyományos zöldséglocsolás után minden fa kap két vödör vizet a törzs tövénél kialakított tácsikába. Elcsaljuk néha, és csak egy vödör. És bár apánk többnyire látótávolságon belül tesz, vesz, ha nincs konkrét szemtanú, a cselekmény bizonyíthatatlan. Eddigre kifejezetten utáljuk az almáskertünket. Kamaszodó fiú ritkán gondol arra, az almamunka a meggazdagodás záloga, hogy az alma bevételéből épül kacsalábon forgó ház az utcában, hogy a Jonathan termése fedezi majd az egyetemi tanulmányainkat, abból lesz Wartburg, Trabant. Nem jut eszünkbe más, minthogy haverjaink az Ipolyon horgásznak, nyáron sütik a halat, mások gáttal fogják fel a vizet a patakon, strand épül, felhallatszik az almásba, remekül szórakoznak.

Apám az almáskert harmadik évében, 1964 enyhe februárjában dönt úgy, hogy a permetezés és a majdani szüretetek megkönnyítése érdekében lapos koronára metsz. A télő hónapokat arra használja, hogy ismeretlen mélységekig ássa magát az almatermesztés tudományába, erre alapozva úgy dönt, hogy forradalmasítja a nógrádi gyümölcsfa-hagyományt. Azaz a harmadik elágazásnál kivágja az ég felé nyúló vezérágat, mi pedig cibáljuk ki a föld szélére, télen abból építjük majd a nyúlkerítést. Az eddig szépen gömbölyödő, cseppformájú, még lombtalan koronák úgy néznek ki, mint a káposztató, amiből a háziasszony késsel kikanyarította a belsejét. Síralmas. Csak bámulunk az öcsémmel. Az a rengeteg permetlé, a végtelen ügyeskedés, megfelelni akarás a metszőollóval a festőlétrán, hogy azt a hajtást vágjuk ki, amelyik terheli a szomszédot. A szomszéd utca Mezőkeréből tömegesen érkeznek a népek, csodálják apánk mutatványát. Ilyet a nagyapjuk se látott. Egy almafa, ami tányérfa. Apám készségesen előadja az ámuló tömegeknek a nap, a lombozat és az energiaátvitel kiegészítő kölcsönösségét. Pislognak, hallgatják. Apám újra megnyer egy almacsatát. Almacsatából fekszünk esténként, almacsatára ébredünk.

A megnyert tányérfa-csata egy év alatt megrendítő változást okoz a földi viszonyokban. Nem számolunk vele, hogy a támadás vertikálisból horizontálisba vált. A negyedik évben a nem növény, hanem terjeszkedő ágak miatt leszűkül a tér a fák közt. Se traktor, ami összetörné a gallyakat, se ló, ami leharapná a legértékesebb rügyeket, nem mehet az almáskertbe. Akkor hogyan lesz felszántva, kérdezi anyánk. A szemlélet és a gyakorlat szerint minden talpalatnyi föld beültetve haszonnövényekkel, a fák köze eddig minden évben felszántva, betelepítve, csak a fák közvetlen alját kapáljuk. Ásunk eddig is. Hogy időt spóroljunk tavaszra, a veteményest ősszel ássuk, veteményezés előtt csak fellazítjuk, de így is marad tavaszra ásni való föld. A málnasort a tarackkal folytatott harc jegyében folyamatosan ássuk. Néha nagyobb tűzzel, máskor kisebbel, de folyamatosan. A telkek sarka, amit az eke kihagy, ásóra vár. Ott a virágoskert a ház előtt. Az ásó vasa mindig ragyog, a nyele mindig fényes. De egy házhelyet felásni, abszurd ötlet. Anyánk tudja ezt, szóvá teszi. Oldjátok meg, mondja az öreg, fogadj napszámosokat. De napszámos nincs, még évtizedekig nincs falun működőképes napszámos. Anyánk tudja ezt, apánk is. Oldjuk meg. Megoldjuk. Felássuk. Nincs sok idő, krumplit nem ültethetünk májusban. Négy hét hátra, kimérjük, felszalagozzuk, ennyivel kötelező hétfőig végezni, ennyivel a következő hétfőig. Ha egyik nap nem jut rá idő, esik, áprilisi hóvihár csap le a tájra, a következő napokban pótlendő. Ez a megoldás, nincs egyéb. A házhely kézi ásása akkora csapás, hogy összefo-

gunk öcsémmel. Két rabszolga könnyebben tartja a ritmust, lassabban fárad el. Apám újra nyer egy almacsatát.

Az értékesítés

A negyedik év – a jóslatnak megfelelően – robban almafronton. A tavasz jó, a nyárelő is, az idő végig kedvez a méheknek a beporzáshoz. A virágtengertől a látvány olyan az almáskertben, mintha hókristállyal fújta volna be a Jóisten. Soha nem látott mennyiségben fogannak meg a kismák. Apánk gondterhelten járkal, minden érkeztetkor hoz a hóna alatt néhány Y-forma akácrudat, ezekkel a hirtelen megnyúlt alsó ágakat támasztjuk alá, nehogy letörje a törzsről az alma súlya.

Szoroz és oszt. A tavalyi év vékony eredményéhez viszonyít, ahhoz képest méri az évet. Tavaly a Mezőkerhez hordtuk a termést, az átvételi árat, a bevételt megfelelőnek találta, de nem ezzel a közeli céggel számol, nem aprózza, egyszerre adja el az egészet. Jöjjön egy gyümölcszállító kamion, vigye az egészet. Optimistán áll a dologhoz, közben a világhoz – általában – pesszimistán. A kiharcolt siker, a győztes csaták optimistává teszik. Pestre utazik, hogy megbeszélje, szerződést kössön. Nem tárgyalnak vele. Nem is értik. Mi maga, melyik téesz képviselője? Ha nem, akkor mit keres itt? Csak téeszekkel, gazdaságokkal köthetünk szerződést. Velük is a tárgyévről előtti év december harmincegyedikéig. Ezt ő nem érti. Hogyan lehet egy évre előre szerződni termésre? És ha jégverés, ha természeti katasztrófa?

Az év telik, az alma minden elképzelést felülmúl, apánk nem jut előre. Zöldségesekkel, zöldségellátókkal próbál tárgyalni. Egy-két mázsákat nem ad. Nagyon álmódott, nagyot akar nyerni. Végül visszatér a Mezőkerhez, közelít az almászüret, elsősorban a Jonathantól szeretne szabadulni. A Jonathan néhány hónapon túl nehezen tárolható komoly veszteség nélkül. A Rozmaring téli alma, jól bírja a raktárt, a Starking még inkább. De annyiért, amit a Mezőker ajánl, nem adja kilóját. Pontosan, tételesen, városra bontva tudja, mennyibe kerül a városi zöldségeseknél a Jonathan szeptembertől, októbertől, mennyibe decemberben. Apánk felkészült üzletember. Elképesztő almatermés. Az ágakat Y-botok tartják, a súly földre húzná az ágat. Egy-egy almafa nyolc lábbon áll.

Apánk konyhai mérlegen megméri tíz szem Jonathant. Megszámoltatja velünk, hány alma van egy közepesen termő fán, összeszorozza, kilóban mennyivel kalkuláljon. Jonathan dolgában ennyi kilóval házal. Azon az áron, amit ő gondolt. Engedne belőle, de csak annyit, amennyit ő gondol.

Apánk megszokta, hogy végigviszi akaratát ellenállás esetén is, nem hiszi, hogy ne találnának kompromisszumos megoldást. Végül ott tart, hogy szerződése nincs, üres almásládákra alkuszik. Laposat szeretne, amibe két sor kerül egymás fölé, nem hat, de nem kap, csak nagyot. Abból is csak felét, mint az igénye. Az év elsiet a dolgokat, minden korán érik, szőlő, kukorica, alma. Az alma nem várhat, mint a krumpli, amint beburnul a mag a magházban, itt a szüret ideje. Apám szeptember közepére, végére, október elejére kalkulált, de a Jonathant korán szedni kell. Átvevője nincs. Ígéret sincs. Tárhelye sincs. Mindösszesen néhány tucat – az elképzeléseinek nem megfelelő – óriásládája. Szeptember elsejével már nem vagyok itt. Egy távoli város középiskolájában kezdek, ott lakom kollégiumban. Sajnálom elmenni, sajnálom egyedül hagyni az öcsémet. Telefon nincs, levélben értekezünk. Nem kérdezem, hogyan megy az üzlet, mi történt a fantasztikus almatermésünkkel. Mifelénk nem szokás felnőttekre tartozó kérdést feltenni. Amikor novemberben meglátogatnak, akkor se kérdezek rá, éppen elég bajom van a hellyel, a domesztikálással, az ismeretlen, agyonszabályozott világgal, pedig érdekelné, hogyan áll az Ipoly-medence egyetlen almáskertje.

Decemberben jutok haza. Téli szünet. Nappal van, hó van, hideg, elképedve látom, mindkét kéményünk füstöl, ilyen a leghidegebb teleken se történt. Öcsém a színke előtetője alatt fűrészel. Nem hallja, amikor köszönök. Rajta kívül senki nincs itthon, van időm körülnézni. A lakásban tömény almaszag. Minden felpakolva almásládákkal. A veranda körberakva. A padlózatlan, félkész belső szoba homokjában téglákon állnak a teli ládák, a sarokban apró öntöttvas kályha. A fürdőszobában csak annyi a hely, hogy elfér a mosdóállvány, egyébként faltól falig, plafonig almásláda tetején almásláda. Csak a Jonathánt sikerült, a többbit januárban adjuk el, mondja öcsém, aki karjában hozza a tűzifát, rak a sparheltre. Vagy februárban. Vagy ki tudja. Fűtünk mindenütt, egy vagyon, ne menjen nulla alá, nehogy megfázzon az alma. Egész nap fát vágok. Jól leléptél a favágás elől. Ez van, mondom, nem árulom el, hogy bizonyos napokon fűrészelnék inkább, öt talpfát egymás után, mint elviseljem a kollégiumot, a szobatársaimat, az idióta szobaparancsnokot. És válogatunk, mondja. Válogatunk és válogatunk minden délután. Ahogy végére érünk, kezdődik az első ládával, nehogy ránk rohadjon az egész. Mindenki almát eszik nálunk, a nyulak, a malac, a kecske, a tyúkok.

JÓNA DÁVID

A tavasz

Tavasz 1.

Kicsorog a tél az ereszen,
a domb ívének zöldül palástja,
arcot melenget a napsugár,
a hirtelen-fény a szemet bántja,
olyan az ember, mintha szalutálna
ahogy a határban a messzeséget nézi.

Illékony sóhaj, felszisszen a föld,
levéltölcsérben hóvirág-lámpa,
a hegy sapkája még fehéres,
de köpenye már mohazöld,
nagy zsebébe észrevétlenül
a telet belecsempészi.

Tavasz 2.

Cserepek ülnek az ablakpárkányra,
dorombol és görbül a macska,
gyöngyházfény-égen a fecske
a szelekkel játszva az eget simogatja.

Tavaszi 3.

Repül két sarló, sólyomnak szárnya,
völgyek ölében hangtalan suhan,
feltartott fejjel, kihúzott nyakkal,
méltósággal, arisztokratikusan.

Csőrében egy felhő,
karmában egy szikla-cafat,
vijjog egyet, kiejti,
de villámgyorsan utánakap.

Tavaszi 4.

Kezdhethük újra, útjainkra kaptunk áldást,
félelmeinkre pedig egy reménnyel bélelt hajnalt,
olyan az ég alja a horizonton így reggel,
mint egy szétfolyt vaníliafagyalt.

JÓNA DÁVID

Interjú Kaiser Lászlóval

Összes ajtómat kitárom,
torlasz teljesebb nem lehet,
átütik falát gyermekek,
angyalok és buldózerek.

Összes ajtómat kitárom,
és szabad az út befelé:
utolsó ajtó kilincse
tékozlásé vagy Istené

Kaiser László: Összes ajtómat kitárom

Kaiser László költő, író, tanár, dramaturg, a Hungarovox Kiadó és Oktatási Stúdió vezetője.

– *Az utolsó ajtó kivételével képes vagy az összes ajtót kitárni?*

– Erre mondják közhelyesen, hogy jó kérdés, meg örülök a versválasztásnak is: nem csupán azért, mert kiemelten szeretem, s úgy érzem, benne vagyok, hanem azért is, mert igen bő évtizede a balatonfüredi Quasimodo-költőversenyen oklevelet kapott. De vissza a frappáns kérdéshez: igen, bár inkább zárkózott alkat vagyok. Azzal együtt, hogy szeretem a társaságot, sok ismerősöm, barátom van, s vallom, hogy a kapcsolatokat ápolni kell, mint a virágot... Persze ember- és helyzetfüggő a nyitás, túl sok kettősség van bennem (merem remélni, nem jellembeli), vagyis ellentétek cibálnak számos irányba, nem beszélve arról, hogy nyilván csalódásaim is vannak, mindezért az utolsó ajtó a kétségtelen tévedése vagy a kétségtelen pozitív bizonyosságé.

– *Kiadóm voltál, ma az Art'húr egyik szerkesztőjeként dolgozunk együtt, barátomnak tartalak, így az elkötelezettségem előre jelzem olvasóimnak. Neked is volt Elfogult beszélgetéseim címmel interjúköteted, tehát megértő leszel. Elmondom, hogy milyenek látlak: nagy műveltségű, anekdotákkal, történetekkel gazdagon felszerelt, kiváló mesélőnek. Olyannak, aki elsősorban emberséges, talán ebből kifolyó-*

lag rendkívül óvatos, olyannak, aki ritkán exponálja magát, aki nem konfrontálódik... mivel egészened ki?

– Köszönöm, mindez jólesik, de a valóság és a viszonyom az emberekkel bonyolultabb és kifejtésre szorul. Igen, igyekszem ebben az elvadult világban kulturáltan viselkedni, és elsősorban azt keresem mindenkivel – a kocsmától a politikán át az írókig, a magasan kvalifikált értelmiségiekig –, ami összeköt. Az emberi gyarlóságok nem zavarnak, az aljasságok, kicsinyességek, árulások igen. Ha ilyennel találkozom, először a Németh László-i mondás szerint vagyok: a lebecsülés lehet vélemény, de nem lehet magatartás. Aztán jöhet olyan, hogy – bár utálok a konfliktusokat – vállalni kell. Akár keményen is. Hogy mondta Kossuth? Ha megdobnak kővel, dobd vissza mennykővel. Vagy Rejtő Jenő: az vesse rám az első követ, akit nem vágok pofán. Természetesen túloztam, lényeg, hogy vállalni is kell a konfliktusokat. Van, aki örömmel teszi ezt, én szomorúan. És szomorúan látom az esetleges konfliktusok utáni ellenségeskedést, vagy ami manapság jellemző, ha valakit valamiért kritizálsz, ellenségnek tartanak. Sebaj! Van egy régi szólás: akinek nincs ellensége, annak jelleme sincs. Szóval vannak ellenségeim és sok barátom van, köztük te is.

– Tényi István rendezésében A fekete emberek című novellából – Ujlaki Dénes főszereplésével –, amely 56-ban és 56 után játszódik, készült egy kisfilm, amiben játszottál is, a szereped szerint egy tüzelőhordó munkást. Az irodalomban is ilyen vagy, ott vagy, hozod a meleget, de nem villogsz, vagy ha színpadon is vagy, csak semmi ripacszkodás, felesleges máz. Jól látom? Igaz, ha egy általad kedvelt témában felkért előadásodba belelendülsz, akkor aztán szárnyalsz, nebész téged lelőni...

– Ez megint jólesik és erre tényleg csak röviden válaszolnék. Igen, tudom, van némi előadói képességem, ez egyrészt alkati vonatkozás, másrészt fölkészülés. A látszólagos könnyedség mögött munka van. És még egy: Tolsztoj mondta a tanításról – szerintem minden előadásra érvényes –, hogy egy módszerben hiszek, a tanár személyiségében. Ennek lényege szerintem a hitelesség és a hallgatók (diákok) iránti szinte feltétlen szeretet.

– Számolod, hogy kiadóvezetőként hány kötetet adtál ki? 500 körül lehet, nem? Ez igen jelentős kapcsolatrendszer is jelent.

– Bocsánat, hadd pontosítsak. A 25 éve működő, általam vezetett HungarovoX Kiadó több mint 800 könyvet jelentetett meg, magam egyébként több mint 20 könyvet írtam és nagyon sokat szerkesztettem, sokhoz írtam előszót. Igen, sok ember, sok kapcsolat. Nem könnyű, de próbálok az írást, a könyvkiadást és az oktatást, hiszen a HungarovoX oktatási stúdió is, összegegyeztetni.

– Tűz van, mamim! *című novellásköteted gyermekkorod 56-os emlékeit a gyermeki gondolkodás perspektívájából mutatja. Meghatározó élmény neked 1956?*

– Igen is, meg nem is. 56-ban én hároméves voltam. Nagyon homályos, alig-emlékeim vannak, de a családi beszélgetésekben később számtalanszor fölbukkant, elég egyértelműen; szüleim középosztálybeliek voltak, apám középiskolai tanár, édesanyám adminisztrátor, nem kedvelték Kádárt és a Kádár-korszakot, ez nyilván belém épült.

– *Van benned valami állandóságra való törekvés. Nyitott konzervatív vagy, de hűséges típus, ezt emberekre és elvekre, nézetekre ugyanúgy értem. Azt mondtad magadról, hogy „kalandor vagyok és tisztességes”. A Kaiser Laci-portré jó irányba halad?*

– Jó a portré, bár ez is bonyolult. Konzervatív annyiban vagyok, hogy próbálok bizonyos értékeket őrizni, de nagyon egyértelműen szabadságpárti vagyok és – bevallom – voltak szabados, csapongó korszakaim is. Meg sok minden. Verseimben, novelláimban, sőt esszéimben mindez benne van, persze teljesen áttételesen, a világról szólok elsősorban, nem magamról, még akkor is, ha a mű rólam szól. Nem véletlenül szeretem például a szerepverseket.

– *Barátság és árulás. Egy versedben olvastam, s úgy érzem, hogy valós élmény kényszerítette ki. Gondolom, nem akarsz róla beszélni, de kérdezlek, így hátba...*

– Igen, egyik verssoromban így fogalmaztam: a barátságban nincs csatlódás, csak árulás. Akkor erre is röviden, s mint egykori Nemeskürty-tanítvány, hadd jöjjenek egy hollywoodi mondással: még nem vagy igazi filmes, míg nem árult el néhány barátod. Ennek értelmében: igazi magyar értelmiségi vagyok...

– *A tanári diplomád mellett végzett dramaturg is vagy, az ott tanultakat használod a költészetedben? Mesélnél a költői énképedről?*

– 1979-től 83-ig jártam a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, nagy nevek tanítottak, csak néhányat említek: Bacsó Péter, Nemeskürty István, Nádasdy Kálmán, Ungvári Tamás, Osztoivits Levente, Hegedüs Géza, Gyárfás Miklós, Lengyel György, Petrovics Emil, Selmeczi György, Kónya Judit. Mindenki bennem van, de a tényleges dramaturgia, az érzék és tudás talán a tömörségre való törekvésben, a szigorú és arányos szerkesztésben és az általam írt librettókban van. Költői énkép? Hadd idézzem ide a 2018-ban megjelent válogatott verseskötetem címét: *Vándorok, vérebek, angyalok*. Vagyis: mindezek bennem vannak – és másban is. Aztán tusakodnak, tusakodunk, ilyen-olyan genetikák, neveltetések, szocializációk, érdekek, elvek mentén.

– *Egy profán kérdés, de érdekel: mi az, ami fel tud bosszantani?*

– A gonoszság és a gátlástalanság, a butaság és a műveletlenség. Az első kettő jobban, hiszen a butaságról nem tehet az ostoba, a műveletlenből még lehet művelt. És három típussal egyszerűen nem tudok mit kezdeni, lehetőleg, hangsúlyozom, lehetőleg elkerülöm őket: a bunkó, a bolond és a bűnöző. Némi túlzással a mai kor emberei. Elkerülöm őket, mert nem akarok felesleges izgalmakat, másrészt velük szemben csak vesztes lehetek, más srófra jár az ő agyuk, mint az enyém. És a jóízű beszélgetés végén így megfogalmaztam költői és emberi ars poeticámat.

KAISER LÁSZLÓ

Embernek fia vagyok én

Embernek fia vagyok én,
arcomon annyi minden látszik,
eljutottam csapásokon
ama tölcséres hurrikánig.

Visszautak poklaitól
szájamat szigorúra zárom,
birtokom immár önmagam,
súgom ezt – és nem kiabálom.

Üdvözöllek, megtért vándor,
s végleg hazatalálva kérem,
mostantól maradj ifjúnak:
idő előtti vénülésem!

MONOSTORI TIBOR

Egy közép-európai dinasztia aranykora: a Forgáchok a 17. században

Folytatjuk a Nógrád megyéhez sok-sok szállal kötődő Forgách-családról szóló helytörténeti sorozatunkat. Nemrég felvillantottuk egy korábban alig ismert Forgách-fűt, Péter különleges életútját.¹ Ezúttal egy átfogóbb kérdésre kerestük a választ.

Szakítások és kiegyezések sodrásában

A Mohács utáni magyar történelem iránt érdeklődő olvasó az utóbbi években egy különleges, új szemlélettel ismerkedhetett meg a 17. század vonatkozásában. Ezt az időszakot hagyományosan „hosszú” évszázadnak nevezik, és politikatörténeti értelemben 1606-tól, a Bocskai-felkelés végétől számos Habsburg-ellenes felkelésen (Bethlen Gáborén, I. Rákóczi Györgyén, Thököly Imréén) át a Rákóczi-szabadságharc végéig, 1711-ig tartott.

A történetírás ezt az időszakot korábban, a 20. század közepétől függetlenségi küzdelmek, majd országegyesítési kísérletek sorozataként láttatta. Ma már jobban értjük, hogy mindkét szóhasználat pontatlan, sőt kifejezetten félrevezető. Függetlenségről a korabeli Európában még szó sem lehetett, és ebben a korabeli magyar politikai elit sem gondolkozott. A három részre szakadt ország egyesítése pedig azért nem lehetett lehetséges, mert az Erdélyi Fejedelemség ekkor az Oszmán Birodalom vazallusa volt.

A források tükrében a korabeli folyamatokat jobban modellezi az a koncepció, amelynek értelmében a magyar állam vezetői kompromisszumokra, a vallásszabadság és a rendek szabadságjogainak megőrzésére törekedtek, és ezt legtöbbször kifejezetten sikeresen tették. Így történt ez a fent említett küzdelmeket követő megegyezések során 1608-ban, 1622-ben, 1647-ben, 1681-ben és 1711-ben. Így, noha a kiegyezés szóról legtöbbszörünknek az 1867-es év és az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte juthat eszünkbe, bátran használhatjuk ezt a fogalmat a 17. századra is: a kiegyezések évszázada.²

¹ Monostori Tibor: A Szent Korona őrzésétől a spanyol Habsburg Birodalom védelméig: ghymeszi Forgách Péter különleges karrierje. *Palócföld* 2020/1. sz.

² Bővebben ld. Pálffy Géza 2015. A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* 57: 1. 51–65.

A neves 16. századi elődök ivadékaiként a Forgách család itt bemutatott méltóságviselői, politikusai, birtokosai, kulturális mecénásai ennek az évszázadnak voltak aktív formálói. Először négy, kimagasló életpályát befutott vagy valamilyen okból különleges életű családtagra térünk ki részletesebben, hogy egyéni sorsukat összeköthessük ezekkel a zivataros évtizedekkel.

Érsekek, királyi tanácsosok, főispánok és tábornokok

Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek (1560–1615) életpályájára a bécsi császári udvar szövevényes politikai viszonyai közepette vetünk egy pillantást az 1600-as évek elején. Ezután unokaöccse, a fiatalon elhunyt Forgách (III.) Zsigmond (1616–1645), életét, halálát és az erdélyi fejedelemséggel kialakított bonyolult viszonyát mutatjuk be röviden az 1640-es évekből. Testvéreire, Forgách Ádám országbíróra, nógrádi főispánra, hadvezérre (1612–1681) mint a magyarországi politika aktív alakítójára tekintünk az 1670-es évekből. Végül a 18. század elejére ugrunk, hogy kicsit közelebbről megismerhessük Forgách Simon (1669–1730), a Rákóczi-szabadságharc tábornokának életpályáját.³

Forgách Ferenc a Bocskai-felkelést lezáró békét követő évben, 1607-ben lett esztergomi érsek és bíboros, és II. Rudolf császár királyi helytartója. Nem kis feladat jutott neki a haláláig hátralévő kevesebb, mint egy évtizedben. Nemcsak a Magyarországon visszaszoruló katolicizmust kellett megerősítenie (természetesen Habsburg- és pápai segítségével), de ekkor mérgesedtek el a közép-európai Habsburg-testvérágak közötti küzdelmek, és a német-római királyi cím betöltése is bizonytalanná vált.

A magyar rendi dualizmusban, azaz az uralkodó és a rendek között megosztott hatalom gyakorlásában kiemelkedően fontos nádori pozíciót evangélikusok töltötték be 1608-at követően. A protestánsok előretörése ellenére Forgách és püspöktársai mint az egyházi rend vezetői át tudták menteni a királyi tanácsban, a vármegyék vezetésében és a rendi önkormányzatiság-

Forgách Ferenc püspök

³ Ha a Forgách család egészéről szeretnénk tájékozódni, mindmáig egy évszázados kötet igazít el: Bártfai Szabó László 1910. *A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom.

ban betöltött pozícióikat. 1611-ben, a nagyszombati zsinattal pedig kezdetét vehette a katolikus megújulás, mégpedig az ellenreformáció egyik mérföldköve, a tridenti zsinat szellemében. A fontos alapok lerakása után munkáját számos téren utódja, Pázmány Péter esztergomi érsek vitte tovább és teljesítette ki.⁴

A nádor utáni legfontosabb világi méltóság, az országbíró 1610-től éppen egy Forgách, a katolikus (II.) Zsigmond (Ferenc testvére) lett, aki a halála előtti években aztán a nádori tisztséget is betöltötte. A Pálffy Katalinnal kötött házasságából született Forgách (III.) Zsigmond, aki alig harminc évet élt. Korai halála egy fényesnek induló életpályának vetett véget.

Zsigmond hét évig tanult a grazi jezsuita egyetemen és az egyik legképzettebb magyar katolikus ifjúként az 1630-as évek közepétől fényes jövőt várt rá. II., majd III. Ferdinánd császárok kamarása lett, amely tisztelet nemcsak címzetesen, de ténylegesen is betöltötte. Ez ritka kegynek számított. 1640-ben Ádám – testvérével együtt – grófi címet kapott. Alig 15 évesen lett főispán, halálakor Borsod és Szabolcs vármegye vezetője. Utóbbi tény egyben jól jelzi, hogy Zsigmondnak elsősorban az Erdélyi Fejedelemséggel szomszédos Felső-Magyarországon voltak birtokai. Számos alkalommal maga is járt Erdélyben.

A fiatal arisztokrata, ma úgy mondanánk, rosszkor volt rossz helyen. Amikor I. Rákóczi György fejedelem 1644 elején megindította hadait a Magyar Királyság ellen a harmincéves háború (1618–48) utolsó éveiben, Zsigmond birtokai és várai sorra kerültek a fejedelem kezére. Végül kénytelen volt átállni Rákóczihoz, mielőtt 1645-ben váratlanul elhunyt, pár hónappal a császár és a fejedelem közötti linzi béke megkötése előtt. Ha azt megéri, jó eséllyel rövidesen a Magyar Királyság legfőbb méltóságviselői közé emelkedhetett volna.⁵

⁴ A bíboros-érsek politikai pályájának utolsó éveire, néhány fontos mozzanatára ld.: Tusor Péter 2014. Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése. A Habsburg-, a pápai udvar és Magyarország az 1610-es évek derekán. *Századok* 148: 5. 1081–1110.

⁵ Zsigmondról egy új alap kutatás eredményei sokszorozták meg az ismereteinket: Szabó András Péter 2014. Egy felső-magyarországi katolikus főúr penge-élen. Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645). *Collectanea Sancti Martini. A Pannonbalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 2. 291–342.

Ez Zsigmond bátyjának, Ádámnak sikerült, aki ezekben az években (mint kassai kerületi és végvidéki főkapitány) maga is szembenézett Rákóczi seregeivel. Az ő karrierje tehát tovább ívelt 1645-öt követően, egészen az országbírói tisztségig, ám meglehetősen kacsringósan. Így például többször sikertelenül indult a nádorválasztáson. Ezek már az Oszmán Birodalom utolsó nagy magyarországi hadjáratainak és az ellenreformáció felerősödésének az évei. Diplomáciai küldetéseken vett részt, az 1660-as évektől birtokain aktív ellenreformációs tevékenységet folytatott. Számos alkalommal hadat viselt az Oszmán Birodalom seregei ellen, így a nagyvezekényi csatában, 1652-ben. 1663-ban kénytelen volt feladni Érsekújvár várát, emiatt haditörvényszék elé került, de felmentették. Udvarhűségéhez nem férhetett kétség, és nem vett részt a Wesselényi-összeesküvésben sem.

Gróf gimesi és gácsi Forgách Ádám

Fiaának, Simonnak a pályájára kezdetben úgyszintén az udvarhűség és a gyors karrierépítés volt jellemző. Bécsben kapott udvari nevelést, a jezsuitáknál tanult. A későbbi császár és király, József barátja lett. Már 20 évesen borsodi (testvére, Ádám pedig nógrádi) főispán lett. 32 évesen tábornok, részt vett a visszahódító háborúban és a spanyol örökösödési háborúban. Mindenkit meglepett, amikor 1704-ben (más tábornokokhoz hasonlóan) csatlakozott a kurucokhoz. Egyes források szerint közvetítési szándékkal a király és Rákóczi között, mások szerint önálló elhatározásból, menekülve a bécsi irigyei és ellenségei elől. A kuruc reguláris csapatok parancsnokaként, később kassai főkapitányként kapott feladatokat. Számos várát meghódított, máskor érzékeny vereségeket szenvedett (Koronc, Esztergom).

Erdélyi főparancsnoksága után, mivel nehéz természete, hadi elképzelései és parancsszegései miatt sok haragost szerzett, Rákóczi fejedelem 1706-ban fogságba vetette, ahonnan 1710-ben szabadult. Több nyelven olvasott, vallásos volt, több haditudományi művet és imádságot írt. A szatmári béke (1711) után Forgách Simon Rákócziékhoz hasonlóan emigrációba vonult. Magyarországi birtokait felosztották. Életútjának

utolsó állomásai Rodostó, majd Lengyelország voltak, francia évjáradékot kapott. Élete végéig tervezte a hazatérést.⁶

Protestáns vagy katolikus?

Az előzőekben számos, felekezethez kapcsolódó kérdéstről olvashatunk. A vallásszabadság kérdése, a protestáns-katolikus rendi küzdelmek mellett a protestáns erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratai szintén erős felekezeti vonásokkal bírtak. A Forgách-család a lutheri reformáció kezdetétől szorosan nyomon követte a felekezeti erőviszonyokat. Többségük éppen a 17. század legelejére kötelezte el magát a katolicizmus mellett, és az okok között ott voltak a saját, jól felfogott anyagi és politikai érdekeik.⁷

Nem volt ez mindig így. Mohács után a Forgáchok jellemzően protestánssá (lutheránussá) lettek. A 16. század közepére egy jelentősebb katolikus családtagról, Ferencről tudunk, aki valószínűleg saját karrierje miatt döntött így: ekkoriban Oláh Miklós esztergomi érsek támogatta őt, mielőtt váradai püspök lett. A 16. század második felében megmaradt a protestáns irány, noha a dinasztia részéről folyamatosan erősödött a nyomás a katolizációra. Ennek ellenére éppen ezekben az évtizedekben sikerült a családnak az arisztokrácia soraiba lépnie.

A század végére tudatosult a családban, hogy elkerülhetetlenné vált a felekezetváltás. Forgách Ferencet, a későbbi esztergomi érseket már valószínűleg katolikusként neveltette apja, Simon. A másik fiút, (II.) Zsigmondot pedig a katolikus lengyel király, Báthory István udvarába küldte. A testvérek közül csak Miklós tanult protestáns egyetemen, a németországi wittenbergin.

Forgách (II.) Zsigmond

⁶ Forgách Simonról bővebben: Horváth István 2000. A szabálytalan ember. Gróf Forgách Simon (1669–1730) kuructábornok tanulságos életpályájának összefoglalása. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XXIV. Salgótarján, 9–23.

⁷ A téma friss összefoglalására ld. Benkő Gábor 2020. A reformáció és a Forgách család a 16–17. század fordulójáig. *Egyháztörténeti Szemle* 21: 1. 23–42.

1604 őszén került sor a család életének fontos mozzanatára: Zsigmond katolizált. A források a kulcsszerepet ebben a spanyol jezsuita Alfonso Carrillónak, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem korábbi gyóntatójának és tanácsadójának tulajdonítják. Azt nem lehet eldönteni, hogy a váltásnak lelki okai voltak-e, vagy valamely hosszabb távra szóló politikai-anya-gi megfontolás állt mögötte. Elképzelhető, hogy ezek mind vegyesen, vagy ismeretlen, aktuálpolitikai (a Bocskai-felkeléssel kapcsolatos) tényezők járulhattak hozzá. Érdeemes megemlíteni, hogy nemcsak Zsigmond, de testvére, Ferenc is a katolizálás után nyerte el legfontosabb méltóságait.

A Nyugat vonzása

A Forgáchok 17. századi fénykora a keresztény Európa más részein is nyomot hagyott, miként természetesen a család is sokat szívott magába Nyugatról. A kiváló oktatást és kiképzést kapó Forgáchok szerte Európában megállták a helyüket. Állításaink alátámasztására elsősorban a hadügy, a művelődéstörténet és a diplomácia területéről hozunk példákat.

Az 1630-as években kis túlzással az egész kontinens megismerte két Forgách-tiszt és unokatestvér nevét: Miklósét és Péterét. Előbbi felsőmagyarországi végvidéki és kerületi főkapitány volt és huszárezredes. Évekig közösen vezettek hadat a harmincéves háború hadszínterein. Több európai jelentőségű csatában vettek részt. Péter sokáig alezredesként szolgált, majd Miklós halála után, már ezredesként egyre nyugatabbra vonták. Éveket töltött el a Franciaországgal határos Habsburg-tartományokban, rendszeresen betörve Franciaországba, ahol csapataival nagy területeken portyázott. Egy neves burgundiai politikus és krónikás éber és kiváló hadvezérként mutatta be. Egy Antwerpenben keletkezett levél egy személyes találkozást követően rendkívül intelligens személyként látatta. Ennek írója a korabeli európai pamfletirodalom jelentős alakja, Mathieu de Morgues volt, aki az 1630-as években menekült Medici Mária francia királynéval együtt, annak káplánjaként Németalföldre Richelieu bíboros, francia első miniszter elől.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a „portyázások” a másik félnek óriási pusztulást és szenvedéseket okoztak – ez másmilyen nyomott hagyott számos országban. Európában egész esztendőket neveztek el a horvát-magyar huszárezredek pusztításairól. Németországban és Franciaországban olyan kőkeresztről és emléktábláról tudunk, amelyek a Magyar Királyság lovascapatai által elkövetett mészárlások áldozatainak állított emléket – ezek egy része bizonyosan Forgách Péter csapataihoz köthető. A

kor standardjai között ezek a tettek természetesen más megítélés alá estek, mintha a 21. században történtek volna, a teljes képhez azonban ezek is hozzátartoznak és kiemelendők.⁸

Európában másutt is találkoztak a Forgáchokkal vagy nevükkel. Ádám 1653-ban a regensburgi birodalmi gyűlésen vett részt. Forgách Ferenc érseki kinevezését gondos előkészítés és tárgyalássorozat előzte meg Rómában.

Különleges információkat tudhatunk meg a család tagjainak 17. századi könyvkatalógusaiból. Forgách (II.) Zsigmond halála után Szalánc várában írták össze 176 kötetes könyvtárát, amely kimagasló műveltségről és tájékozottságról tanúskodik. Forgách Ferenc 1614-ben több mint kétszáz kötetet rendelt Európa legfontosabb könyvpiacáról, Frankfurtból. Ez tartalmazza a számos egyházi kötet mellett a salamancai, azaz az egyik vezető európai jogtörténeti iskola képviselőinek írásait, valamint népszerű németalföldi és nápolyi szerzők munkáit. Az Újvilágról, matematikáról és a térképészet témakörében is rendelt kötetet. A bécsi császári udvarban és a pápai, velencei, spanyol Habsburg-diplomáciai körökben való forgolódását nemcsak ezek segítették, de egy svájci jogtörténész által írt dinasztiatörténet is.

Tudatos családépítés

A fentiekből talán világossá vált: a Forgách család 17. századi aranykora nem a véletlen műve volt. Generációk sorának gondos és előrelátó építkezése, anyagi és szellemi gyarapodása, politikai tájékozódása, nehéz életdöntései, az utódok tudatos neveltetése mind hozzájárultak ahhoz, hogy az arisztokrata család tagjaival a Habsburg-dinasztiának és a magyar rendi politikának is számolnia kellett. Egyes esetekben döntéshozó helyzetbe kerültek.

Ahhoz, hogy ezeket az életpályákat megfussák, a család tagjainak ekkoriban udvarhűnek kellett maradniuk. Forgách Simon példája mutatja, hogy amennyiben ezzel ellenkező döntés született, annak az egész család látta azonnal és évtizedekre hatóan kárát.

Helytörténeti sorozatunk következő részének célkeresztjébe a Forgách család és Nógrád megye, illetve tágabb értelemben Palócföld kapcsolatát helyezzük.

⁸ Péterről bővebben ld. Monostori Tibor 2019. Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződötése 1637-ben. *Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények*. Budapest. 157–174.

MÉNES ANDRÁS

Olvasókör a Magyar Néphadseregben

A történet 1984-ben kezdődött, amikor kaptam egy sztereó rádiósmagnót. A rádió részén volt rövidhullámú sáv is. Itt rögtön a Szabad Európa adót kerestem. Mind az öt hullámhosszon sikerült befognom. Ha az egyik hullámhosszon zavarták, már tekertem is át egy másikra. Néha egy-egy műsort felvettem magnókazettára. Ott hallottam a magyar szamizdatról, a házilag nyomtatott és tiltott témákat tartalmazó könyvekről és folyóiratokról. A műsor végén közölte a bemondó vagy műsorvezető, hogy a kiadványoknak kik a szerkesztői és hol laknak. Ezeket a szamizdat-kiadványokat magánlakásokon lehetett megvenni. A „Rajk-butikban” nem jártam, de gyakori látogató voltam Kőszeg Ferencnél az akkor még Felszabadulás téri lakásán, Demszky Gábor „Poszterház” fölötti szükséglakásán.

A hétköznapi életem 1986 februárjában ért véget, ugyanis be kellett vonulnom katonának. A sorkatonai szolgálatomat Budapesten töltöttem le. Ahogy lenni szokott: 1 hónap kiképzés, utána újoncélet. Ez is lassan, de élményekben gazdagon telt. Politikai foglalkozásokon folyt az úgynevezett fejtágítás. A mi politikai tisztünk egyidős, jóindulatú, eléggé művelt alezredes volt. Nyugdíjba vonult, amikor még újonc katona voltam. Kapott egy szatyor leselejtezett könyvtári könyvet a Magyar Néphadseregtől. Utána pedig kaptunk politikai tisztnek egy fiatal hadnagyot, aki éppen akkor végzett a főiskolán. Új politikai tiszt – új szemlélet. Neki már merem egy-egy szamizdat-folyóiratot kölcsönadni. Örömmel olvasta a *Beszérlő*, a *Hírmondó* egy-egy példányát. Tanácsolta, hogy más tiszteknek, hivatásos állományúnak ne mutassam.

Aztán véget ért az első hat hónapom, megérkeztek az az újonnan bevonulók. Ők lettek az újoncok, mi pedig a „gumik”. Nekünk kellett „patogni”, az újoncokkal takaríttatni. Béke idején így lehet a katonát – ha testileg nem is, de lelkileg – a porig alázni. Ebből ritkán öngyilkosság is lett. Az én „gumi” időszakom másként alakult. Úgy éreztem, hogy a villanybúra borotválásánál hasznosabb dolog az olvasás. Először néhány újoncnak ajánlottam, hogy tartsanak velem. József Attila verseivel kezdtük, aztán volt Móricz Zsigmond, Solohov. Olvastunk, elemeztünk, vitáztunk. Közben az olvasóköröm létszáma gyarapodott.

Óvatosan, szinte félve említettem meg, hogy vannak „másféle” könyveim és folyóirataim is. Ha érdeklí őket, akár hozhatok a laktanyába néhányat. Nem tudták, milyen tiltott irodalomról akarok nekik beszélni, nem is hallottak még soha a második nyilvánosságról. A 80-as évek végén – a fridzsiderszocializmusban, a legvidámabb barakkban, a gulyás-kommunizmusban – három dolog volt, amiről tilos volt beszélni. Ez a három dolog: 1956, a Szovjetunióhoz való viszonyunk, a határon túli magyar kisebbség. Az első kettő nagyjából összefügg egymással. Ezt a három dolgot olvastuk a szamizdatban. Közben volt – mint minden évben – október 23-a. Az MTV 1 csatorna (akkor csak M1 és M2 volt) egész hónapban propagandaműsorokat sugárzott. Néhányan annak hatása alá kerülve szidták 1956-ot és minket, akiknek más volt a véleményünk. Ekkor tudatosult bennem, hogy vannak az olvasókörnek besúgóí is.

Az olvasókör működött tovább. Újabb bevonulás februárban, újabb olvasóköri tagok márciustól (a kiképzés és a katonaség után). Felolvasások voltak: Haraszi Miklós: *Darabbér*, Konrád György: *Az állami ember és a cenzúra*, Aczél Tamás–Méray Tibor: *Tisztító vihar* című könyveiből. Megvitattunk mindent. A *Máshonnan Beszélő*ből sokan megismertük Albert Camus: *A magyarok vére* című írását.

A Gorbacsov-féle enyhülési folyamat is nagyon kedvezett az olvasókörnek. A glasznoszty és a peresztrojka az őrség és a kapuügyelet éber figyelme mellett is belopózott a laktanyába és onnan feljebb, a parancsnokokig. A fiatal tisztek és tiszthelyettesek fogékonyak voltak minden újra, sőt az idősebb tisztek egy jó része is. Ám kivételek mindig vannak. Egy tavaszi délután félhomályban vitattunk meg egy könyvet, még vacsora előtt. Álcázásképpen mindenki kezében kártyalapok voltak. Hirtelen valaki berontott az ajtón, a központból az őrnagy. Vezényeltem:

- Föl, vigyázz!
- Mik maguk? Sötétben bujkáló ellenforradalmárok? – kérdezte az őrnagy.
- Jelentem, kártyáznak – válaszoltam.
- Ja! Maga az? Az ellenség keze betette a lábát! – mondta, amikor felismert.
- Nem pénzben játszunk, csak úgy... – mentegetőztem.
- A szöveg az nagy, de majd lecsukatom tíz napra, ha nem elég, lehet belőle akár egy hét is! Okot találok rá! – úgy mondta, mintha csak önmagának mondaná.

Hát így tudtam meg, hogy az olvasókörömnek már a központban is híre van. Mégpedig nem is akármilyen híre.

A határon túli magyar kisebbség problémája is vitáink keresztüzébe került. Voltak olyan katonatársaink, akiknek rokonai éltek Erdélyben vagy a

Kárpátalján. Ők különös izgalommal várták a kis összejövételünket. Nekik készültem Fábry Zoltán: *Stószí délelőttök* című könyvével. Ennek van egy fejezete: *A vádlott megszólal*. Ez a fejezet a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetéről szól, a jogfosztottság éveiről. Egy rövid idézet következzen, ami a második világháború utáni helyzetet és éveket mutatja be:

„Életemet tiltó rendeletek keretezik. Az egyik megtiltja, hogy este nyolc óra után az utcán tartózkodjam, a második provokációnak veszi, ha ismerősömet anyanyelvemen üdvözlöm, vagy annak köszönését úgy fogadom, és táborral fenyeget. A városban inspekciós diákepatrukok pofonokat osztogatnak, és rendőrségre cipelik a magukról megfélemedezett embereket. Nyelvem, mely az emberi hang egyik legsodálatosabb hangszere volt, kibágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelven nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom. Lekonyult fejjel járok, és némán, és ha lehet ki sem mozdulok az emberek közé. Vak, süket és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szegény- és félelemterhes élete.

Es az ok? Egyetlen tény, vádák vádjá: magyarságom. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. (...)

Ezeket a sorokat olvastam fel délután, megvitattuk. Sokan saját élményeiket mondták el, erős felindultsággal a hangjukban. És a nap nem ért véget a vacsorával. Az esti tévéhíradó mutatja, Kádár János, az MSZMP főtitkára Aradon járva azt mondta a riporternek, hogy „élnék itt magyar származású elvtársaink is”. Ez a riport majdnem akkora felháborodást váltott ki, mint közel egy éve a Szovjetunió–Magyarország meccs a foci VB-n Mexikóban. Akkor mindenki tört-zúzott, most ez elmaradt. Talán azért, mert mindenkit meggyőztem, hogy ez igazán nem változtat semmin sem.

Aztán eljött a február, az új bevonulás ideje. Ekkor már „öreg” lettem. Aztán véget ért március végére a kiképzés. Így az újoncok közül néhányan csatlakoztak az olvasókörhöz. Büszkeségem a csúcsára hágott, hiszen már három időszak katonái (újoncok, „gumik” és öregek) jártak az olvasókörbe. A szabadságon levőket, kimaradásra menőket, betegszobán gyengélkedőket és az aktuális szolgálatban levőket leszámítva is mindig tíz fölött volt a létszámunk egy-egy összejövételen.

Hamar eljött a nyár, főleg az öregeknek. A leszerelésem előtt talán egy héttel lehettem, éppen dinnyét ettem a konyhában, és a szakácsokkal viccelődtünk. Akkor futott be a konyhába egy falfehér arcú újonc (ismertem az olvasókörből), és mondja nekem, hogy egy elhárítós tiszt keres. A futástól lihegett, de azt még elmondta, hogy az őrparancsnoki szobában vár rám és civil ruhában van. Lassan mentem az őrparancsnoki szobához. (Öregember nem rakéta!-jelszót megtartva.) Odaérve kopogtam, bementem, bemutatkoztam. Kérdezte, mit csináltam éppen. Mondtam, hogy a

konyhában dinnyét ettem. Nekikezdett a mondandójának, aminek a lényege az volt, hogy tudnak az olvasókorról, de nem helyeslik. Egyik szó a másikat követte, érvek és ellenérvek hangzottak el. A feletteseitől rábízott monológot elmondta, még a fenyegetést is, miszerint a leszerelésem után még katonai bíróság dönthet az ügyemben nyolc napig. A megdöbbenésem két másodpercnél tovább nem tartott, és ezt látta az elhárítós fiatal tiszt is. Az ablakhoz ment, nekem háttal állt és mintha az ablaknak mondaná: – Talán maguknak van igazuk! Menjen, egye tovább a dinnyéjét! – mondta eltűnődve. Köszöntem, de nem szólt egy szót sem. Elmentem a konyhába, és kedvetlenül befejeztem a dinnyeevést.

1987 augusztusában szereltem le. Aztán októberben látogatóba visszamentem. Mondták, hogy nélkülem az olvasókör elhalt, csendben megszűnt. A jó dolgoknak már csak ez a sors jut. Nem sokkal később az a csendes és családias kicsi laktanya megszűnt, a hivatásos állományt más laktanyába vezérelték. Aztán volt egy rendszerváltás, ami az olvasókört igazolta. Bár az 1987 októberi látogatásomkor elég rosszul esett, hogy megszűnt az olvasókör. Ez valami olyan volt, mintha egy forradalmárnak azt mondják, hogy a forradalom érdeklődés hiányában elmarad.

2016 júniusában a Facebookon rám talált egy volt katonatársam. Kérte a telefonszámom, amit megírtam neki, és este felhívott. Sok dologról beszélgettünk, csak egy dologról nem. Azóta is tartjuk a kapcsolatot, mindenről írunk egymásnak, kivéve egyetlen témát.

Nem mi csináltuk a rendszerváltást. Bár úgy érzem, hogy az olvasókörnek volt egy kis része benne. Ha más nem, a szemlélet változása.

KALÁSZ ISTVÁN

Az út

Az út a telepről lejtett, keskeny és murvás volt. A jövő hónapban jönnek, betonoznak, mondta a könyvelő. A három férfi, az orvos, a könyvelő és a szőke fiatalember, aki csak annyit mondott magáról, hogy multinak dolgozik... tehát a három férfi ment lefelé a murvás úton. A könyvelő kétkerekű utánfutót húzott maga után, aztán a könyvelő megállt, és azt mondta, itt a határ, eddig tart a telek, ide kell verni a cölöpöt.

És a három férfi állt, nézte, ami előttük, alattuk volt. Dombokat, az erdőt tölgyekkel, lejjebb a falut, a templomtornyot. Ha szép az idő, tiszta a levegő, látni az Alpokat is, mondta a könyvelő, az orvos bólintott. Tehát itt a telekhatár, ide kell verni az út mellé a cölöpöt. De az út itt túl keskeny, mutatta a könyvelő, két autó nem fér el. El kell intézni a polgármesterrel, engedélyezze a bokros részen, hogy az út kapjon kitérőt. Legyen szélesebb, de a telken túl, ne mi fizessük, nevetett. Az orvos azt mondta, a bokrok vadrózsák, kár értük, de a kitérő kell, hiszen ha falu felől jön fel egy autó, közben a telepről hajt ki valaki, akkor... A fiatalember ekkor megjegyezte, szerinte a lakóparkiak közül senki sem szeret tolatni...

Tolatni? Szóba sem jöhet, a könyvelő a földre dobta a cölöpöt, aki itt vett házat, az az ember nem tolat. És a három férfi megfordult, nézte a Rózsás lakóparkot. A lakópark: huszonöt villa garázzsal, sövényvel, terrasszal. És a sötét, sűrű fű a házak között. A házak fele lakott volt, a többi még sötéten állt, jobbra volt a gondnokság, mögötte a gondnoki lakással. Még üresen. Az orvos azt mondta, örül, hogy eladta a pesti lakásait, örül, hogy itt tölti majd öregkorát. Ezen a dombos, békés vidéken. A könyvelő vette a cölöpöt, lassan a földbe tolta a hegyét. A fiatalember fogta a kalapácsot, kérdezte, hogy akkor kijelöljék-e a határt. Aztán ütött, és a facölöp belement a földbe. Jó hegyes, mondta az orvos, mint a kés a kötőszövetbe, nevetett, úgy megy a földbe. A könyvelő azt mondta, hogy a felesége meg akarja csináltatni a mellét, de ő ellene van. Pedig a mell a nő kirakata, mondta a fiatal férfi, és ez jó marketingszöveg: mellkirakat. És azt kérdezte, hogy milyen lesz a kerítés majd a lakópark körül. Az orvos azt mondta, semmilyen. Minek?

A könyvelő erre azt felelte, ő nem hisz az ide-oda szabadságban, kellenek a jelek. A táblák, a kerítés. Ő falat akar a lakópark körül, ne lássanak be. Az orvos erre azt mondta, de a bekötő út végén már kiérták, hogy magánút, senki sem hajt fel ide a dombra. Csak azok, akik a Rózsás parkban vettek házat. A szőke fiatal férfi bólintott, ő egy hete van itt, látott őzet, vaddisznót az erdő szélén, de embert tényleg nem. Nem jön ide senki. Ősz van, hideg. Talán tavasszal? A könyvelő legyintett, a tél veszélyes, sötét van, hideg, és aki fázik, éhes, feljön ide. Majd meglátják.

Aztán orvos azt mondta, a mellnagyobbítás nem olcsó, a felvarrás fele összeg, és vannak kamerák, mozgásérzékelők. Azok jelzik a vadat, az idegent. A könyvelő erre azt felelte, a lakóparki gondnoknak legyen fegyvere, puskája. Az orvos nézte a dombot, de ha fal lesz a telek körül, ő nem lát messze, ő meg nézni akarja a dombokat, a fehér fákat. Ilyen öregséget akar. Messzire látni. A fiatalember erre tapsolt, hogy a doktor úr szépen beszélt, és messzire látni szép dolog. A könyvelő erre azt felelte, a vidéki élet nem ilyen. Vannak orvvadászok, betörnek, lopják a fát, elviszik a ház mellől a kerékpárt. A faluban van egy-két büntetett előéletű ember. A fiatalember bólintott, az orvos hallgatott. Ekkor bukkan fel az úton egy nő és a kisgyerek. Jöttek felfelé a falu felől. Kik ezek, mi a francot akarnak, kérdezte a könyvelő. A nő jött, fogta a gyerek kezét, halkán köszönt, ment tovább felfelé az úton. Erről beszéltem, mondta a könyvelő, hogy semmi sem szent. Hová megy, ordított a nő után, ez itt magánterület! A nő megállt, megfordult, a kisfiú ijedten bújt hozzá. Csak a telepre, mondta a nő. Kihez, kérdezte a könyvelő. A nő cédulát vett elő, a tizenhatos épület, a doktor H.-hoz. Az orvos hallgatott, a szőke férfi nevetett, ó, hozzám jön a hölgy, mondta, de holnapra beszéltük meg, nem? A nő mondta, hogy az anyja beteg, a ... orvoshoz ezért jött most.

A szőke férfi bólintott, rendben, akkor menjenek, megmutatja a házat, azzal biccentett a könyvelőnek, intett az orvosnak, és elindult a nővel és a gyerekekkel felfelé az úton. Ő meg milyen doktor, kérdezte a könyvelő. Az orvos azt mondta, ügyvéd lehet. Az ügyvéd doktorok jól keresnek, fiatalon vesznek autót, házat. És a nő, kérdezte a könyvelő, azzal mit akar? Az orvos azt mondta, az ilyeneknek bejárónőjük van. Ezért jött a nő a faluból, hogy majd takarít, mos. A könyvelő legyintett, a fenébe, érezte ő, hogy ezzel a férfivel még baj lesz. Az orvos hallgatott.

Szürkült, enyhe szél támadt, az orvos mondta, a faövek nem jó, nem látni a sötétben. A könyvelő bólintott, a cölöp csak jelzi a határt, ő hozott rudat fémből, ott van, mutatta a kocsin, felállítják, felteszik rá a táblát, magánterület, őrzött terület, behajtás csak engedéllyel. Több táblát ho-

zott, hogy megértse a népség a faluból, ide nem lehet bejönni, a domb magánbirtok. Az orvos hallgatott. És most akkor megmondja, folytatta halkán, hogy neki van puskája. És ha gondolod, váltott tegezésre, szerzek puskát, készülni kell. Érted? Rossz idők jönnek. Az orvos csak hallgatott. A fémrudat nehezen beletolták a földbe, a táblát feltették, MAGÁNTE-RÜLET. Meg alá, hogy illetékteleneknek tilos. Közben a könyvelő magyarázta, hogy többen jelentkeztek a gondnoki állásra, mindenféle iszákos, csaló, ő családos férfit akar, van egy, akire gondol, annak a férfinak van fia, felesége, volt katona, tud a fegyverrel bánni. Amikor kész voltak, a tábla állt, az öreg orvos azt kérdezte, hogy ez a tábla akkor a haláláig marad. Hogy idegeneknek tilos? Hogy tilos? A könyvelő azt mondta, erre mérget vehet.

Aztán mentek felfelé. Elöl a könyvelő, mögötte az orvos. A Rózsás park házai felé. Jött szembe a nő a gyerekekkel, köszöntek, a nő meg is hajolt. A könyvelő azt mondta, hogy az ügyvéd ezek szerint elmagyarázta a nőnek, hogy mi a helyzet, ki az úr a dombon. Az orvos ekkor megállt, már sötétedett, nézte a feketébe bukó dombot, az erdőt, a falu gyér fényeit, és azt mondta, szereti a szépséget. A könyvelő kérdezte, hogy ezt most miért mondta. Minek? Az orvos erre azt felelte, úgy érzi, valami véget ért, de erről nem akar beszélni.

Nagy Zsófia konyhája Receptek és történetek

Juhtúrós *haluska*

Hozzávalók: 1 kg krumpli, 30 dkg liszt, 30 dkg juhtúró, 1 tk. só, 20 dkg füstölt szalonna.

A megpucolt krumplit lereszeljük, összekeverjük a sóval és a liszttel (a tésztának el kell válnia az edény falától). Forrásban lévő vízbe beleszagatjuk, s amikor feljött a víz tetejére, szűrőkanállal kiszedjük, forró vízzel leöblítjük és lecsepegtetjük. Meglocsoljuk a kiolvasztott szalonna zsírával, rámorzsoljuk a juhtúrót, jól összekeverjük, és megszórjuk a kisült szalonnával.

Tavaszon újhagymával szoktuk enni, a későbbi időszakokban pedig összevágott vöröshagymával. Mostanság tejfölt kínálnak mellé. Ezt a *haluska*t szokták tehéntúróval is készíteni (böjti időszakban szalonna nélkül).

Juhtúrós *herőke*

Hozzávalók: 50 dkg liszt, 15 dkg juhtúró, 5 tojássárgája, 1 tk. só, kb. 1,5 dl tejfől, zsír (vagy olaj) a sütéshez.

A lisztet, a sót és a juhtúrót elkeverjük, hozzáadjuk a tojássárgájákat, és annyi tejfölt adunk hozzá, hogy kemény, de jól nyújtható tésztát kapjunk. Lisztezett deszkán vékonyra nyújtjuk. *Dedellelvágó*val tetszés szerinti csíkokra vágjuk, majd bő forró zsírban (vagy olajban) kisütjük.

Juhtúrós töltött pogácsa

Hozzávalók: 80 dkg liszt, 20 dkg vaj, 2 tojássárgája, 4 dl tej, 1 dkg só, 4 dkg élesztő, 1 ek. cukor.

A töltelékhez: 40 dkg juhtúró, 20 dkg krumpli, 1 tk. só, 2 tojássárgája, ½ tk. őrölt bors, 10 dkg vaj.

A juhtúrót összekeverjük a főtt lereszelt krumplival, sóval, borssal, a tojássárgájával és vajjal, majd hideg helyre tesszük. A liszthez hozzáadjuk a langyos cukros tejben megfuttatott élesztőt, sót, vajat és tojássárgáját, majd alaposan összedolgozzuk. Konyharuhával letakarjuk, és meleg helyen a duplájára kelesztjük. Ezután lisztezett deszkán kb. 1,5–2 cm-es vastagságúra nyújtjuk, pogácsaszaggatóval kiszaggatjuk, közepére ujjunkkal kis üregeket nyomunk, és még 10–15 percig kelesztjük. A pogácsákba töltjük a túrótölteket, és kizsírozott tepsire rakjuk. Előmelegített sütőben közepes tűznél megsütjük.

Siflis bableves

Hozzávalók: 30 dkg fehérbab, 80 dkg füstölt disznóhús (csülök vagy oldalas), kb. 3 l víz, só ízlés szerint, 5 szál zellerlevél, 1 fej vöröshagyma, 3 db sárgarépa, 3 db petrezselyem, 3-4 db krumpli (kockára vágva), *sifli* (apró kockákra vágott gyúrott tészta, ami lisztből, tojásból és sóból áll) ízlés szerint (ki milyen sűrűn szereti tésztával).

A rántáshoz: 2-3 ek. zsír, 4 dkg rétesliszt, 6 gerezd fokhagyma, 2 ek. piros paprika, kb. ½ liter hideg víz a rántást felhígítani.

A babot a füstölt hússal feltesszük főni. Nagyjából 1 óra elteltével be-lerakjuk a zöldségeket a krumpli kivételével. Ezt csak akkor adjuk hozzá,

amikor már majdnem készre főtt a bab és a hús is. Mikor minden megfőtt, beletesszük a *szflít*, amit 1 tojásból, kb. 10 dkg lisztből, pici sóból gyúrunk. A zsírból, lisztből, a zúzott fokhagymából zsemleszínű rántást készítünk, hozzáadjuk a pirospaprikát, és felöntjük kb. fél liter hideg vízzel. Beleöntjük a kész bablevesbe és jól összeforraljuk.

Nagyi gyakran főzte, mert jó laktató étel volt. A bableves után a füstölt húst finom friss kenyérrrel, ecetes tormával ettük, vagy pedig a bablevesbe (mindenki saját tányérjába) vágta bele kockákra.

Kelett gömböke

Hozzávalók: 1 kg rétesliszt, pici só, 4 dl tej, kb. fél dl olvasztott zsír, 3 dkg cukor, 4 dkg élesztő.

A lisztbe beletesszük a sót, az olvasztott zsírt és a langyos cukros tejben felfuttatott élesztőt. Közepesen lágy tésztavá dagasztjuk. Letakarjuk, és ha megkelt, kb. 1 cm vastagságúra kinyújtjuk és egyforma négyzetekre vágjuk. Mindegyik négyzet közepére egy kiskanál lekvárt teszünk, és gombócot formálunk belőle. Egy lábasba (kb. félig) vizet öntünk, a lábas tetejére egy anyagot, pl. új konyharuhát, pelenkát kötünk jó szorosan, és erre rakjuk a *gömbökeket*, utána beborítjuk egy tállal, és így gőzöljük 20 percig. Ezalatt a tálat nem szabad levenni róla. Amikor kész, kiszedjük, olvasztott vajjal meglocsoljuk, és megszórjuk darált mákkal elkevert cukorral, vagy vagdalt diós cukorral, vagy fahéjas cukorral is finom.

A *gömbökeket* sósan is el lehet készíteni. Ugyanúgy járunk el, mint az édesnél, de a tetejére *vajját* teszünk, kb. 15 dkg vajat felolvasztunk, teszünk bele lisztet (mint a rántásba), pici sót, és rózsaszínre pirítjuk. Ezzel locsoljuk meg a *gömbökeket*. Lehet felesben is készíteni, így ehetünk sósat és édeset is egyaránt.

Aludttejleves

Hozzávalók: 50 dkg krumpli, 1 l aludttej, 2 babérlevél, 2 tojás, 3 dkg liszt, só, víz.

A kockára vágott krumplit a babérlevéllel és a sóval megfőzzük. Az aludttejet elkeverjük a liszttel, a leveshez öntjük és összeforraljuk. Végül hozzáadjuk az elhabart tojásokat, és még egyszer felforraljuk.

BARÁTHI OTTÓ

Szemelvények Salgótarján város gazdaság- és társadalomtörténetének elmúlt 30 évéből

2. rész

A helyi önkormányzatokról szóló törvény hatályba lépésének 30. évfordulója az érdeklődő városlakó számára jó alkalom a visszatekintésre, a lokálpatrióta közgazdász számára pedig nyomós ok az önkormányzat – a város gazdaságával és társadalmával összefüggő – tevékenységének elemzésére. Ez készítette a szerzőt dolgozata' elkészítésére, amelyből sorozatírásának rövidített második részében Salgótarján város humán szférájának fontosabb ágazatonkénti főbb jellemzőit mutatja be.

Humán szféra: differenciált színvonal

A humán szféra (a nem termelő nemzetgazdasági ágazatok) szerteágazó feladatainak ellátása mindenkor a települések fokozatosan fejlődő-formálódó intézményrendszerén keresztül valósul meg. Így történt ez a rendszerváltás után is azzal a korántsem elhanyagolható különbséggel, hogy Salgótarján intézményhálózata az elmúlt három évtizedben – a város sajátos adottságaiból is következően – igen jelentős változáson, más megyeszékhely, illetve megyei jogú város intézményrendszerénél markánsabb metamorfózison ment át.

A vizsgált időszakban a nagyarányú – csaknem minden korosztályt érintő – népességfogyás, az ellátottak számának jelentős csökkenése, a feladatellátás megváltozott szerkezete, a működés gazdaságosságának fokozódó jelentősége egyfelől megkövetelte, másfelől – a közgyűlés döntésein keresztül – eredményezte is, hogy az intézményhálózat szerkezetében és személyi állományában is jelentősen módosult. Az átalakítás fokozatosan – igazodva az új kihívásokhoz – történt és megy végbe napjaink-

¹ Baráthi Ottó: *Salgótarján város gazdaságának és társadalmának főbb jellemzői 1990–2020 időszakában (Adalékok egy várostörténeti kiadványhoz)*. Pályázati dolgozat. Nagy Iván Honismereti Pályázat. Dornay Béla Múzeum, Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján, 2020.

ban is. A racionalizálás jelentősebb lépéseiről az egyes ágazatoknál röviden szólunk, de a hangsúlyt az eredményére: az intézményrendszer bemutatására helyezzük.

Egészségügy: orvos- és szakápoló hiány

Egészségi állapot. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint Salgótarjánban 7370 fő adott számot tartós betegségről, ami a lakónépesség csaknem 20%-a. Ez az arány 4%-kal magasabb, mint az országos átlag, és a legmagasabb a 23 megyei jogú város közül. A rossz egészségügyi állapot az időskorúak igen magas arányára és az egykori bányák, ipari üzemek egészségtelen munkakörülményeire vezethető vissza. Erre utal, hogy 2010-ben a korbetöltött rokkantsági nyugdíjban részesülők népességhez viszonyított aránya 4,4% volt, míg az országos átlag csak 3,8%.

A száz lakosra vetített betegszám- adatok szerint Salgótarjánban az országos átlagot meghaladó mértékben fordulnak elő a keringési rendszer és a légzőszervek betegségei, gyakoriak a mentális és viselkedési zavarok, valamint az idegrendszeri megbetegedések is. Az egy keresőképes korú lakosra jutó táppénzes napok száma az országos átlagot 20%-kal haladja meg. Minthogy a város foglalkoztatottsági rátája három évtizede rosszabb az országosnál, az egy foglalkoztatottra jutó táppénzes napok számában még nagyobb a különbség.

A rosszabb egészségi állapot miatt a városlakók gyakrabban keresik fel a házi orvosokat. Az egy felnőtt korú lakosra jutó látogatások száma (rendelőben, illetve lakáson történő ellátás) eggyel magasabb (6,5) volt, mint az országos átlag. A gyermekek esetében az éves átlagos orvosi vizitek száma ugyan magasabb, mint a felnőtteknél, de az átlagos 9,5 alkalom kevesebb, mint az országos átlag. A házi- és gyermekorvosra jutó ellátandók esetében városunk 2011-ben még elég jó helyzetben volt a megyei városok rangsorában.

Egészségügyi ellátó szervezet. Salgótarján egészségügyi ellátórendszerét a jól ismert tényezőkön (magas munkanélküliség, rossz szociális helyzet, alacsony iskolázottsági arány és szerény jövedelem, dohányzás, alkoholfogyasztás stb.) túl nehezíti az alapellátásban tapasztalható orvoshiány. A felnőtt házi orvos-körzetek közül 2, a házi gyermekorvosi körzetek közül 3 hosszabb időn át betöltetlen, ezekben a körzetekben helyettesítéssel látták/látják el a feladatot. A helyzetet súlyosítja a felnőtt házi orvosok és a házi gyermekorvosok magas életkora is. Közülük a legtöbben

már betöltötték az 50. életévüket. A 60–65 év feletti házi orvosok magas aránya miatt további orvoshiánnyal kell szembenézni.

Az egészségügyi alapellátás feladatait Salgótarján és Térsége Egészségügyi-Szociális Központja (ESZK) közalkalmazott orvosokkal, egyéni vállalkozó orvosokkal és gazdasági társaságokkal kötött szerződések alapján látja el. A privatizáció után a lakosság betegellátási és gyógyítási feladatait az orvosok döntően önkormányzati intézményekben lévő saját rendelőkben biztosítják.

A felnőtt házi orvosi ellátást 22 körzetben biztosítja az önkormányzat, egyben gondoskodik a hajléktalanok házi orvosi ellátásáról is. Egy körzet működtetését közgyűlési döntés alapján – területi elhelyezkedése miatt – Somoskőújfalu önkormányzata végzi. A 22 körzeti rendelőből 5 önkormányzati, 17 magántulajdonban van. A házi gyermekorvosi ellátást 6 rendelőben, 9 körzetben biztosítja az önkormányzat. A rendelők közül 3 önkormányzati tulajdonú rendelő, 3 magántulajdonú. A 9 körzetben 2015. november 1-től 5 gyermekorvos látja el a feladatokat. A körzetek közül 2 tartósan betöltetlen, 1 egy éven belül helyettesített.

A fogászati alapellátásban a 10 fogorvosi körzetből 1 körzet működtetését Somoskőújfalu Önkormányzata végzi. A 10 salgótarjáni körzetben 9 fogorvos látja el a feladatokat. A szakmai és az eszközprivatizáció nyomán az önkormányzati feladatokat a vállalkozó orvosok többnyire a saját ingatlan- és eszközbázisukon keresztül látják el.

Ellátási adatok, mutatók. Saját vizsgálatunk alapján a betegforgalomban bekövetkezett változásokat az észak-magyarországi régió megyei jogú városokban és országosan az alábbi táblázat adatai jól szemléltetik:

Egy házi orvosra jutó betegforgalom

Területi egység	2001	2010	2018
Miskolc	9 816	10 586	10 411
Eger	13 732	14 636	13 280
Salgótarján	10 151	10 937	11 814
Ország összesen	10 458	11 632	11 957

*Forrás: KSH Éves településstatisztikai adatok
Saját szerkesztés és számítás – B. O.*

A népesség minden szinten mutatkozó erőteljes csökkenése – amelynek a mértéke Salgótarjánban volt a legnagyobb – miatt az „orvoselvándorlás” nem lehetetlenítette el a gyógyító munkát, az egy orvosra jutó betegforgalom csak mérsékelten nőtt. Zavar csak további „orvosvesztés” esetén következhet be.

A városi betegellátás helyzetéről dr. Ferkó Attila főorvossal – aki a 24. számú felnőtt háziiorvosi körzetben rendel – beszélgettünk. Rendelőjének már a berendezése sem szokványos: a falakat festmények színesítik, a polcokon palócbabák és más kedves relikviák vonják magukra a figyelmet.

– Gondoltam, ne kórházi betegszobára emlékeztessen a rendelőm, ne legyen nyomasztó a miliő – mondja a reumatológiai és mozgásszervi-rehabilitációs szakvizsgával is rendelkező főorvos, aki idestova 20 éve az Úttörők úti, immár jól felszerelt, EU-konform rendelőjében látja el betegeit. Összesen csaknem 2000 páciense van, 1/3 – 1/3 arányban az idős, a középkorú és a fiatalabb nemzedék, köztük több főiskolás, egyetemista is.

– A kollégáimhoz képest hozzám többen jönnek reumatológiai és mozgásszervi panaszokkal, így a napi átlagos betegforgalmam mintegy hatvan fő – mondja a főorvos.

A megye legnagyobb rendelőintézete Salgótarjánban van, itt végezték az ezredforduló után a járóbeteg-szakellátás vizsgálatainak 45%-át, az 1992. évi 2,5-szeresét. Ebben az időszakban a rendelési idő 23%-kal nőtt, így az egy gyógykezelésre a korábbi 6,3 helyett 3,1 perc jutott, ami kevesnek mondható.

A megyében működő kórházi ágyak 38%-a Salgótarjánban működött 2002-ben. A 613 működő kórházi ágyszám alapján 1000 lakosra 138 ágy jutott, a megyeinél 66-tal több, a megyeszékhelyek közül 7-ben kevesebb ennél. Az ápolás átlagos ideje a megyei 8,8 nappal szemben 7,3 nap volt, az ágykihasználás pedig 73%-os, az utóbbi a megyeszékhelyek közül a legkisebb.

Az alábbi adatok szerint Salgótarján a kórházi ágyak számát tekintve „előretört”, fajlagos mutatója a megyei jogú városok átlagát is meghaladja. Ami a betegellátást tekintve ugyan „kegyelmi állapot”, de amit a gazdálkodás hatékonyságát elváró gazdasági szakemberek kifogásolnak.

A gyógyszerterek száma az 1992. évi 6-ról 2003-ra 9-re gyarapodott, ami lakosságszámra vetítve az országos mutatóhoz mérve is elfogadható szint.

A 10 000 lakosra jutó működő kórházi ágyszám

Területi egység	2001	2010	2018
Miskolc	190	193	222
Eger	198	170	187
Salgótarján	133	178	205
23 MJV város	149	137	152

*Forrás: KSH Éves településstatisztikai adatok
Saját szerkesztés és számítás – B. O.*

Oktatás–nevelés: fókuszban a racionalizálás

Bölcsőde. A bölcsődei ellátás 1999 után hosszú időn át nem volt biztosított, 2002-ben például 3 éven aluliak ellátása magánintézményben történt. Az ellátásban az önkormányzat egy önálló bölcsődével, 2018-tól óvodákban kialakított bölcsődei csoportokkal vesz részt.

Óvodai feladatellátás. 2002-ben a megye óvodai férőhelyeinek 21%-a volt Salgótarjánban, 1000 lakosra 39 férőhely jutott, annak köszönhetően, hogy a férőhelyek száma az 1992. évi 1616-ról 2002-ben 1744-re, 8%-kal bővült. Az óvodás gyermekek száma ugyanakkor az élve születések csökkenése miatt 1784-ről 1498-ra, 16%-kal mérséklődött. A későbbi időszakok adatai az alábbi táblázatból jól követhetőek, beszédesek.

Óvodai ellátási mutatók

Megnevezés	2002	2005	2016	2019	2019. év 2002. év %-ában
Férőhelyek száma	1744	1560	1300	1130	64,8
Ellátott gyermekek	1498	1411	960	868	57,9
Férőhely kihasználtság, %	85,9	90,4	73,8	76,8	-
Egy csoportra jutó gyermek	21	21	23	23	109,5

Forrás: SMJV Gazdasági Programja 2020–2024 (Index saját számítás – B. O.)

A tábla adataiból és dinamikus viszonyszámából jól látszik az ellátott gyermeklétszám csökkenése, miközben egyes körzetekben létszámemel-

kedést mutat. Miközben a városban élő óvodáskorú gyermekek száma az elmúlt 3 évben nem változott lényegesen, és a következő években is várhatóan stagnál, a beiratkozottak számában csökkenés tapasztalható. Ennek oka vélhetően a Jó Pásztor Katolikus Óvodába beiratkozók száma és az elvándorlás hatása. Tanulságosak az alábbi térségi összehasonlító vizsgálatunk táblázatai.

100 férőhelyre jutó beírt óvodás gyermek

Területi egység	2001	2010	2018
Miskolc	98	90	90
Eger	99	101	83
Salgótarján	87	97	75
Ország összesen	97	91	85

*Forrás: KSH Éves településszámvetési adatok
Saját szerkesztés és számítás – B. O.*

Salgótarjánban más megyei jogú városokhoz képest erőtejesebben csökkent az óvodáskorú, az óvodába beírt, ellátott gyermekek száma is, miközben az óvodai férőhelyek száma mérsékeltebben csökkent. Következtében a férőhely-kihasználtság rosszabb, mint más megyei jogú városokban.

Általános iskolák. Amíg 1990-ben Salgótarjánban 5611 fő volt a tanulók száma, 1995-ben már csak 4503 fő, 2005-ben 4087 főre tovább mérséklődött. A nappali tagozatos diákok száma 10 év alatt 12%-kal csökkent. 2004-ben a Gagarin Általános Iskolában a két tanítási nyelvű képzés is bevezetésre került. 2005-ben az egy osztályteremre jutó nappali tanuló 28,6 fő, amely az országoshoz (20,9 fő) képest, 7,7 fővel magasabb. Az egy pedagógusra jutó nappali tanulólétszám 11 fő, alig több az országos átlagnál. A 2007/08. tanévtől az általános iskolai oktatás egy központi iskola szervezeti rendszerében kerül ellátásra, amelyhez az iskolák tagintézményként kapcsolódnak. Ezt követően a létszám tovább csökkent, a fajlagos mutatók „javultak”. A fentieket részben alátámasztják az alábbi táblázat adatai is. Amint az összehasonlító vizsgálataink alapján kiderült, az általános iskolai fajlagos mutatók többsége megállja a helyét térségi összehasonlításban is.

Egy általános iskolai osztályteremre jutó tanuló

Területi egység	2001	2010	2015
Miskolc	24	22	19
Eger	24	23	24
Salgótarján	30	26	23
Ország összesen	22	20	20

Forrás: KSH Tájékoztatói adatbázis. Éves településszociológiai adatok. Saját szerkesztés és számítás – B. O.

Középfokú oktatás. A vizsgált időszakban a megye középiskolásainak jelentős része Salgótarjánban tanul(t). Itt található a feladatellátási helyek 35, és az osztálytermek 41%-a. 1992 óta az utóbbi 9-cel bővült, a diákok száma pedig 390-nel lett több. A középiskolai nappali tanulók száma az 1995. évi 3538 főről 2005-ben 3568 főre növekedett. Az egy osztályteremre jutó tanulók száma 2005-ben 33,3 fő, az országostól 4,5 fővel nagyobb. A 2000-es évek elején a Kós Károly Építőipari Szakközépiskola összevonásra került a Stromfeld Aurél Gépipari Szakközépiskolával, a Petőfi Sándor Általános Iskola gimnáziumi tagozata pedig integrálódott a Madách Imre Gimnáziumba. Erre azért volt szükség, mert a tanulók száma jelentősen csökkent.

A feladatellátási szervezetrendszer racionalizációja következtében a 2007/08. tanévtől a Madách Imre Gimnázium és Szakközépiskola szervezetébe került a Kanizsai Dorottya Egészségügyi Szakközépiskola, illetve a Tánicsics Mihály Szakközépiskola szervezetébe került a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola és Szakiskola.

A köznevelési intézmények, az óvoda kivételével, 2013. január 1. napjával állami fenntartásba kerültek. Az állami köznevelési ellátást szolgáló ingó és ingatlan vagyon továbbra is az önkormányzat tulajdonában maradt, azonban a Salgótarjáni Tankerületi Központot és a Salgótarjáni Szakképzési Centrumot ingyenes vagyongazdálkodási jog illeti meg. A vagyongazdálkodási jog fennállása alatt a vagyon fenntartásával kapcsolatos kötelezettségek a vagyongazdálkodót terhelik.

Az állami intézménykezelő állományába tartoznak 2013. évtől a pedagógusok, valamint az oktató és nevelő munkát közvetlenül segítő közalkalmazottak is. A Klebelsberg Intézményfenntartó Központ december

19-i tájékoztatásában idézte, hogy a köznevelési törvény szerint a köznevelés biztosítása állami feladat, ezért az 2013. január 1-jétől az állami fenntartás és a települési önkormányzati működtetés megosztásának elve szerint alakul át.

A szakképzési feladatok ellátására az ország 44 szakképzési központjához hasonlóan 2015. július 1-től Salgótarjában is megalakult a Salgótarjáni Szakképzési Centrum. Az új működtetési rendszert a szakképzési intézmények hatékonyabb, összehangoltabb működésének elősegítésére és a gazdasági-piaci szereplők képzési igényeinek gyorsabb és rugalmasabb kielégítésére hozta létre a Nemzetgazdasági Minisztérium. Az új rendszerben a szakképzési centrumok szakmai és gazdálkodási önállóságot kapnak. A szakképzési centrum fő feladataként szakiskolai és szakközépiskolai nevelést-oktatást, HÍD-programok keretében folyó képzést folytat, esti, levelező formájú felnőttoktatást, valamint kollégiumi nevelést és gimnáziumi képzést is ellát. 45 szakmát sajátíthatnak el a salgótarjáni, ballassagyarmati és bátonyterenyi tagintézményeiben a tanulni akaró fiatalok. A Centrum felnőttképzési tevékenységet is végez, a szakmai képzésbe bekapcsolódó álláskereső, szakmát váltani kívánó, szakmát szerezni akaró felnőttek számára. A Salgótarjáni Szakképzési Centrumhoz (SSzC) nyolc iskola tartozik.

Felsőfokú képzés. Salgótarjában 1972-ben nyílt meg a Budapesti Pénzügyi és Számviteli Főiskola Salgótarjáni Intézete, későbbi nevén a BGF Salgótarjáni Intézete. Az 1970-es évek közepétől javult a megye pénzügyi, gazdasági szakember-ellátottsága, amelyből még az ezredforduló utáni első évtizedben is kivette részét az intézmény. Az ezredforduló után a hallgatók számának folyamatos csökkenése, és egyéb okok következtében a már korábban megindult lassú leépülés folyamata felgyorsult, amelynek végén a BGF 2012-ben megszüntette a felsőfokú gazdasági szakemberképzést Salgótarjában. Az azóta eltelt években számos kezdeményezés és kísérlet történt a főiskolai képzés – főleg a műszaki felsőoktatás – újraindítása érdekében, elsősorban az Óbudai Egyetemmel együttműködve. Ennek részeredményei évről évre szerények.

Kultúra-művelődés: viszonylag jó színvonalon

Az 1990. évtől a kulturális, a közművelődési és a sportfeladatok ellátására a korábbi intézményrendszer mellett kft.-k jöttek létre, és igyekeznek ellátni az önkormányzat ez irányú feladatait. Az államreform részeként 2013. január 1-től Salgótarján Önkormányzata kötelező feladatként meg-

kapta a Balassi Bálint Megyei Könyvtár és a Dornay Béla Múzeum fenntartási feladatát is. A kulturális és közművelődési feladatokat alapvetően a József Attila Művelődési Központon keresztül látták el korábban is. A Közgyűlés döntése alapján 2018-ban a Salgótarjáni Közművelődési Nonprofit Kft.-ből jogutódlással létrejött a Zenthe Ferenc Színház Nonprofit Kft. Önálló kft.-ként pedig – 100%-os önkormányzati tulajdonban – a **Salgótarján Rendezvény- és Médiaközpont Nonprofit Kft. (REMEK)**, amely ellátja az önkormányzat közművelődési, médiaszolgáltatási és sportfeladatait. A „REMEK-be szabott” városi szervezetek az alábbiak:

József Attila Művelődési Központ (JAMK). Ismert rendezvényük, az évről évre megrendezésre kerülő Tavaszi Fesztivál-program sorozat. Zászlóshajó a már 35 alkalommal megrendezett Nemzetközi Dixieland Fesztivál. Sikeres a gyermeknapi és a Szent István-napi rendezvény, az Adventi sokadalom is. Korábban befogadó színházként gondozta a Vertich Színpadot, házigazdája volt a Palóc Parnasszus élő, irodalmi újságnak, majd a Szerdatársaságnak.

Salgótarjáni Városi Televízió (SVT). Saját készítésű műsorideje emelkedett a korábbi időszakhoz képest. Műsorszerkezete, műsorkínálata az utóbbi 2-3 évben a helyi igényekhez jobban igazodott, színvonalát tekintve is javult. Közművelődési típusú műsorait azonban (a város kulturális, művészeti eseményeit, értékeit bemutató adásait) a jövőben szélesíteni, bővíteni szükséges.

A Salgótarjáni Civil és Ifjúsági Ház (elődje: Salgótarjáni Ifjúsági Tanácsadó Iroda, ismert nevén: SITI). A József Attila Művelődési Központba történt integrációja igazolta a szervezeti változással kapcsolatos elképzeléseket. Az eredeti funkció mellett bővültek a fiatalok kulturális, közművelődési lehetőségei.

A REMEK további intézményei: Városi Sportcsarnok, Városi Sportcentrum, Városi Tanuszoda, Városi Strandfürdő, Belvárosi Mozgásstúdió, Bátki József Közösségi Ház.

Az önálló társulatként működő **Zenthe Ferenc Színház** Salgótarján első, önálló státuszú színháza. A teátrum 2012-ben, a művész születése évfordulóján, április 24-én alakult meg. A színházat 2013. március 1-jétől egy önkormányzati tulajdonú gazdasági társaság működteti, mely 2018. szeptember 1-jétől a Zenthe Ferenc Színház Nonprofit Kft. nevet viseli. A színházterem 562 néző befogadására alkalmas, a Zenthe Szalon 100 fős kamaraterem, mely 2016 márciusában nyílt meg.

Más szervezeti formában működő városi intézmény:

A Salgótarjáni Néptáncművészetért Közalapítvány (korábban Táncház) beváltotta az alapítványi formához fűzött reményeket: biztosítja a Nógrád Táncgyüttes működési feltételeit. (A Táncház a Váczi Gyula Alapfokú Művészetoktatási Intézmény szervezeti keretében folytatja az iskolarendszerű gyermeknéptánc-képzést.)

Az **Apolló mozi** kamaraterme art mozi-minősítést kapott a Nemzeti Filmirodától, ami igényes, art mozi-besorolású és magyar filmek bemutatását teszi lehetővé. Ennek révén a mozi az esztétikai nevelésben, a minőségi filmellátásban is előreléphet. A filmszínház további termeinek hasznosítására egyéb pályázati forrásokból egy többfunkciós, szabadidős, rekreációs központ kialakítására nyílik lehetőség.

Érdeemes nagyon röviden bemutatnunk a részben említett nagyobb városi rendezvényeket, népszerű programokat.

A **Salgótarjáni Tavaszi Tárlat** már 35 alkalommal került megrendezésre. Salgótarján ezzel a rendezvényével és az egykori Szabadtéri Szobortárlattal kapcsolódott be az országos képzőművészeti élet vérkeringésébe. A kortárs művészek alkotásai az utóbbi években is nagy számban magas művészi színvonalon jelennek meg.

A **Nemzetközi Dixieland Fesztiválnak** 1984-ben adott először ott-hont Salgótarján városa. Ez idő óta – mindössze néhány év kivételével – rendszeresek a többnyire május elején megtartott nagyszabású és sikeres koncertek a nógrádi megyeszékhelyen. A hazánk határain túl is ismert rendezvény évtizedek óta szolgálja Salgótarján városmarketingjét is.

Tarjáni Folk és Szlovák Napok a Nógrád Megyei Folklorfesztivál részeként évente több ezer látogató örömeire kerülnek megrendezésre. Zenekari koncertek, sztárvendégek és jó hangulat jellemzi minden évben a rendezvényt.

Salgó Rally. A verseny nemcsak az autósport szerelmeseinek nyújt élményt, a táj szépsége is sok turistát vonz a hegyekbe. Hosszú szünet után 2009-ben és 2010-ben volt újra rally Salgótarjában. Újabb cezúra után 2016-tól kerül ismét megrendezésre.

Adventi sokadalom. A 2000-es évek közepétől a civil kezdeményezésre sok látogatót vonzó rendezvény a karácsony, a karitás és a szeretet jegyében fogant. Programjaival és ajándékaival sok gyermek és szülő számára okoz nagy örömet.

A **Medvesi Fotós Maraton** 2013-tól kerül megrendezésre a Karancs-Medves vidékén, évről évre az ország minden részéből egyre több fotóst és más látogatót is fogadva. A kétnapos program során terepvezetők mu-

tatják be a táj legszebb részeit fotós szempontok szerint összeállított programok kíséretében.

Sajnálatos, hogy néhány nagy múltú rendezvényre ma már csak némi nosztalgiával emlékezhetünk. Így többek között

a TIT Nemzetközi Nyári Ifjúsági Egyetemre, amely a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Nógrád Megyei Szervezete/Egyesülete által, jelentős önkormányzati támogatással 2000-ig került megrendezésre. Jó két évtizeden át vonzotta az ország minden részéből a diákokat és a fiatal értelmiségieket;

a Nemzetközi Ugrógálára, amelyre mint „tarjáni találmányra” először 1986-ban került sor a város Fő terén. 1999-től környezeti kultúrájának bemutatása szándékával is áttette színhelyét a festői somoskői Váralja Sportcentrumba. A külföldön is népszerűvé vált ugrógálán a két évtized alatt mintegy harminc ország több száz neves, olimpiai bajnok és világcsúcstartó atlétája vett részt.

Végül vessünk egy pillantást a **közgyűjteményi intézményekre**, amelyek jelentős szerepet töltenek be kulturális, szellemi és tudományos életünkben.

*A Balassi Bálint Megyei Könyvtár épülete Salgótarjában.
Itt található a Palócföld folyóirat szerkesztősége is. (Fotó: bbmk.hu)*

A **Balassi Bálint Megyei Könyvtár** egyaránt ellát megyei és városi feladatokat. Szakmai hivatásán túl fontos szerepet tölt be a megye közművelődési életében, a népi hagyományok őrzésében, a helyi értékek bemutatásában is. Mindezt jól reprezentálják a rendre sikeres kiállítások, könyves ünnepek, könyv- és lapbemutatók, író-olvasó találkozók, a jeles napok évfordulós rendezvényei, a nyári napközis olvasótáborok. Befogadja a megye egyetlen – immár 67. évfolyamában járó – nyomtatott (és online) folyóirata, a Palócföld szerkesztőségének, és egyben a folyóirat kiadója is. Az intézmény 2020-ban a szakma legmagasabb elismerését, a rangos „Minősített Könyvtár” címet is elnyerte, amit ez év elején a Magyar Kultúra Napja alkalmából vehetett át.

A **Dornyay Béla Múzeum** a házigazdája a már említett Salgótarjáni Tavasz Tárlatnak, illetve a Salgótarjáni Rajzbiennálénak, időszak kiállításoknak és sok más rangos rendezvénynek. Szervezi a Nagy Iván Honismereti Pályázatot, támogatja a Múzeumbaráti Kör működését. Kiadványozási tevékenysége az utóbbi években vált igazán értékké. Mind jobb színvonalon működteti az országhatárokon túl is ismert bányamúzeumot. A múzeum számos ismerve alapján megállja a helyét országos összehasonlításban is, látogatottsága az elmúlt években dinamikusan növekedett. A múzeum 2020 októberében a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetségének Év Múzeuma díját is elnyerte.

A **Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára** (elődje: Nógrád Megyei Levéltár) funkcióját magas szakmai színvonalon tölti be. Rendszeresen megjelenő történeti kiadványai (jelesül és többek között a *Salgótarján történelmi kronológiája I–II.* kötete, az 1956-os salgótarjáni eseményeket feldolgozó kiadvány, a *Salgótarjáni zsidótörténet* című kötet) nagy jelentőségű helytörténeti értékek, amelyek egyben országos elismerést is kiváltanak.

Rövid összegezés, néhány következtetés

Az egészségügyi ágazat – az országosnál rosszabb egészségi állapotú lakossággal együtt – fokozott gondoskodást igényel. Ismereteink szerint a működő orvosok és asszisztensek áldozatos munkát végeznek, jóllehet ezt minden érintett másként éli meg. Az orvostársadalom elöregedése országos tendencia, városunkban különösen jellemző. Az ellátás színvonala stagnáló, egyes városi körzetekben romló. A háziorvosi rendelők felszereltsége megfelel az előírásoknak. Az Önkormányzat a képzett szakemberek letelepítése érdekében indított programot, amely az orvosok esetében is eredményes lehet.

Az oktatás-nevelés irányításában a biztonságos és nívós ellátás mellett erősödött a gazdaságosságra való törekvés. A kényszerű változások – intézménymegszűnések, a pedagógusok létszámának csökkentése – azonban nem javíthatták az intézmények dolgozóinak komfortérzetét és felelősségteljes munkájuk minőségét sem. A főiskola megszűnése, az önálló felsőfokú képzés hiánya a megyei jogú város – hosszabb távra is kiható – deficitje.

A **kultúra-művelődés** egyes időszakokban preferált helyzetében a várt színvonal-emelkedés nem következett be. Miközben a kulturális élet erősen rendezvénycentrikus, a Zenthe Ferenc Színház pedig Salgótarján kevés sikertörténetének egyik remek reprezentánsa, a helyi társadalom egy részében a művészetek és kultúra iránti igény csökkenőben, az érték szemlélet és az identitástudat visszaszorulóban van. Mindeközben a városban esetenként a munka-, a magatartás- és a környezeti kultúra színvonala is kifogásolható.

SIMEK VALÉRIA

Sugaras időkben

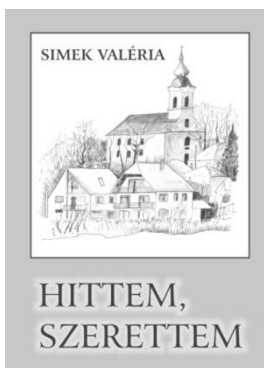
A szó benned mélyen ült el
csak figyeltél. Neked
ajánlottam fel álmaid.
Úgy éltél, mint akié itt
minden völgy, domb,
erdő. Beszélgetéseket
hallottál régi öregektől,
áldást és átkot. S az
elvirágzott júliusban
rendbe raktad az eltörött
szó-darabkákat. Majd nyitott
mondatokat fűztél össze
öblös kosárrá. Sugaras
időkben az évek bennünk
öltöttek testet. Figyeltünk
egymásra, lépéseink
egymáshoz igazítottuk.

Amikor a szemünkből
kipattant a hajnal, mezőn
talált minket a dél.
Sonkát, kolbászt bontottunk
a dél szakajtójából a föld
asztalán szétterítve.
Fecskék karistolták az eget, –
vihar lesz – mondtad.
Induljunk, mert tengelyig
süllyedünk a dombokról
lehordott sárban, iszapban.
Otthon a tükörben néztük,
hogy ráncok gyűrődnek
arcunkon, pedig még
figyelő, hallgatózó gyermekek
szerettünk volna lenni.

Rád gondolok

Rád gondolok, magam siratom
hiányod csendjében. Viharlámpád
fénye nem araszol előtted hazafelé
az úton. Vad szelek elvitték parányi
lángodat. Szemmel föl nem mérhető
messzeségben jársz. Az árnyékok már
nőnek, akár a bíbor sugarak. A nyár
zöld lobogása már olvad az estében.
Harangok szólnak messzire szálló
zúgással. A földön mély csend pihen.
Az ég ezüst szegekkel fényesített
terítő a világ fölött.

BAKONYI ISTVÁN

Simek Valéria: *Hittem, szerettem*

Simek Valériát eddig költőnek tarthatta nyilván az olvasó. A szülőföldjéhez, a Fejér megyei Bakonycsernyéhez mindmáig hű szerző verseskötetivel vívott ki rangot a kortárs magyar irodalomban. Versei arra jelentenek szép példát, hogy bárhol az országban (és a világban) születethet olyan érvényes költészet, amely az egyetemesség felé közelít.

Legújabb könyve, a *Hittem, szerettem* viszont a prózaírókat mutatja fel. Az író édesanyja „bőrébe bújva” mesél egy küzdelmes és szép életről.

Ahogy az előszót író (és a címlapot tervező és illusztrációkat készítő) P. Maklári Éva írja: „...Ez a könyv azonban sokkal több, mint egy élet története. Szociográfia egy korról, egy település életéről, szokásairól, hétköznapijairól és ünnepnapjairól...” Így, ezzel a teljességgel lesz izgalmas olvasmány, s többek között betekintést nyerünk egy olyan falu életébe, ahol szlovákok és magyarok élnek békességben. S arról is képet kapunk, hogy vallási tekintetben az egyik legszínesebb magyar település, hiszen az evangélikusok mellett számos kisebb felekezet is megtalálható immáron hosszú ideje Bakonycsernyén.

S mindezeket úgy ismerjük meg, hogy a középpontban végig az anya és családja története áll. Így kapjuk meg a korrajzot is, a múlt század húszas éveitől az ezredfordulóig. A bonyolult emberi kapcsolatok, a gyakran fájdalmas epizódok teszik még érzékletesebbé a történetet, amelyek a brutális történelem részei. Közben a szerző miniportrékat rajzol meg a családtagokról, a közvetlen környezetben élő emberekről. Olyan emberek ők, akik megszenvedték sorsukat, akiknek kijutott a szétszakítottságból is.

Veretes, puritán prózastílus a Simek Valériáé, helyenként szép lírai elemekkel gazdagítva. Ez utóbbiak főként azokban a részletekben lelhetők föl, amelyekben a szerző számára oly kedves és fontos természeti környezet elemeiről olvashatunk, vagy éppen az évszakok váltakozásairól, a termést adó föld áldásairól. A munka becsületéről. Olyan embereket mu-

tat be írónk, akik számára a mindennapos tevékenység adja meg az élet értelmét, akiknek a föld, a növények, az ég, a levegő adják a létezés nélkülözhetetlen feltételeit. S mindez a jellegzetes bakonyi tájban jelenik meg, de megjelenhet bárhol a teremtett világon.

Egyfajta „szent naivitás” is a jellemzők közé tartozik. Egy idevágó részlet: „...Milyen jó lett volna mindig gyermeknek maradni, ártatlan, felelősségre nem vonható, egy kicsit dédelgetett, meggyűlölhethetetlen, szeretetért kezdet nyújtó, és szeretetet feltételek nélkül is elfogadónak...” S ez egyben a „képzeletvilágú nincstelenség” korában fogalmazódik meg a mű főalakjában. Egy olyan történetben, amelynek minden eleme megtörtént a valóságban, s ezeket az elemeket színesíti Simek Valéria némi fikcióval, főként a dialógusok tekintetében. A történet valódi, a kidolgozottsága művészi. Ott is, ahol a gyermekkort idézi meg, és ott is, ahol a történelem szorongatta helyzetéről szól. Nehéz sorsokat mutat meg a falu életéből, de a harmóniának a címben jelzett megnyilvánulásai mindvégig meghatározó jelentőségűek. Az anya fejlődéstörténete mindvégig a középpontban áll, s ezt az egyes szám első személyű elbeszélés is erősíti. A tisztességes szegénység körülményei középette.

Persze ebben a közegben is vannak emberi és családi gondok, és ide sorolhatjuk azt, hogy a főhősnő szüleinek különélése okoz bizonyos feszültségeket. Árnyalt tehát az összkép, a szerző nem festi hamissá a valóságot. És egyre inkább árnyakat jelent az is, hogy közeledik a második világháború az akkor még fiatal lány életében. Ebben az időben mennek el a fiatal lányok summásnak az Esterházy-birtokra, ahol a mű főalakja számára a teremtő munka az elsődleges. Így vall: „...Még tizennégy éves sem voltam, de munkám miatt már inkább felnőttnek számítottam. Gyermekségem gazdag játékvárát ledöntötte idesapám halála és a közeledő félelem a háborútól...” Újabb drámai fordulatok, ám érzékeljük benne az életigenlést, a helyüket megálló, dolgos, erős jellemű emberek világának az értékeit.

Aztán elérkezünk a háborús jelenetekhez, és megjelennek az első halottak. A helyzet nyelvi is sajátos: a szlovák nyelv segíti a párbeszédet az oroszokkal. Viszonylag szűkszavú az akkori jelenségek leírása, Simek Valéria óvakodik a túlzó részletektől. Jó ízléssel jeleníti meg a gyász idejét, az elesettek sokaságának tragikus látványát. Persze érzékeljük, hogy nem ez a falu volt a háború egyik központi helye, így a túlzott részletezés is hiányzik ezeken az oldalakon.

Aztán a háború utáni történések elhosszítják újra a pozitív életösztönöket. A szerelem, az eljegyzés, a házasság és a bő gyermekáldás mozzanataira

gondolok. Itt is jellemzi Simek Valéria stílusát a lírai elemek gazdagsága. Az *Eljegyzés* című alfejezet pl. így kezdődik: „A fák megülő csendjében lépkedtem hazafelé. A faluig lehúzódó erdők árnyékában békesség honolt. A zöld fű lágyan remegni kezdett a növekvő szélben. Az alkonyat a dombokra szállt, mire hazaértem...” Egy-egy verssor mindegyik. S a líraiság nem csupán nyelvi szépséget jelent, hanem a bemutatott életpillanat értékeit is erősíti. Mindez nem meglepő egy olyan szerző esetében, aki mégiscsak költő elsősorban.

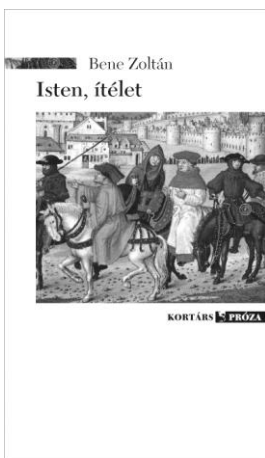
A gyermekek születését is visszafogott hangon meséli el, olyan diszkréten, mint ahogy a lírája is. Ugyanakkor – ha szűkszavúan is – érzékelteti a Rákosi-korszak jellemzőit, a „leadásos” időszakot. S az egyik alfejezet már a címében is árulkodó: *Meggyen és kenyéren arattunk*. Jellemző az is, ahogy a harmadik gyermek (maga a szerző) születését elbeszéli, szinte kívülállóként. Itt és másutt is jellemzi valami sajátos távolságtartás annak ellenére, hogy igencsak személyes odatartozásról van szó.

Aztán később egyre nagyobb léptekkel közeledünk a befejezés felé. És elérkezünk a szépséges utolsó szavakhoz: „...Uram, van valamilyen égi zár, kilincs, valamilyen csoda, mely hozzád nyitja ajtaját? Kérlek, engedj be, mert megfáradtam!” Így lesz teljes és hiteles egy asszony, egy anya, egy feleség portréja ebben a könyvben.

(Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2020)

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG

A lét pásztora

Bene Zoltán: *Isten, ítélet*

Ha rápillantunk Bene Zoltán nagyregényének borítójára, akkor hajlamosak vagyunk a két szóból álló címet egynek olvasni: istenítélet. A vessző azonban nem véletlenül került a két szó közé. A könyv mottói ráerősítenek a cím talányosságára. A José Saramago-idézet szerint az ember önmaga labirintusa, míg Orhan Pamuk idézete azt sugallja, hogy a véletlenek szükségszerűek.

Végigolvasva a könyvet, ezt nem tekinthetjük feltétel nélkül bizonyosnak. Születésünk helye és ideje miatt ránk mért körülmények, a tőlünk független történelmi események, csapások, kísértések ellenére a szabad akarat lehetősége, kérdésfelvetése, megkérdőjelezése megkerülhetetlen. A

regény végén az öreg kun figyelmezteti főhősünket, Szórad Lőrincet, amikor az a hosszas bolyongás után hazatérésre szánja el magát: *Nem lehet bizonyos abban senki, hogy a céljához ér. Lőrinc keserűen mosolygott: – Számomra már csak az a bizonyosság létezik – mondta –, hogy mindennek fölött, mindenkor ott a vigasztaló, könyörületes Isten, ítéletében megnyugodhatunk.*

Az ítélet a hitben rejlik? Hisz Istenben, de önmagában is. Bezárul egy kalandos, már szinte pikareszkregény cselekménye, a megnyugvással, a hazatéréssel. Van hova hazatérni, ez is fontos motívum. Szórad Lőrinc nem hasonlítható Cervantes főhőiséhez, nem szélmalomharcot vív, ha úgy is tűnik, nem rendelkezhet sorsa fölött. 56 fejezeten keresztül követjük útját, valóságos road-movie. A *movie*, vagyis *mozi* szó nagyon is találó, mint egy jól megírt forgatókönyvben látjuk a jeleneteket.

Erős kezdéssel indítja történetét Bene Zoltán, egy megerőszőszakolási jellel, Aba Sámuel követi el. Azt gondolhatjuk, ún. in medias res, vagyis a dolgok közepébe vágva, miközben ez csak egy fontos előzmény, amely megágyaz szimbolikusan a történetnek. Szórad Lőrinc már nem fattyúként születik, hanem jómódú földbirtokosként. A könyv erénye, hogy Szórad

Lőrinc életének története (benne az élmények és érzelmek sorozata) az átélt hétköznapjaiból és gondolataiból bomlik ki, szorosan kapcsolódva a külvilág (helyek, emberek) és a Szórád lelkivilágának alakulásához egymásra való hatását érzékeltetve. A főhősnek megadatik, hogy beleszóljon a történelmi eseményekbe, első alkalommal véletlenül, utóbb már előre felkészülve.

A főhős nem egyházi személy, ha folytat is a hittel kapcsolatos vitákat. A világi hatalom, a világi értelmiség képviselője, aki egyaránt jártas a vallás és a tudomány kérdéseiben. Tudja a helyét, tudja, hogy földbirtokosként ugyan a hűbéri rendszer tagja, képviselője, de nem herceg, nem gróf vagy báró. Mondhatnánk felvilágosult polgárnak is, aki városlakó, de nem kalmár. Vagyona van, ami lehetővé teszi számára, hogy Páduába menjen tanulni, képezni magát. Látszólag teheti, szabad. Szabad akarata lehet. Lehet, olykor van is, de ez a szabad akarat folytonosan korlátozva van feljebbvalóitól.

Bene Zoltán történelmi hűségre törekszik, de stílusa, mondat- és szóhasználat a mai korhoz is köti a szereplők beszéd- és gondolkodásmódját. Mindez olyan hatással jár, mintha egyszerre élnénk a XIV. és a XXI. században. Mai jelenlétünk ott-jelenlétet formáz, és viszont, az akkori élet maivá (bensőségessé) válik. Mai identitásválsággal teli korunkban Bene Zoltán a nemzet önértéke kezdetének világába vezeti az olvasót, át- és felülírja a valóságot, hogy egy cselekmény értelmén túli térbe is bepillant-hassunk, a lehetőségek terébe, a szabad cselekvés emberi lelket felemelő és formáló mámorát megtapasztalva. A regényíró a történelmi tematika és a nemzeti identitás kapcsolódási hálóját szövi fejezetről fejezetre, egy birodalmi helyzetben, amikor a magyarság Európában megkerülhetetlen politikai tényezővé válik. Az író olyan hőst választ, aki – bár kudarcot vall – mindvégig megőrzi emberi mivoltát, másodsorra úgy válik hőssé, hogy mások szemében nem az. Az ő perspektívájából láttatja Bene a történéseket, az igazság rejtetté vagy kimondhatatlanná válik, a hazugság álarcát ölti magára. A polifonikus regényben az író a középkort sokféle élethelyzetből és karaktertípustól által szólaltatja meg.

Az Isten, ítélet című könyv nem csak a magyar olvasóknak íródik. A regény sok-sok helyszíne és szereplője magyar határokon kívüli térben található, a barbárság univerzumát téve zárójelbe. Ez a barbárság megszűnőben, változóban van, Szórád Lőrinc az egyik alanya, aki más univerzumba képzelettel magát, az etika és humánus képviselőjeként, akinek és egyben a regény mindentudó elbeszélőjének az igazság autentikus és megkérdőjelezhetetlen volta kérdéses.

Egy eljövendő új kor előfutára, Dante halott (1321). Shakespeare-re meg várni kell. A trónviszályokra nem. Az, hogy király vagy, netán a trón

várományosa, nem életbiztosítás, az sem, hogy életed hosszú lesz. Örökös harc ez, az életért, a családért, a birodalomért. Szórád Lőrinc Dante örököse filozófiai értelemben, bár Szórád nem költő, költői hajlama sincs, inkább gondolkodó, a világot értelmező, megérteni akaró figura, aki szomjazik a tudásra, nem véletlen, hogy Páduába igyekszik, hogy magister lehessen, szabad akaratából. A XIV. században a nagy itáliai egyetemeken nem volt teológiai kar, a XVII. század derekáig sem a páduai, sem a németalföldi egyetemen nem kérdeztek rá a beiratkozó hitvallására, és nem kötelezték őket az ennek megfelelő eskü letételére sem. Szórád Lőrincnek a sors csak idővel engedi meg, hogy nyolc évet Páduában tölthesen, és ez az idő sem elég arra, hogy magisterré váljon. Élete mindig úgy alakul, hogy rajta kívül álló erők döntenek róla, hogy ismételen a király szolgálatába állítsák. Miután megmentette a király és a királyi család életét egy összeesküvőtől, pályája kényszerek sorozata, a trónharcok, a cselszövések világában találja magát, legyen magyar vagy olasz (nápolyi) földön. Nem kém, a királyi kancellárián szolgál, figyel, tanul. Folytonos készenlétben kell lennie, léte tehát az örökös várakozás, az örökös figyelés, bárhol is járjon. Megbízna benne, ha nem is vakon, ellenőrzik, próbára teszik, valóban készen áll-e, fegyelmezetten cselekszik-e majd, ahogy elvárják tőle. Feljebbvalói közül az egyik világi, a másik egyházi figura, általában párban jelennek meg Szórádnál, kölcsönösen kiegészítve egymás mondandóját, közlik, mit kell tennie. Bacsó Péter örökbecsű filmje, a *Tanú* jut eszembe, és Pelikán, akivel közlik: *egyszer majd kérni fogunk magától valamit...*

A regény kulcsmotívuma a választás kérdése. Az én szabadsága, a szabad döntés lehetősége. A Bibliában is olvashatjuk: *...magad választbatsz, mert ez megadatott neked* (Mózes 3: 17). Szórád Lőrinc számára is eljön az idő, amikor kérnek tőle, és választania kell. Hűség és kényszer kettőse vonul végig a regényen.

Bene Zoltán könyve történelmi regény, de a hibrid formából: *én-* és fejlődésregény, eleven és nem sematikus korrajz, mindvégig elkerüli a vizsgált kor negatív beállítását (sötét középkor), sőt a fejlődés és prosperitás ethoszával olyan világot teremt, amely kevésbé ismert és elfogadott. Kerüli a prűderiát, az álszent erkölcsöt, a testiség és a szexuális aktusok kendőzetlen tárgyalása, megjelenítése révén a könyv közel áll Boccaccio *Dekameronjához*. Mintha a szerző a szexuálisan túlterhelt jelenkorunkat idézné fel a múltban.

Bene Zoltán könyvét olvasva az Anjouk korának shakespeare-i világában (és nem színházában) találjuk magunkat. Veszéllyel, izgalommal, változással, harcokkal teli hely a kor. Az Árpád-ház kihalt, a trónöröklés rendje felborult. Szórád Lőrinc időnként ugyan a cselekvés szabadságát,

többnyire annak hiányát éli meg. Egy olyan világban kell eligazodnia, amelyben senki sem őszinte, amelyben a cselekvés és a nem cselekvés irányát mindenki a maga érdeke szerint igyekszik megszabni. Mindennaposak a gyilkosságok, a kínzások, a fővesztések. Senki nem érezheti magát biztonságban, még a király sem. A belső rend nem szilárd, meg kell szilárdítani, és ha lehet, gyarapítani az országot, a birodalmat. Szórád Lőrinc korának értelmiségi figurája, akit a sors véletlenje és szeszélye felfelé lök, a királyi udvar bennfentesévé válik, akinek nincs felsőbbbségtudata.

A nemzeti azonosságtudat kialakulásáról és erejéről is szól a könyv. A magyar nemzethez tartozás ebben a történelmi időszakban etnikai jellegű volt. Rendre találkozhatunk böszörménnyel, kunnal, besenyővel, akik a magyarságtól különböztek, de a magyar király alattvalói voltak. A *magyar* népnév, a *magyar nemzet* kifejezés nem volt a magyar királyság földjén élő összes népek gyűjtőneve, hanem megkülönböztető jelentéssel bírt.

Bene Zoltán könyve történelmi regény ugyan, de egyben kortárs regény is. Ne tévesszen meg bennünket a könyv cselekményének történeti ideje és helye, a fiktív és valóságos figurák. Bene könyvében nem az idő a fontos, hanem a cselekmények térbeli összefüggései, ezek viszonyait kifejező nyelvi-gondolati formák, a cselekvő ember önmagára ébredése, eszmélése, a honvágy és szabadság érzésének megtapasztalása. A regényben benne van mai korunk minden baja, nyűge, háború, megtorlás, fogság, árulás, mérénylet, bosszú, besúgó, idegenek, járványok, az alattvalói lét gyötrelmei, a férfi és nő közötti egyenlőtlenség tetet-lelket megnyomorító valósága.

Szórád Lőrinc megismeri a terek, paloták, helyek, szokások, népek különbözőségeit. A terek tágasságát és szűköségét, az utcák bűzét, az emberi lehetétek bűdösségét, a kicsapongó életet, a nők kiszolgáltatottságát. *Furcsa csúnya* ember, nem a nők bálványa és a férfiak riválisa sem lehet. Lenéznek, leszólják, helyesebben kihasználják, sőt felhasználják a birodalmi politikában, az udvari élet színjátékában. Szórád Lőrinc folytonos krízisek közepette találja magát, akarva és akaratlanul is.

Bene Zoltán szerint ... *mindent a most és az itt az igazán lényeges. A múltat nem változtathatjuk meg, viszont árnyalni megkésérelhetjük. És ez az árnyalás fontos, hiszen ha a közbellyé vált mondásra gondolunk: historia est magistra vitae, azaz a történelem az élet tanítómestere, távolról sem mindegy, hogy sematikus, fekete-fehér, egydimenziós képet vagy színes tablót festünk a sokszínű, izgalmas, egyszerre lenyűgöző és félelmet kelte emberi történelemről. Amelyben, ne feledjük, a címszereplő, azaz az Ember változatlan.*¹

¹ <https://irodalmijelen.hu/2021-feb-01-0832/lehetesegek-vilagok-vilaga>

A regény 56 fejezete Szórád cselekedeteit és gondolkodását követi, az egyes fejezeteket egy-egy mondatban összefoglalva, miről is fogunk olvasni. Szórád az udvari élet figurája, hol rejtetten, hol felfedve, miért is van ott, ahol van, ahol lennie kell. Testőr, óvó személy. Tőrével, szellemével. A történet kibontása lineáris, bár az elbeszélő olykor-olykor előre- és visszatekint, lezárja a történetet, más irányba tereli a cselekmények elbeszélését. Mint egy labirintusjátékban: vissza kell lépni, vagy öles léptekkel előre haladni. Szórád egyszerre bábu, egyszerre fontos figura egy politikai játszmaiban, a trónért való harcban. Hús-vér embereket állít elének Bene Zoltán, a figurák hol jók, hol rosszak, egyszerre és egyidőben.

Szórád az identitását kereső regényhős, önmegértésének történetét követhetjük nyomon, a fejezetek a létmegértéshez vezető út stációi. Szórád Lőrincben magára ismerhet a mai értelmiségi is, feltárul a létezés különösége a profán oldalával együtt. A világ egy kicsinyke pontja miként is lesz fontossá, miként érti meg, sorsa hasonló Estáéhoz és a Félszemű Lovagéhoz, kivonulnak a világból, bár benne élnek, de rejtetten, rejtőzködően.

A könyv visszatérő témája a női lét és a női test szépsége. Miként lehet szabad egy nő a középkorban. Kurtizánként. Esta és Lukrécia más-más alkat, de abban egyek, hogy testük révén emelkednek fel, válnak szolgává, kiszolgáltatott figurává. Megélik az éhséget, a szenvedést, a kínhalált, a járványt. Esta és Szórád Lőrinc titokzatos és véletlen találkozásai Dante szerelmi világára is utalhatnak, Esta utóképe lehetne Dante Beatricéjének, aki gyönyörű jelenség, de elérhetetlen, természetfeletti, az eszményi szerelem szimbóluma, a szent nőiesség földöntúli tárgya, csillagos ég, akire és amire felnézünk. Az *Esta* név eredete bizonytalan, Eszter beceneveként is fellelhető, az *Eszter* név csillagot is jelent, ugyanakkor felmerült bennem, hogy az író esetleg a Vesta-szűz szóból hagyta el a V kezdőbetűt. Esta úgy jelenik meg előttünk, mint érintetlen, mint tiszta nő, bujasága ellenére. Olyan nő, aki tisztában van azzal, hogy tetteinek következményei vannak, sorsa megítéltetik. Izabellaként belsőleg megtisztul, még akkor is, ha mesterségét folytatja, de függetlenné tud válni, vagyis döntést hoz, földi lényként, titkát őrizve. Fontos a névadás, mivel a név a jellemzés és a művészi hatás eszköze is. Edömér, egy másik szereplő neve, szegediesen hangzik. Bene Zoltán nyíltan vállalja szegediségét: *Én Szegeden élő szegedi író vagyok. A szegedi jelző számomra is rendkívül fontos. Egyszer valami olyasmit válaszoltam egy szegediségemet firtató kérdésre, hogy volt ugyan olyan időszak az életemben, amikor úgy éreztem, gyakorlatilag bárhol lehetséges élni az országon belül, hiszen ez egy kis ország, sőt, a Kárpát-medence sem végeláthatatlan, de elég gyorsan kiderült, hogy csak Szegeden működök jól, vagy legalábbis úgy-abogy.*

A regény visszatérő motívuma a honvágy a hazai föld iránt. Szórád hazamenekül, nem fedheti fel magát, mert feljebbvalói keresik, tudni akarják az igazságot, miként is halt meg András herceg. Esta Izabellává lesz, más néven, más helyen élék életüket, mintha biztonságban lennének. Maszkot vesznek fel, álnevet, el kell felejteniük, kik is valójában. Szórád Lőrincre is ez a sors vár, nem fedheti fel kilétét, bujkálnia kell.

Szórád Lőrinc nem Odüsszeusz, bár sorsuk sok tekintetben rokon. Mindkettőjüknel elodázódik a hazatérés. Mindketten elhagyták otthonukat, a világra nyitottan. Az otthon elhagyása olyan mítosz, amely az ősidőkbe vezet vissza az emlékezőt, a gondolkodót. Vándorlása felidézi a magyarok bejövetelét, a vándorlást. Kalandja nem kockázatmentes, miként Odüsszeuszé sem volt az. Szórád Lőrinc idegenben válik érett férfivé, gyerekes ábrázata ellenére. Dacol az idővel, a test romlásával. Bene Zoltán regénye úgy fejeződik be, hogy az olvasó nem tudja, nem tudhatja, hogy Szórád Lőrinc eredeti életformáját folytatja-e vagy sem. Emlékek és hiányérzések járják át gondolatait, érzéseit. Nyugalmat keres, bár mindössze harminckét éves, a krisztusi kor küszöbén.

Bene Zoltán így vallott könyvéről: *„Az én történetem mindig a civilizációs háttérhelyzetek köré szerveződik” – Ennél a regénynél ez a trecento időszakára esik. Ez az a kor, amikor az ember újjászületésére kerül a bangsúly, Isten a háttérbe szorul. A reneszánsz hatalmas fordulatot hozott az emberiség történetében... Addig évezredekken át nagyjából ugyanabban az összetett, sokrétű világban éltek őseink (amit ma archaikusnak nevezünk), ez itt megváltozott. ...Véget ér egy régóta fennálló világ, és elkezdődött valami új, ami abhoz vezetett, amelyről az Áramszünet kapcsán beszélgettünk.”*

Bene Zoltán könyvét olvasva feltehetjük a kérdést: mit jelent a humanitas, az ember humánus volta (homo humanus)? Szórád Lőrinc sorsán és gondolatain keresztül Bene Zoltán a műveltség emberét láttatja egy barbár korban, a barbársággal vádolt magyarság idejében, és a lelki üdvéért munkálkodó embert, az ember mindennapiságát, még akkor is, ha ez a mindennapiság a trónharcokban, háborúban ölt testet. Egy-egy jelenetre megjelenik a könyvben Petrarca és Boccaccio is, de marginális a szerepük, inkább jelzőfények, bóják.

Szórád Lőrinc a humanista ember előképe, sőt képviselője. Heidegger szavaival: a lét pásztora. A regény története nem ígér boldog véget, Isten furcsán csúnya teremtménye – bár önállósul –, de további sorsa ismeretlen, sőt bizonytalan. A mai olvasó így bátran érezheti és gondolhatja azt, hogy ez a regény róla is szól, ott van benne ő is.

(Kortárs Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020)

SULYOK LÁSZLÓ

„Amíg magyar lesz és emlékezet...”

Erős Kinga: *Szavakban lobog – Írók az 1956-os forradalomban*

Kezdjük egy kalandfilmbe illő, könyvből vett jelenetfüzérrel, saját interpretációban!

Továbbra is drámai napokat él át az ország: az idegen fegyverek által leverett forradalom és szabadságharc utáni hetekben járunk. A bosszú már elkezdődött, de a joggal megtámogatott hivatalos megtorlógépezet még csak ezután indul majd be. Ezrek és tízezrek menekülnek a nyugati határ felé. „A magyar vasutasok hallatlanul tisztességesen viselkedtek, mert befogadták a menekülteket a vasutas szállásokra – mondja az egyik menekülő diákvezető az interjúkészítőnek. – Gyerekek, addig ne szálljatok le, amíg nem körözünk a vasutaslámpákkal, mert egész Sopront már megszállták az oroszok.” Kópházán kiürül a szerelvény. Egy húsztagú menekültcsoport botorkál a mező göröngyein, fölöttük röpködnek az orosz világítórakéták, torkokban dobog a szív. Célt téveszt az öreg embercsempész, és a menekülőket visszavezeti Kópházára. A fia ezért a ballépésért megdorgálja, majd egyórányi várakozás után ő indul el a truppal. Újabb botorkálás, újabb izgalom. Végül az erdő fái közül a fiatalember az ötven-száz méterre fénylő lámpákra mutat: „Az ott már Ausztria”. Az emberek nekilódulnak, mindenki rohan, ahogyan csak bír. Majd hirtelen az egri főiskolás Nagy Pál és társai borízű hangra lesznek figyelmesek: „Állj, vagy lövök!” – és két magyar határőr alakja bontakozik ki a homályból. „Gyűrűt, órát, pénzt ide, maguk mennek a paradicsomba, nincs rá szükségük” – dörren a parancs, szól a magyarázat a géppisztolyosok ajkán, és kifosztják a menekülőket. Nagy Pál*, a mesélő mindenét odaadta. A salgótarjáni születésű fiatalembernek utolsóként ez a kép rögzült emlékezetében a szülőhazájáról. A határ túlsó oldalán aztán újabb

* Nagy Pál folyóiratunk főmunkatársa.

meglepetés éri: az osztrák csendőrök kitárt karokkal és öleléssel várják őket.

A könyv szerzője, Erős Kinga kritikus, szerkesztő, könyvkiadó a barcasági Brassó városában született, s Ceaușescu bukása után települt át Magyarországra, 23 éves korában. Egy ideje köztünk él a Palócföldön, Nyugat-Nógrádban, a Duna-kanyar közeli Nézsán. A Magyar Írószövetség tavaly november végi közgyűlésén megválasztották a szervezet elnökének.

Tizenhárom költő, író, műfordító, újságíró, szerkesztő, műkritikus, nyelvész, irodalomtörténész idézi fel emlékeit a forradalomról és szabadságharcról: Ágh István, András Sándor, Bertók László, Buda Ferenc, Ferdinandy György, Gömöri György, Makkai Ádám, Nagy Pál, Papp Tibor, Pomogáts Béla, Sárközi Máttyás, Szalay Károly és Tóbiás Áron. Sokféle gyökerű, indíttatású és tapasztalatú, sokféle műfajban szült írásműveket asztalra tevő íróemberek, akikben mindenekelőtt az a közös, hogy aktív részesei voltak a több mint hatvan évvel ezelőtti világbresztő, ma már igazodási pontnak tekinthető eseménysornak, melyet leegyszerűsítve 1956-nak nevezünk. Élvezettel olvastam, és nem egy esetben briliánsnak éreztem ezeket a jobbára szűkre szabott memoárokat. Gondolom, ha interjúk helyett beszélgetések készültek volna, akkor még több emlékkép kerül elő.

Szép és jó munka ez az interjúkötet, csak dicséret és köszönet jár érte. És ezt igazán jól esik leírni, mivel elég ritkán találkozok a meglett korú magamfajta – aki már igen sok '56-os interjút készített és publikált – ehhez hasonló kíváncsi akarattal, beleérző érdeklődéssel és elkötelezettséggel az ifjabb generáció részéről. Így aztán ez a könyv is azt a régi felismerést igazolja előttem, hogy az 1956-ról szóló emlékezet mégiscsak arról az egyetlen igazságról szól, amelyet a magyar nép közös vágyának, a független, szabad és demokratikus Magyarország teremtő kísérletének szoktunk nevezni. 1956 őszének páratlan csodája, hogy beteljesült az akarat, a szándék, győzött a forradalom, és sikeresen összekovácsolt egy népet, egy nemzetet, miközben emberpróbáló helytállással, páratlan hősiességgel ajándékozta meg.

Aki elolvassa ezt a könyvet, az már nem mondhatja – ha netán addig hangoztatta is –, hogy a forradalom és szabadságharc lerágott csont. Mert ezek a vélemények, bármennyire is virulensek bizonyos körökben, érezni fogja, hogy igaztalanok és tarthatatlanok. Felismeri, hogy 1956 politikai, társadalmi és egyéb eseményei, valamint emberi történetei nem lehetnek mellőzésre és feledésre ítélandó vagy kivetni való felidézések. Hiszen az emlékezés és az emlékeztetés egyetemes, nem kisajátítandó támasz és kapaszkodó, tanulságteremtő képesség, erő, tisztító cselekedet. Ebből ered, hogy a túlélők és az utódok szép, okos tette az emlékéllátás, az esemé-

nyek méltó őrzése és ápolása, a szerepvállalók, a forradalmárok és szabadságharcosok, a hősök, a véletlen áldozatok, a legyilkoltak és a mártírok megismerése és megbecsülése, akár tárgyi, akár írásos vagy szóbeli eszközökkel. Mindezeket túlmenően részint az '56-osok nyugodalma, részint a magunk nyugalma-megnyugtatása érdekében is. Mert e mentális élvezetet évtizedeken keresztül éppúgy megtagadták tőlük, mint tőlünk, az utánuk következő generációktól, s nem mások, mint az igaz vágyaikat, a nemes akaratukat megsemmisítő megalázóik és legázolóik.

A narratíva újraélteti olvasóival az ellopott, illetve sokáig elhallgatott-meghamisított dicsőségünket. A könyv enged felhőtlenül örülni, lelkesülni, miközben viszont azoknak az orra alá dörgöli a tényeket, az igazságot, akik továbbra sem szívesen szembesülnek 1956 történéseivel és hőseivel.

Hány, de hány embert hallottam már magam is 1956-ról beszélni. Persze elsősorban nem értelmiségieket, mint ahogyan ebben a könyvben van, hanem úgynevezett hétköznapi, egyszerű embereket: szak-, segéd- és betanított munkásokat, ipari tanulókat, földművelőket, vasutasokat és sofőröket, alkalmazottakat, munkásnőket és háziasszonyokat. Akik ugyanolyan lelkesülten vetették bele magukat az események sűrűjébe, mint a tanult, magasan képzett, művelt emberek. Ugyanúgy lobogott bennük a tűz, az akarat, a vágy, hogy „ruszkik haza”, „vessen Rákosi”, hogy „Nagy Imrét a kormányba”, és így folytathatnók a jelszavak sorát. A 13 interjú nyomán rákényszerülök, hogy újragondoljam mindazt, amit már régóta tudok 1956-ról, tágabban véve a kommunista diktatúráról és terrorról, és nem csalódom. Kivétel nélkül megerősíti bennem a részben megtapasztalt, megszerzett tudást. Kétséget nem ébreszt sem a fősodort, sem a részleteket illetően. Utalhatok például olyan fontos és meghatározó történésekre, mint például október 23-a, az első nap, a Kossuth és a Köztársaság téri vérengzés eseményei, a november 4-ei átfogó, intenzív szovjet támadás és az ezt követő, Kárpátaljára történő deportálás; s citálhatom a belőlük levont lényegi megállapításokat, nevezetesen a forradalom céljaira, legfőbb követeléseire, a kommunista rendszer megreformálhatósága kérdésének felvetésére, a cselekvő személyek indítékaira, hitére és helytállására vonatkozóan. Ezek az adatok, illetve következtetések és vélemények a kötet domináns tartalmát alkotják. Ugyanakkor hozzátehetem, hogy a mű bizonyos részkérdésekben új információkkal is meglep, jártasságom ellenére. Történesen és csak példaként azzal, hogy Kádár nem tartozott a parlamentiek közé, ő a pártközpontból járt be az ország házába (ami érthetőbbé teszi későbbi árulását); vagy Pomogáts Béla *Egyetemi Ifjúság*-ban megjelent cikkének említése, amely elsőként vetette fel a

nyilvánosságban Magyarország politikai semlegességének kezdeményezését. S ahogy egy jó könyvtől elvárható, nem csak konkrét tényekkel gazdagszik az olvasó: újnak mondható, mélyebb vizsgálatra érdemes jellemzőket is felvillantanak előtte a beszélők. Kettőt említek. Az egyik, hogy míg az egyetemi ifjúság lényegében egyöntetűen állt ki Nagy Imre miniszterelnök és kormánya mellett, addig az üzemi munkásság már jóval távolsgártóbb és alapvetően kételkedő volt. A másik, és az egyértelmű megfogalmazásnak kimondottan örülök, hogy az amerikai társadalom – ha már az ún. politikai elitet ez nem jellemezte – büntudatot tanúsított azért, mert rádiójuk ellenállásra és kitartásra buzdította a magyar forradalmárokat és szabadságharcosokat, segítségnyújtással kecsegtetett, miközben az amerikaiak valójában a kisujjukat sem mozdították értünk. Ebben a példában természetesen a büntudat motívuma új.

Az erősnek és szilárdnak beállított kommunista rendszer 1956 októberében órák alatt összeomlott, és nemcsak Budapesten, hanem az egész országban. A régi hatalmi struktúra helyébe új struktúrák léptek: a munkahelyi munkástanácsok, valamint a települési nemzeti vagy forradalmi bizottságok. Ezek rövidesen kezdték megszervezni saját fegyveres véderejüket, a nemzetőrséget. A forradalom alatt kevés kilengés, lincselés volt tapasztalható, az is főleg Budapesten és egy-két vidéki településen, mint mondjuk Miskolcon és Mosonmagyaróváron, ami külön csodálatra méltó egy ilyen kivételesen emocionális helyzetben, felfokozott lelkiállapotban. Ami itt, Magyarországon történt 1956-ban, az nem a „nagy”-nak kikiáltott francia forradalom vérfürdője volt; se nem a Magyar Tanácsköztársaság durva, Szamuely és társai által vezényelt kíméletlen terrorja. Nevezetesen azért, mert az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc – a sok között bizonyíték rá Erős Kinga ezen könyve is – nem egy elenyésző kisebbség lázadása volt, hanem egy igazi népfelkelés, az egész nemzet harca volt idegen elnyomói és hazai helytartói ellen.

Azt, hogy mit is akart ez a nép, ez a nemzet, egészen másképp magyarázták a múlt rendszerben. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai, a győzők jelölték ki a narráció direktíváit, a kötelezően követendő utat, ők jelölték ki és zárták le a gondolkodás határait. A Kádár-rendszerben ennek megfelelően is tanították az 1956-os forradalmat és szabadságharcot, s jórészt talán ennek következtében – sajnos – még ma is akad, ráadásul közéleti ember is, aki ilyenképp gondolja. Holott a valóság egészen más. Ezt is kiválóan szemlélteti a szóban forgó kötet.

A valódi célt és akaratot így foglalja össze Pomogáts Béla irodalomtörténész a vele készült interjúban: „Mi arra készültünk, hogy fokozatosan,

lépésenként felőrlődik a diktatúra. Mindnyájan az emberarcú szocializmusnak, egyfajta demokratizált szocializmusnak a létrejöttében bízunk.”

Szalay Károly író, újságíró, irodalomtörténész: „... abban reménykedtem – teljesen naivan –, hogy ezt a rendszert meg lehet javítani. Fogalmam sem volt arról, hogy ez lehetetlen, hogy nem fog működni.”

És ezek a visszaemlékezések el is döntik a régi és az új interpretáció közti vitát, mert ennyi komoly résztvevő, kor- és szemtanú, ennyi eszes ember nem emlékezhet rosszul, nem beszélhet félre. Persze eldőlhetett volna ez a célvita már a Kádár-rendszerben is, ha elő lehetett volna vele hozakodni.

Az eddig leírtak sokaságából az is kikövetkeztethető, hogy a forradalomban szerepet vállalók egyáltalán nem érezték azt, és nem is gondolták, hogy rosszat cselekedtek, vagy valami főben járó bűnt követtek volna el: és ebben tökéletesen igazuk volt. Nem készültek ők semmiféle vezérszerepre. A helyzet hozta így. Legtöbbjüket embertársaik bizalma és szeretete helyezett pozícióba, ezáltal kaptak lehetőséget a cselekvésre, nem mindenkor hibátlanul. Ebből kiindulva sokan nem is gondolták, hogy problémájuk lehet, csak már akkor, amikor a letartóztatások tömegessé váltak.

S amint kezdtük, fejezzük is be úgy recenziókat, azaz a Nagy Pállal készített interjú felidézésével. A szépreményű ifjú pályafutására a pontot Franciaországban tette fel: franciatanárként, műfordítóként, íróként, tipográfusként, a párizsi *Magyar Műhely* című irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat alapító szerkesztőjeként. A Kelet és Nyugat közti különbség látványossága másodszor is mellbe ütötte. A menekültek egy csoportja 1956 karácsonyát egy dél-franciaországi városkában töltötte, s a fiatalembert ismét megérintette a csodálkozó felismerés: „Mellbevágóan új és szokatlan volt, hogy a város ki van világítva. A két világ között – ahonnan jöttünk, s ahová megérkeztünk – hihetetlen különbség volt.” Minket, akik itthon maradtunk, ennek megtapasztalásától zárt el a kommunista határzár, az aknamező, a vasfüggöny. Majd Nagy Pál egy örökérvényű emberi és keresztényi igazsággal zárja interjúját: „Franciaországba kerülve, a forradalmat átélve, tisztességes emberekkel találkozáskor értettem meg, hogy a humanizmus, a barátság, a szeretet mindennél fontosabb.”

Istennek hála!

(*Orpheusz Kiadó, Budapest, 2019*)

KÉGL ILDIKÓ

„Csüng az idő a meggörbült mutatón”

Balázs F. Attila: *Újrafestett rácsok* című kötetéről

Miért kell újrafesteni egy rácsot? Lekopott róla az előző festékréteg? Netán új idők új színeivel mázolniánk át régi rácsokat? Egyáltalán miért van szükség a rácsra? Védelmet ad, elválaszt? Növeli a biztonságot vagy fokozza az elmagányosodást? És vajon akkor is módunkban áll újrafesteni azt a rácsot, ha az csak a képzeletünkben létezik? Meglehetősen sokrétű, önmagukon túlmutató kérdések, burjánzó szimbólumértelmezések tolongnak a fejünkben Balázs F. Attila legújabb kötetének kézbevétele után. Konstatálhatjuk, hogyan gondolkodik a költő – jelesül egy háromlaki

költő – a világról, amelyben benne foglaltatik, és miféle kellékeket válogat eszköztárából, hogy reflektáljon rá? Balázs F. Attila lírájában zavarba ejtően banális pillanatokot szövegez meg – javarészt minimalista módon –, majd ötvözi azt mély filozófiai tartalommal, hogy végül egyetemes dimenzióba emelje mondanivalóját. Ebből a sajátos elegyből rendre olyasvalami sarjad, amitől különösen közel érezzük magunkhoz a jellemzően a harmadik erdélyi Forrás-nemzedékhez sorolt, Marosvásárhelyen született, Pozsonyban kiteljesedő költő beszédmódját. A kötet líráit mintha az elődeitől is elégikusabb hangfekvéssel szólaltatná meg a szerző, azokat már-már schopenhaueri pesszimizmus árnyalja. Ez a melankolikus intonáció úgy tölti meg az alig több mint száz oldalas kötetet, hogy ezáltal vaskosnak érezzük azt, a hiányversek sajátos enciklopédiájának. A versek befogadása közben – és azt követően is – mindennemű percepciónk azt közvetíti, hogy minden elmúlik, csak maga az elmúlás van kifeszítve az öröklet időtlen vásznára.

Balázs F. Attila nagy utazó. Ez a tény kétségkívül alakítja líráját. Miképp a szubjektumában fellelhető erdélyisége, felvidékisége, ha úgy tetszik, sokszínű magyarsága. A világban való barangolásai során, nem pusztán más kultúrákba nyer bepillantást, de lehetsége van arra is, hogy

távolról szemlélje sajátját. Kellő távolságra menni az otthontól, távolról fókuszálni rá – akárcsak egy impresszionista festményre –, úgy csodálni ezt a szomorúfűzből kifaragott bölcsőt, a Kárpát-medencét s a beleteremtett embert. Balázs F. Attila jellemzően a beleteremtett embert nézi: önmagát, minket. Meglehet, ez az oka annak, hogy a *Marseille*, *Bukarest*, *Kolozsvár*, *Miami*, *Managua* című versei nem egy-egy városképet festenek elénk, miképp azt a cím sejtetné. Az adott művek nem kifejezetten, sőt javarészt egyáltalán nem Marseille-ről, Bukarestről, Kolozsvárról, Miami-ról, Managua-ról szólnak, hanem az emberről. Mindenekelőtt az egyetemes vágyak beteljesülését áhító, többnyire magára maradt, útkereső emberről. Annak egy-egy pillanatképéről. *Jungot olvastam egy padon / nem először / közben fejbhallgatóból a Modern Jazz Quartet ostromolta hallószervemet.* Zavarba ejtően hétköznapi képek, ezzel együtt felkavaró gondolatok jelennek meg *Kolozsvár* című versében is: *olyan a világ körülöttünk, mint félig kirakott puzzle / mi sem illünk bele a képbe – gondolod / de nem szólás semmit / szivarra gyújtasz és nézed a nyugtalan / füstkarikát.*

Nyugtalan, útkereső kötet Balázs F. Attila hetedik önálló versgyűjteménye, mely egy kiábrándult, már-már hitehagyott szerző kapaszkodókkal nem túl sűrűn kirakott vallomásaiba enged betekintést. Gyakorta érezheti úgy a szövegkorpuszokat megfejteni kívánó olvasó, hogy más fogódzója nem is maradt a szerzőnek, mint a szavak, amelyeket társadalomkritikái során is segítségül hívhat: *gyakorold be a gesztusokat / hangoztass szlogeneket / míg tekintetük / mint bogáncs tapad rád / vakon követnek majd mint a / megváltót / és szabadnak érzik magukat / az újrifestett rácsok mögött.* Sorolja a költő a hatalomhoz vezető út kellekeit provokatív fásultsággal az *Újrifestett rácsok* című művében, a kötet címadó versében. Nehéz nem észrevenni az „ajánlás” mögött meghúzódó maró gúnyt, éles szemű társadalomkritikát. A szövegben megtestesülő tény – miszerint a szabadság csak képzet, évszázados, bevett PR-fogások, jól bevált módszerek segítik a hatalom gyakorlóit a nép ámitásában – eleve enerválttá teszi a címadó verset, s mind ezt tovább erősíti, hogy a kiábrándultság feloldását hiába várjuk, az nem történik meg. Úgy az adott versben, mint költészete egészében fel-felsejlik a kisebbségi létbe sodort egyén magáramaradottságának érzése.

„Míg a többiek játszadozásban, finom líraiságban élték ki magukat, és minden egyebet, ami szemet szúrt volna, ügyesen kódoltak, Balázs F. Attila köntörfalazás nélkül írta ki magából minden nyugtalanságát, vívódását, és

versei hemzsegttek az agresszív képektől¹ – jegyzi meg Orbán János, a Forrás harmadik nemzedékéhez tartozó költő sajátos, már-már önsorsrontásba torkolló, őszinte hangvételéről szólva. Miképp Orbán János rámutat, Balázs F. Attila első, *Maszkok* című kötete épp merészsége, kritikus látásmódja okán akadt el a román cenzúra útvesztőjében, hogy végül csak 1992-ben, Pozsonyban lásson napvilágot. „Nyilvánvaló volt, hogy az erdélyi ifúságra nem a rendszer által elvárt hatást fogja gyakorolni”² – mérlegeli a mellőzöttség okát a székelyudvarhelyi író, helytörténész. Jóllehet az idézett mondat mögött világosan felsejlik a román diktatúra irodalmi életbe történő markáns beavatkozása, azt kijelenthetjük, hogy társadalmi berendezkedéstől függetlenül sem kíván foglalkozni a költő azzal a kérdéssel, milyen is verseinek „elvárt” hatása. És bizony szembefordulni a mindenkori társadalom eltorzult igazságaival, rávilágítani konvencionális hazugságaira aligha kényelmes, de kétségkívül tiszteletet érdemlő vállalás.

Úgy a társadalomban, mint a privát életben zajló eseményeket – az észlelhető valóságot, és az azon túli tartományt is – kritikus szemmel figyeli, s észrevételeit illúziók nélkül önti versebe. A lírai én úgy ötvözi a profánt – olykor az egészen közönséges terminusokat – a szakrálissal, hogy abból újszerű versbeszéd születik. Pedig azt hittük, *Történet* című versének reménytelensége után nincs hova tovább reménytelenedni: *és akkor jöttek / összeszedték a harangokat / ágyúkat öntvén belőlük / aztán ágyúkból öntött / harangokat bozttak / néma tornyokba / és megint jöttek / összeszedvén a harangokat / aztán elfelejtették / újraönteni őket.* Az ide citált sorok olyan elementáris erővel robbantják szét szépbe szótt hitünket, hogy úgy érezzük, mintha tényleg itt felejtett volna bennünket az Isten. Ebben a kiábrándult létben az identitás is repedezni kezd, az énononosság megkérdőjeleződik: *arc villan a tükrörben / idegen vonás / én vagyok? / te vagy? / vagy valaki más.* Az önazonosság minimalista verse ez, annak kérdései és dilemmái szövik át a költeményt, miközben Babits *Gólyakalifa* és Szabó Lőrinc *Énhasadás* című műveinek üzenete egyszerre olvasható ki a sorokból. Csak míg Babits Mihály egy teljes regényben, Szabó Lőrinc egy versszakban, addig Balázs F. Attila eme tizenhét sorban keresi a választ a mélylélektani fogantatású babitsi kérdésre: „miért éppen én vagyok a sok közt én?” Miközben saját énjünk megmagyarázhatatlansága tükröződik vissza a versből, a sorok rávilágítanak arra is, hogy identitásunk emberi mivoltunk egyik legnagyobb értéke. Milyen am-

¹ Sütő Csaba idézi Orbán Jánost. In: *Balázs F. Attila legszebb versei*. AB-ART Kiadó, Pozsony, 2012. 138.

² Uo. 137–138.

bivalensnek sejlik fel a tény: az, hogy öntudattal rendelkezünk, magában rejti a csapdát, hogy meg tudjuk kérdőjelezni az önazonosságunkat. *Kéjfeszített kötél a két agyfélteke között / ki egyensúlyozzik rajta?* – kérdi *Ólompobár* című versében. És bár nyugtalanító, elégikus hangvételő a vers, mégis mintha önmagában a puszta szembesítéssel – egyedi és megismételhetetlen voltunk sulykolásával – ösztönzőleg is hatna, segítségünkre lenne abban, hogy felismerjük, kötelességünk kamatoztatni talentumainkat.

Feketén gomolygó érzések jellemzik a felvidéki-erdélyi költő líráját, amelynek markáns szervezőelve a dichotómia, ennek okán konzekvensen a végesség aspektusából tekint a létre. Szövegkorpuszaiban minden az elmúlás köré szerveződik, még a születés is. Adott esetben a szerelem születése. Ilyenformán a múlandóság árnyékából fogan szerelmi lírája is, melyek mondanivalói így eleve predesztináltak, s olvasásuk közben joggal érezhetjük, hogy még a legvágyottabb pillanatokot leíró vallomásokra is valamiféle halovány melankóliafátyol vetül. *Ütközés* című versének nyughatatlan sorai mintha arról árulkodnának, hogy sosem tud maradéktalanul örülni a költő. Mintha képtelen lenne a pillanat küszöbére akárcsak egyetlen másodpercre leheveredni, mert egy hang belőle kérlelhetetlenül kiszól, s eme cselekedetet máris vegetálásnak definiálja. Mintha ott lüktetne ereiben egy beépített homokóra, amely elszántan pereg, hogy a lepotyogó homokszemek az örömteli pillanatokot is stigmatizálják, figyelmeztetve a szerzőt: elmúlik. Ez is elmúlik! *a test, a test: bujaság, örömtanya / áramütés, vonaglás / beködolt balál.* Miképp a rácsról lepattozó festék, mi emberek is lepattozunk majd az idő vaskerekéről, semmivé leszünk. Mintha ez lenne a szerző minden alapmotívuma és végkövetkeztetése, s költői eszköztárából szigorú dramaturgként kizárólag az elmúlás témaköréhez válogatna nyelvi és képi kellékeket. Ilyenformán a kötetbe foglalt hetvenhárom vers üzenetét ehhez hasonló sorokba sűrítethetnénk: *folyik a homok a semmi száján.* Sajátos intonációt ad verseinek az olykor egészen határozottan manifesztálódó – máskor csak finoman a verssorok közé kéredzkedő, ám mindvégig jelenlevő – kérdés, mivégre jöttünk a világra. A világban elfoglalt helyét – mint valami tájékozódást segítő GPS-koordinátát – kétségbeesve kereső költő vallomásai ezek. Az elmúlás-perspektívából történő szemlélődés, az idő szorításának feszélyező nyomása pedig kétségkívül oka lehet a verssorokból kiáradó konstans nyugtalanságnak, s ezzel együtt az apátiába – de legalábbis keserűségbe, enerváltságba – hajló alaphangnak, mely a kötet egészét meghatározza. *Úgy fogy el az út a lábad alatt / hogy észre sem veszed / kinyílnak-e a szárnyaid?* – mondja *Fátum* című versében, olyan érzést keltve az olvasóban, mintha egy ontológiai tanulmány-

kötetet forgatna, melyben a létről szóló esszék tévedésből verses formában íródtak. A lírai én – miközben elsősorban önreflexiót végez – az olvasóhoz (is) szól, méghozzá olyan meszes közönnel, ami kiábrándultságot, fásultságot transzportál szerzőből versbe, versből olvasóba. A Balázs F. Attila vallomáslírájából kiszűrődő létértelmezés teljességgel nélkülözi a fennkölséget, a ragyogó szemű rácsodálkozást, amitől aztán a hiány megszövegezése, a fájdalom manifesztálódása még vaskosabbá válik, mint az elsőként észleljük, s mint amennyit egy szuszra képesek vagyunk befogadni. A költő legújabb kötetét ezért nem érdemes egyszerre elfogyasztani. Talán nem is illik. Talán nem is lehet. Úgy kell nekilátnunk a hetvenhárom versből álló gyűjteménynek, mint egy ínycsiklandónak tűnő, szépen szervírozott, ám laktató ünnepi menünek, ami mértékletesség híján bizony megárhathat. Olykor az öünkbe kell ejteni a kötetet, emészteni, időt adni a versnek, hogy elvégezze a feladatát bennünk. Engedni a *Homokórának*, a *Kisiklott villamosnak*, a *Kéknek*, a *Puzzle*-nak, az *Ólompohárnak*, a *Delete*-nek, hogy tegye a dolgát: hasson, gyarapítson, s ha kell, szembesítsen, fájjon, inspiráljon, felrázzon. Vagy csak gyönyörködtesen, afféle kosztolányis boldog-szomorúsággal. Mindeközben azt tapasztaljuk majd, hogy – a szerzővel egyetemben – magunk is az időről kezdünk gondolkodni. Mint Shakespeare, aki négyszázhusz éve – az idő filozófiájának aspektusain töprengve – így mondta: „az idő emberenként más-más sebességgel halad.” Vagy mint Einstein, aki ugyanezen analógia mentén értekezik az idő viszonylagosságáról, illuzórikus voltáról. Balázs F. Attila képekben beszél az időről. Mi pedig a bravúros sűritéseken elcsodálkozva, szemünket tágra nyitva automatikusan vetítjük ki magunk elé a költő által megfestett képet, ahogyan *csüng az idő a meggörbült mutatón*. S ha az időt ezúttal, mint a szerző hatvanhét évében felhalmozott élettapasztalatot és létértelmezést definiáljuk, akkor alighanem megfejtettük, mitől görbült meg az a mutató.

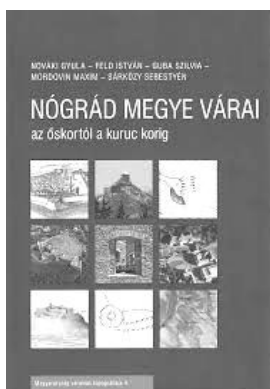
Látszólag paradoxonnak tűnhet, mégis miközben engedjük a versnek, hogy utat találjon hozzánk, s a szerző létértelmezésein merengünk, olyan benyomásunk támad, képesek vagyunk lassítani az idő múlásán. Ha úgy tetszik – átlépve köznapi értelemben vett határainkat – transzcendens élménnyé fokozhatjuk a befogadást. Ilyen módon enged bepillantást – mindenféle pátosz és fennkölség nélkül – egy karcsú verseskötet a lét magasabb dimenzióiba. S befogadói oldalról aligha lehet ennél vágyottabb szerepelvárásunk.

(*Hungarovox Kiadó, Budapest, 2020*)

DÉNES JÓZSEF

Nógrád megye várai

Nováki Gyula – Feld István – Guba Szilvia – Mordovin Maxim
– Sárközy Sebestyén: *Nógrád megye várai az őskortól a kuruc korig*

A Castrum Bene Egyesület égisze alatt, a Civer-tan Bt. gondozásában, közös kiadásukban jelent meg az esztétikus küllemű, szemre is igényes kötet. Az észak-magyarországi Nógrád megye várait mutatja be részletesen az őskortól a kuruc korig. A sorozat eddigi, északkelet-magyarországi megyéket, Borsod-Abaúj-Zemplént és Hevest bemutató kötetei után most nyugati szomszédjuk területe került sorra. Így a jelenleg Pest megyéhez tartozó börszönyi terület kivételével az egész észak-magyarországi régiót lefedik a topográfia eddig megjelent kötetei.

Vitatható, hogy miért éppen a mai megye jelenti a tárgyalt egységet? A történelmi Nógrád vármegye északi, jelenleg Szlovákiához tartozó része kima-rad belőle, viszont az 1950-es megyehatár-változások révén Nógrádhoz csatolt egykori honti, hevesi és gömöri helyszínek megtalálhatók benne. Magya-rázatot a sorozat mai magyarországi megyékhez igazodó elképzelése ad.

A tárgyalt erődítményeket három kategóriába sorolták. Az elsőbe a látha-tó maradványokkal rendelkező várakat, 57 helyszínt. A második csoportba a lokalizált és nem lokalizált elpusztult erődítmények kerültek, 5 további vár. A harmadik csoportot a bizonytalannak ítélt, további kutatásokat igény-lő helyek és adatok jelentik. A két utóbbi csoportot kissé mesterkéltnek ér-zem, hiszen az elpusztult és nem lokalizált erődítmények logikusan inkább a további kutatást igénylő csoporthoz tartoznának. A harmadik csoportban keverednek a szinte biztosan komolytalan adatok a valóban érdemi utána-nézést igénylőkkel (92 helyszínt). Mindenesetre ez az utóbbi szám is jelzi, hogy Nógrád várainak megismerése terén még sok a tennivalónk.

A szerzők lényegében egy részletes adattárat, gazdag összefoglalást ad-nak a kezünkbe minden egyes általuk ismert várról. Értékelésükre, a me-

gye történetében játszott szerepükre azonban nem vállalkoztak. Utóbbival akaratlanul is elismerték, hogy az eddigi kutatások sok tekintetben még befejezetlenek, folytatásra érdemesek. Értem ezt még a várak maradványainak teljességre törekvő összegyűjtésére is.

A Palócföld – a Börzsöny, Cserhát, Karancs, Medves és a Mátra erdős-hegyes tája – az ország várakban leggazdagabb vidékei közé tartozik. A megye neve is a szláv eredetű, új várat jelentő Nógrád. A terület kedvező természeti adottságai már az őskor emberét is ide vonzották. Nem meglepő, hogy már a bronzkorból és a vaskorból is erődített magaslati teleppek egész sorát ismerjük. Példa gyanánt említhetjük a középső bronzkori Héhalom, a késő bronzkori Mátraszőlős-Kerekbikk, Diósjenő-Pogányvár vagy éppen a Szanda-hegy kelta sánccvárat.

A megye névadó várának, magának Nógrádnak a korai története – a területén eddig folyt régészeti kutatások ellenére – közelebbről még mindig ismeretlen. Nem tudjuk, hogy mikor és kik építették – szlávok, bolgárok vagy magyarok? Mihez képest volt vajon „új vár”? A nógrádi Óvárhoz vagy Visegrádhoz képest? Ugyan már több ásatás is volt a várhegyen, de a 15. századot megelőző időkről gyakorlatilag semmit sem tudunk. Az a feltételezés sem áll erős alapokon, miszerint 1272-ben kapta volna meg az addigi ispánsági várat a váci püspök. Egyházi birtokba adására akár jóval korábban is sor kerülhetett.

A hegyes-dombos tájon sok alig vagy egyáltalán nem ismert történetű Árpád-kori nemesi várat találunk. Talán éppen itt dokumentált belőlük eddig a legtöbbet a 80-as és 90-es években Nováki Gyula és Sándorfi György. Magam is kivettem ebből a feladatból a részemet, főként a Mátra területének váraival kapcsolatban. A nógrádi várhelyek legszamosabb csoportját az ismeretlen vagy alig ismert történetű Árpád-kori várak jelentik, s számuk nyilvánvalóan még gyarapodni is fog újabb vármaradványok megismerése révén. A várépítés szempontjából sokáig korszakhatárként számontartott 1241/42. évi tatárjárás előtti évszázadok történetéről alig rendelkezünk adatokkal. Éppen a történelmi Nógrádhoz tartozó Fülek esete bizonyítja, hogy az új típusú magánvárak építése már korábban elkezdődött.

A mai Nógrád megye legfontosabb középkori várai: Buják, Drégely, Hasznos, Hollókő, Nógrád, Salgó és Szanda voltak. Ezek közül Hollókő, Salgó és Drégely hazánk régészetileg legtöbbet és legalaposabban kutattott várai közé tartoznak. Nógrádon és Szandán is voltak ugyan kisebb ásatások, de utóbbiak esetében még nagyon sok nyitott kérdés maradt.

A jelenlegi Nógrád megye legismertebb középkori kastélyromja Tar mellett emelkedik. Ugyanitt található a legszebb fennmaradt erődített

templom is. Balassagyarmat és Szécsény várkastélyai mellett a városok is védőfallal, palánkkal volta ellátva. Történelmi szerepük talán még a felsorolt klasszikus hegyi várakét is felülmúlja. A szécsényi várkastély főépülete, ha átépítve is, de még áll, a szécsényi, balassagyarmati és nógrádi városerődítések maradványait azonban jórészt már csak korabeli ábrázolásokból és a legújabb eredményes régészeti kutatásokból ismerjük. Megjegyzem, Nógrád esetében a 17. századi alaprajzon is ábrázolt négyszögletes erődítmény nem a város palánkja, hanem egy korabeli huszárvár a várhegytől északnyugatra. Írott adatainkból azonban nyilvánvaló, hogy Nógrád várához is erődített város csatlakozott – csak arról nem maradt fenn korabeli alaprajz.

A törökök által épített, Drégelypalánknak nevet adó vár (török neve: Bögürdelen) rekonstrukciója a fennmaradt alaprajz mértékléce alapján készült, ami alighanem hibás. Ugyanis nehezen képzelhető el, hogy a régészetileg egyelőre feltáratlan török palánkvár ne igazodott volna a helyéül szolgáló dombhoz.

Biztosra vehető az is, hogy a jövőben is számolhatunk az eddig ismeretlen kívüli további várhelyek, vármaradványok előkerülésével Nógrád megye területén is. Vagyis nem lehet ezzel az eddigi eredményeket összegző, kiváló munkával lezárni a kutatásokat, bármennyire alapos munkát végzett is a jeles szerzőgárda. A megye várainak kézikönyve csak egy fontos közbülső állomása lesz a következő években is folytatódó munkának. Már most is több új adattal rendelkezünk, melyek terepi kontrollt igényelnek.

Jó érzéssel nyugtázzhatjuk, hogy a szerzőgárdának sikerült összegezni mindazt, amit napjainkig sikerült megtudnunk Nógrád megye várairól, s munkájuknak köszönhetően egy alapvető kézikönyvvel lettünk gazdagabbak. A kötet szerzőit, az alapos munkát végző szerkesztőket, valamint az igényes grafikai terv készítőit is nagy-nagy elismerés illeti.

Online elérhetőségek:

<https://www.nogradivarak.hu/>

<https://www.facebook.com/nogradmegyevarai>

*(Magyarország várainak topográfija 4.
Castrum Bene Egyesület – Cívertan Bt., Bp., 2017)*

SZERZŐINKRŐL

- ABAFÁY-DEÁK CSILLAG (1949, Marosvásárhely) novellista, művészeti író.
- ÁDÁM TAMÁS (1954, Balassagyarmat) költő, szerkesztő, újságíró.
- BAKONYI ISTVÁN, DR. (1952, Székesfehérvár) irodalmár, főiskolai tanár.
- BALAJTHY FERENC (1946, Mór) Vajda-díjas költő, kedvelt műfaja a gyermekvers és a szonett.
- BARÁTHI OTTÓ, DR. (1944, Hatvan) közgazdász, újság- és közíró.
- BOTOS ZOLTÁN (1949, Salgótarján) festőművész.
- DÉNES JÓZSEF, DR. (1960, Kőszeg) régész, várkutató.
- GÁSPÁR ALADÁR (1946, Ságújfalu) képzőművész, költő, tanár.
- ISTENES TIBOR (1972, Budapest) költő, író, esztéta, az Art'húr Irodalmi Kávéház szerkesztője.
- JÓNA DÁVID (1968, Budapest) költő, az Art'húr Irodalmi Kávéház alapítója, szerkesztője.
- KALÁSZ ISTVÁN (1959, Budapest) író, tanár, szerkesztő.
- KARAFFA GYULA (1964, Nyíregyháza) költő, meseíró, a Börzsönyi Helikon szerkesztője.
- KÉGL ILDIKÓ (1976, Kazincbarcika) újságíró, író.
- LACKFI JÁNOS (1971, Budapest) író, költő, műfordító, szerkesztő, az irodalomtudomány doktora.
- MÉNES ANDRÁS, DR. (1964, Kemece) közgazdász.
- MONOSTORI TIBOR, DR. (1982, Székesfehérvár) közgazdász, történész, hispanista, a Korona „Lendület” kutatócsoportjának tagja.
- NAGY ZSÓFIA (1962, Nagykürtös, Vefkly Krtis) felvidéki gasztroszakértő, gasztroblogger, rovatszerkesztő, ételkritikus.
- OLASZKA SÁNDOR (1989, Salgótarján) Somoskőújfaluban élő író.
- ONAGY ZOLTÁN (1952, Budapest) író, költő, drámaíró.
- PÁSZTOR ÉVA (1955, Balassagyarmat) középiskolai tanár, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Nógrád Megyei Tagozatának elnöke.
- RÉTFALVI P. ZSÓFIA (1994, Pécs) PTE BTK doktorandusz hallgatója, az OSZK kiadói szerkesztője.
- SIMEK VALÉRIA (1953, Bakonycserye) óvodapedagógus, költő, író.
- SULYOK LÁSZLÓ (1944, Nagybátony) magyar-történelem szakos középiskolai tanár, kulturális újságíró.
- VASVÁRI ZOLTÁN (1958, Budapest) etnográfus, művelődéstörténész, a MNM Palóc Múzeuma néprajzszemleológusa.

KÉPZŐMŰVÉSZ

- KRASZNAINÉ KONCZILI ÉVA (1966, Mátészalka) Nagyorosziban élő grafikus, festőművész, illusztrátor, tanár, kézműves.

A borító Kakas Olívia ? és a *Cölöp* című
festményének felhasználásával készült.
A borító belső oldalain látható alkotások: *Köd és Sodrás*.

Főszerkesztő:
DR. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ

Főmunkatárs:
DR. CSONGRÁDY BÉLA
NAGY PÁL (Párizs)

Képzőművészeti szakértő:
KELE SZABÓ ÁGNES

Borítótervező:
RÁDULY CSABA

Online szerkesztő:
TAJTI BÁLINT

Tördelőszerkesztő:
HERNÁDINÉ
BAKOS MARIANNA

Kiadja: Balassi Bálint Megyei Könyvtár (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)
Felelős kiadó: MOLNÁR ÉVA igazgató

Alapító:
Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése

A lap díjai:

Nógrád Megye Madách-díja Salgótarján Pro Urbe-díja
Nógrád Megyei Értéktár „Nógrádikuma”

Levélcím: 3101 Salgótarján, Pf. 18. ♦ Telefon: 32/521–560 ♦ Fax: 32/521–555
Internet: www.palocfold.wordpress.com ♦ Elektronikus cím: palocfold@bbmk.hu
Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER) ♦ Egy szám ára: 500,- Ft ♦
Előfizethető a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban és az elérhetőségeinken.
A Palócfold Könyvek sorozatban megjelent könyvek ugyanitt megrendelhetők. ♦
Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza.
ISSN 0555-8867 ♦ INDEX 25925

Fenntartó:

SALGÓTARJÁN MEGYEI JOGÚ
VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

Partnereink:

NÓGRÁD MEGYEI HÍRLAP

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
NÓGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁRA

ARTÉRIA NYELVSTÚDIÓ,
GALÉRIA ÉS KLUB

Készült
a Polar Stúdióban (Salgótarján)

Palócföld

IRODALMI MŰVÉSZETI KÖZLETTI FOLYÓIRAT

21001

9 770555 886008